

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 4 (88)
2007

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Людмила Шангіна
Редактор Алла Чернова
Макет Олександр Москаленко
Техніко-комп'ютерна
підтримка Антон Дижин

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення КВ № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
“Національна безпека і оборона”
обов'язкове

Фотографії:

Укрінформ — обкладинка, стор.26, 35

© Центр Разумкова, 2007

З М І С Т

СТВОРЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РЕЗЕРВІВ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПОШУК ШЛЯХІВ НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

(Аналітична доповідь)

1. СТРАТЕГІЧНІ НАФТОВІ РЕЗЕРВИ У КРАЇНАХ СВІТУ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ	3
2. ІНФРАСТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ СТВОРЕННЯ НАФТОВОГО РЕЗЕРВУ В УКРАЇНІ	18
3. ВИБІР ДЛЯ УКРАЇНИ НАЙКРАЩОЇ ПРАКТИКИ СТВОРЕННЯ НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ	28
4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	37
КОНЦЕПЦІЯ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО СТРАТЕГІЧНІ РЕЗЕРВИ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ”	40

СТАТТІ

ПІДЗЕМНІ СХОВИЩА НАФТИ В КАМ'ЯНІЙ СОЛІ.....	41
<i>Анатолій ДРОЗДОВ</i>	
ЗАВДАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАПАСІВ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ.....	44
<i>Леонід УНІГОВСЬКИЙ, Віктор КОТЛЯРЕВСЬКИЙ, Ганна ГЛУЩЕНКО</i>	

Видання журналу здійснене за фінансового
сприяння Національного Фонду підтримки
демократії (США)

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.uceps.org/magazine>

СТВОРЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РЕЗЕРВІВ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПОШУК ШЛЯХІВ НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Нафта є ключовим товаром світової економіки. Хоча її частка у структурі світового споживання паливно-енергетичних ресурсів дещо зменшується, проте залишається і залишатиметься значною. Так, у 1990р. вона становила 39% і, за прогнозами, зменшиться до 2020р. лише до 35%. Значимість нафтового чинника для світової економіки можна оцінити на таких прикладах: збільшення середньорічної ціни одного барелю нафти на \$10 призводить до зниження ВВП США на 0,5%, європейських країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – 1% ВВП.

Водночас, як показала практика, мірою зростання попиту на нафту зростає також ступінь ризику її постачань, що дедалі більше підвищує імовірність нафтових криз світового масштабу. Починаючи з середини минулого століття, світ зазнав принаймні 18 крупних нафтових криз, чотири з яких – завдали світовій економіці збитків на трильйони доларів через зниження ВВП багатьох країн як через підвищення видатків на придбання нафти, так і через згорання виробництва¹.

Особливого значення питання надійності нафтових постачань набули після нафтових криз у 1970-х роках, зумовлених, зокрема, політикою Організації країн експортерів нафти (ОПЕК).

У 1973р. ОПЕК запровадила ембарго на постачання нафти до США та інших союзників Ізраїлю у зв'язку з початком четвертої арабо-ізраїльської війни. Внаслідок цього, ціни на нафту зросли майже в чотири рази – з \$20,5/т (\$2,8/барель) до \$76,2/т (\$10,4/барель), а економіки розвинутих країн (насамперед США) зазнали колосальних збитків. Наступною, ще серйознішою, стала криза 1979р., спричинена революцією в Ірані. Протягом року ціна на нафту зросла з \$95,3/т (\$13/барель) до \$254,4/т (\$34,7/барель)².

Описані події кардинально змінили підходи до формування та реалізації енергетичної політики в розвинутих країнах. Якщо до нафтових криз акценти в енергозабезпеченні робилися на нафті, то надалі розпочався інтенсивний розвиток існуючих і пошук альтернативних нафті джерел енергії, починаючи від активного використання природного газу та енергії атома й закінчуючи енергією вітру, сонця та інших відновлюваних джерел. Проте, ці джерела в найближчому майбутньому не зможуть замінити споживання нафти. Так, до 2020р. частка атомної енергії у світовому споживанні паливно-енергетичних ресурсів становитиме лише 7%, енергії відновлюваних джерел – близько 2%.

Отже, жодні кризи та цінові стрибки не викликають симетричної зміни споживання, оскільки базові споживачі нафти (транспорт, генерування тепла та електроенергії) мають обмежені можливості швидкого переходу на інші види палива. Тому розвинуті країни вдалися до створення стратегічних нафтових резервів, призначених для використання у кризових ситуаціях з метою усунення або мінімізації їх негативного впливу на національну економіку.

Аналіз ситуації України в контексті тенденцій світового нафтового ринку свідчить, що їй притаманні всі ризики та загрози виникнення криз. З огляду на це, можна дійти висновку, що створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів в Україні є вкрай необхідним кроком.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

- У першому розділі** наводиться аналіз двох ключових систем формування і використання нафтових резервів у світі та їх порівняльна характеристика. Також у розділі висвітлено основні підходи до формування національних нафтових резервів в окремих країнах.
- У другому розділі** аналізуються стан і перспективи розвитку інфраструктурних елементів створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів в Україні.
- У третьому розділі** на основі аналізу світового досвіду окреслюються найкращі практики створення стратегічних нафтових резервів та їх прийнятність для України.
- У четвертому розділі** наводяться загальні висновки і пропонуються першочергові заходи із створення стратегічних нафтових резервів в Україні, а також подається Концепція проекту Закону України "Про стратегічні резерви нафти та нафтопродуктів".

¹ Див. також: Саприкін В. Нафтовий вимір військової операції проти Іраку. – Центр Разумкова 2003, Київ, 2004, с.432-438.

² Див.: BP Statistical Review of World Energy. June 2003. – <http://www.bp.com/centres/energy/index.asp>

1. СТРАТЕГІЧНІ НАФТОВІ РЕЗЕРВИ У КРАЇНАХ СВІТУ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Нафтові кризи стали викликом, на який розвинуті країни світу відповіли, зокрема, формуванням певних запасів (резервів) нафти та нафтопродуктів, призначених для використання в разі настання криз і тим самим – усунення/мінімізації їх негативних наслідків для національних економік. Такі резерви формувалися як окремими країнами, так і міждержавними об'єднаннями, Європейським Союзом та Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), – фактично, як системи колективної енергетичної безпеки.

У цьому розділі стисло характеризуються чинники, що зумовили формування розвинутими країнами нафтових резервів, аналізується світовий досвід їх створення та функціонування, окреслюються основні моделі нафтових резервів, їх переваги та недоліки, стисло наводяться тенденції і перспективи резервування нафти та нафтопродуктів.

Враховуючи, що проблема резервування нафти та нафтопродуктів є для України відносно новою, пояснення термінів подається у врізці “Нафтові резерви: термінологія”, а в тексті цієї доповіді, як синонімічні, вживаються терміни “стратегічні нафтові резерви” та “нафтові резерви”, що позначають запаси сировини нафти та нафтопродуктів, які створені для використання в разі нафтових криз, і які в тій чи іншій формі контролює держава.

НАФТОВІ РЕЗЕРВИ: ТЕРМІНОЛОГІЯ

У сфері резервування нафти та нафтопродуктів відсутній єдиний підхід до використання термінів. І на міжнародному, і на національному рівнях використовуються різні терміни, які, проте, позначають однакові або подібні явища.

Так, Міжнародна енергетична програма-угода в рамках Міжнародного енергетичного агентства встановлює для країн-учасниць “**надзвичайні резервні зобов'язання**” (*the emergency reserve commitment*). Одним із способів виконання цього зобов'язання є створення нафтових резервів (запасів) (*oil stocks*)¹.

Натомість директиви ЄС зобов'язують своїх членів створити та утримувати резерви, не менші встановленого обсягу, тому в директивах ідеться про **мінімальні резерви сировини нафти та/або нафтопродуктів** (*minimum stocks of crude oil and/or petroleum products*).

Ще більш різноманітним є використання термінів у національних законодавствах. Так, нафтовий резерв США має назву **Стратегічний нафтовий резерв** (*Strategic Petroleum Reserve*), в Угорщині – **Безпечний резерв нафти та нафтопродуктів** (*the Security Stockpiles of Petroleum and Petroleum Products*). Також зустрічаються такі назви, як **надзвичайні нафтові резерви** (*the emergency oil reserves*) та ін.

Існує поділ нафтових резервів на державні (публічні) та комерційні (промислові).

Комерційні (промислові) нафтові резерви – це резерви нафти та/або нафтопродуктів, які створюються підприємствами галузі за власною ініціативою для використання у своїй діяльності для технологічних чи комерційних потреб; такі резерви є їх власністю. Комерційні запаси можуть створюватися, наприклад, нафтопереробним заводом і використовуватися під час планового ремонту.

Державні (публічні) нафтові резерви (*government stocks*) створюються країнами або на виконання міжнародних зобов'язань або відповідно до вимог національного законодавства. Їх відмінними рисами є те, що вони використовуються для подолання значних криз на нафтовому ринку, які можуть вплинути на всю країну або кілька країн, а рішення про їх використання приймається або уповноваженим органом держави, або за його безпосередньою участю.

Іноді в назві державних (публічних) нафтових резервів відбивається модель його формування та використання (докладно див. таблицю “Типові моделі нафтових резервів”, с.33). Так, нафтові резерви можуть називатися **урядовими резервами** (відповідальним за резерв є спеціально створений або уповноважений орган влади), **резервами агентства** (*agency stocks* – відповідальність за резерв покладається на спеціалізоване агентство, асоціацію за спільною участю органів влади та підприємств) та **резервами підприємств** (*company stocks* – резервні зобов'язання держави покладаються на учасників ринку).

Відмінність публічних резервів підприємств від комерційних полягає в тому, що перші створюються на вимогу держави та використовуються за рішенням органу влади у визначених законодавством випадках. Натомість комерційний запас створюється та використовується за рішенням власника підприємства.

Стратегічні нафтові резерви не можна ототожнювати з операційними резервами (запасами) суб'єктів нафтового ринку, призначеними для використання з метою пом'якшення сезонних коливань цін, переривань постачання нафти/нафтопродуктів внаслідок планових ремонтних робіт на відповідних підприємствах тощо.

¹ Англійське “stocks” може перекладатися як запаси, так і як резерви, тому досить часто в літературі можна зустріти одночасне використання зазначених термінів. Останнє значення є більш вживаним і використовується частіше.

1.1 ЧИННИКИ, ЩО ЗУМОВИЛИ ПОЛІТИКУ ФОРМУВАННЯ НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ

Як зазначалося вище, безпосереднім приводом, що підштовхнув розвинути країни до запровадження системної практики створення та підтримання стратегічних нафтових резервів стали нафтові кризи 1960-70-х років². Проте, такі кризи, своєю чергою, є наслідком збігу кількох чинників, які доцільно розглянути більш докладно з метою з'ясування міри, якою вони стосуються України.

Загалом, до таких чинників можна віднести зростання світового споживання нафти в поєднанні з високою залежністю більшості розвинутих країн і країн, що розвиваються, від імпорту нафти на фоні концентрації можливостей експорту в руках лише кількох суб'єктів світового нафтового ринку – насамперед, Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК). Така ситуація зумовлює високу політичну чутливість світового нафтового ринку.

З іншого боку, складність і розгалуженість нафтових об'єктів та інфраструктури зумовлює їх уразливість до стихійних лих, а високий рівень небезпечності – до так званих нових загроз, зокрема, міжнародного тероризму.

Поєднання цих аспектів уразливості зумовлює високу волатильність світового нафтового ринку – тобто постійні і значною мірою непередбачувані коливання цін.

Зростання світового споживання нафти та нафтопродуктів. Зростання темпів розвитку як світової економіки загалом, так і національних економік найбільших імпортерів нафти (зокрема, США і Китаю³) зумовлює, відповідно, зростання світового споживання нафти. За прогнозами Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), всесвітній попит на нафту у 2007р. складе 11,78 млн. т/день, або на 1,8% більше, ніж у 2006р., коли він становив 11,57 млн. т/день; прогноз ОПЕК є більш поміркованим, але так само передбачає зростання попиту – до 11,71 млн. т/день, або на 1,2% більше, ніж у 2006р.⁴

За довгостроковими прогнозами, до 2030р. світовий попит на нафту, порівняно з 2003р., зросте майже на 48% (з 80 до 118 млрд. барелів), а частка нафти в загальних обсягах споживання енергоносіїв зменшиться лише на 5 відсоткових пунктів – з 38 до 33%.

При цьому, головне збільшення попиту припадає на США та країни, що розвиваються (країни-члени ОЕСР). Так, попит азійських країн, що розвиваються, зросте більш ніж удвічі (з 14,8 до 29,8 млн. барелів на день), європейських та євразійських країн – майже в півтора рази (з 4,8 до 6,3 млн. барелів на день)⁵.

Зростання споживання нафти та нафтопродуктів є, зокрема, чинником постійного підвищення світових цін на нафту, але саме по собі не призводить до

виникнення криз. Воно є лише передумовою їх уможливлення.

Зростаюча залежність розвинутих країн і країн, що розвиваються, від імпорту нафти. Переважна більшість розвинутих країн є залежними від імпорту нафти. Так, нетто-імпортерами або імпортерами нафти є п'ять із семи країн так званої "Великої сімки", 26 з 30 країн-членів ОЕСР, 25 із 27 членів Європейського Союзу (карта "Світовий нафтовий ринок: запаси, імпорт/експорт", с.6).

Зокрема, у 2005р. у США частка імпортованої нафти складала понад 66% загального обсягу її споживання; у країнах ЄС-25 – близько 80%⁶. Найбільшим експортером нафти в ЄС є Норвегія, яка, проте, забезпечує лише 17% попиту. За прогнозами, залежність ЄС від зовнішніх поставок нафти буде збільшуватись і до 2020р. досягне 90%.

Подібна ситуація складається з багатьма країнами, що розвиваються. Так, Китай з середини 1990-х років перетворився з нетто-експортера на імпортера нафти, причому понад 2/3 його імпорту припадає на країни Перської затоки – члени ОПЕК.

Значна залежність більшості розвинутих країн і країн, що розвиваються, від зовнішніх поставок нафти зумовлює вразливість їх економік до частих і непередбачуваних коливань цін та нафтових ринках, а також певною мірою – політичну залежність від країн-експортерів нафти та нафтопродуктів.

ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ НАФТИ *The Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC*

Організація країн-експортерів нафти виникла в 1960р., що значною мірою було зумовлене процесами масової націоналізації майна іноземних компаній (в т.ч. – природних ресурсів) у країнах Близького Сходу. Так, на початку 1960-х років Ірак націоналізував 99,5% нафтових концесій Іракської нафтової компанії, яка перебувала у власності американських і британських компаній, і передав їх у власність новоствореної Іракської національної нафтової компанії. Подібним чином, спираючись на принцип національного суверенітету, вчинили інші близькосхідні країни – Іран, Кувейт, Саудівська Аравія та інші. На початок 1970-х років фактично вся нафтова та інші важливі галузі економік перейшли у власність названих держав або створених ними державних компаній.

ОПЕК об'єднала значну частину країн Перської затоки та інших великих нафтових виробників. **Засновники:** Ірак, Іран, Кувейт, Саудівська Аравія, Венесуела. **Надалі приєдналися:** Катар (1961), Індонезія (1962), Лівія (1962), ОАЕ (1967), Алжир (1969), Нігерія (1971), Ангола (2007). Членами ОПЕК були також Еквадор (1973-1992) та Габон (1975-1994).

За організаційно-правовим статусом ОПЕК є картелем, тобто, країни-члени ОПЕК узгоджують розподіл ринків збуту, обсяги видобутку та експорту нафти, а також монополні ціни продажу. Такий організаційно-правовий статус у поєднанні з потужними експортними можливостями дозволяє ОПЕК визначальним чином впливати на світовий нафтовий ринок і вдаватися до використання "нафтового чинника" як засобу політичного тиску.

² Слід зауважити, що нафтові резерви створювалися окремими країнами задовго до крупних нафтових криз другої половини ХХст. Так, США створили перші резерви у вигляді законсервованих нафтових родовищ у 1912р., Франція запровадила обов'язкове резервування нафти та нафтопродуктів компаніями-імпортерами в 1928р. Однак, такі випадки були фактично поодинокими та не мали характеру системної практики.

³ З початку 2000-х років щорічний приріст споживання нафти в США складає в середньому понад 3%, в Китаї – понад 5%. За прогнозами експертів, до кінця 2030р. Китай споживатиме 14% світового видобутку нафти – удвічі більше, ніж на цей час. Див.: International Energy Agency Oil market report on 13 February 2007; OPEC Monthly Oil Market Report on March 2007.

⁴ Див.: Там само.

⁵ За даними Енергетичної інформаційної адміністрації США. – Annual Energy Review 2005. Report No. DOE/EIA-0384(2005). July 27, 2006. – <http://www.eia.doe.gov>

⁶ Дані стосовно США див.: Annual Energy Review 2005. Report No. DOE/EIA-0384(2005). July 27, 2006. – <http://www.eia.doe.gov>; стосовно ЄС – Green Paper. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. Brussels, 8.3.2006. COM (2006), 105 final.

Посилення ролі ОПЕК на світовому нафтовому ринку⁷. З 1960-х років ОПЕК є одним з найважливіших суб'єктів світового нафтового ринку (врізка *“Організація країн-експортерів нафти”*). На країни-члени ОПЕК, серед яких – шість з 10 найкрупніших світових експортерів нафти, припадає майже 40% світового видобутку та половина світового експорту нафти – і така ситуація може зберігатися досить тривалий час, оскільки країни ОПЕК контролюють понад 3/4 світових розвіданих запасів нафти, володіють майже 100% світових резервів добувних потужностей (причому 90% – це резерви добувних потужностей країн Перської затоки), а Саудівська Аравія має також значні резервні потужності транспортної інфраструктури (її найбільша трубопровідна система Схід-Захід завана-жарена зараз лише на 50%).

Політична нестабільність у країнах-експортерах нафти. Як видно з карти *“Країни-імпортери та країни-експортери нафти”* (с.6), головними експортерами нафти часто є країни з досить низьким рівнем політичної стабільності (Венесуела, Ірак, Лівія, Нігерія та ін.), що часто призводить до внутрішніх заворушень, які можуть негативно позначитися на стані світового нафтового ринку. Так, на початку 2005р. загроза страйку на нафтовидобувних підприємствах Нігерії могла призвести до недопоставки 68 тис. т (498,4 тис. барелів) нафти на день, що мало б істотний вплив на ціну нафти на світовому ринку⁸. Такі ситуації підвищують ризики постачань і зумовлюють збільшення цін на нафту.

Стихійні лиха. Спостерігається тенденція до збільшення впливу стихійних лих на функціонування нафтової галузі. Виразним прикладом є ураган *“Катріна”*, який у вересні 2005р. завдав удару по Мексиканській затоці та узбережжю, де зосереджено майже 25% усього внутрішнього видобутку нафти США та розташовано ряд нафтопереробних заводів, у т.ч. з терміналами для прийому імпортованої нафти. Внаслідок урагану було майже повністю припинено видобуток нафти в затоці, зупинені кілька НПЗ, нафтопроводів і терміналів. Це призвело до різкого зростання вартості палива та критичних порушень поставок нафтопродуктів на внутрішньому ринку США.

Значним збитком для американської і світової економіки від урагану вдалося запобігти лише шляхом використання нафтових резервів США та інших країн-членів МЕНА⁹.

Нові загрози. Останніми роками додатковими чинниками зростання актуальності нафтових резервів стала загроза терористичних акцій на нафтових об'єктах. На думку аналітиків, стан світового нафтового ринку з його надвисоким попитом і дуже незначними резервними можливостями його задоволення надає

радикальним угрупованням величезні можливості для нанесення терористичного удару. Тому, навіть повідомлення про можливий замах на важливі нафтовидобувні підприємства та/або нафтопроводи здатні викликати істотну зміну цін на нафту на світовому ринку. Так, у квітні 2007р. відчутне підвищення ціни на нафту на Нью-Йоркській товарній біржі спричинили побоювання терористичного замаху на нафтові об'єкти в Саудівській Аравії¹⁰.

Подібні випадки дають підстави говорити про так звану *“психологічну складову”* підвищення ціни на нафту. Коливання цін здатне спричинити повідомлення, наприклад, про відмову одного з південно-корейських танкерів заходити до іракського порту Басра, з огляду на можливість терористичного акту, або публікація про підготовку Федеральним бюро розслідувань США таємної доповіді про можливі диверсії на нафтових об'єктах. Загалом, на думку окремих експертів, загрози диверсій на нафтових об'єктах підвищують ціну бареля нафти приблизно на 20%¹¹.

Волатильність нафтового ринку. Отже, названі вище чинники спричиняють постійні та часто – непередбачувані істотні зміни світових цін на нафту, що спричиняє волатильність світового нафтового ринку.

Слід зазначити, що нестабільність і непередбачуваність цін є однаково не вигідним як для споживачів (країн-імпортерів), так і для виробників (країн-експортерів) нафти. Для перших різке коливання цін загрожує стабільності економіки, а перебої з поставками – створюють істотні загрози енергетичній безпеці. Для других – призводить до розбалансованості фінансових надходжень від продажу нафти та зменшення прогнозованості обсягів інвестицій у видобуток нафти¹².

Обопільна зацікавленість імпортерів та експортерів у стабільності і прогнозованості на світовому нафтовому ринку зумовлює створення нафтових резервів не лише у вигляді запасів видобутої нафти, а й у вигляді резервних потужностей з її видобутку. Сьогодні подібні резервні потужності існують у таких нафтовидобувних країнах, як Саудівська Аравія, Канада, Норвегія та ін.

Значна залежність більшості розвинутих країн і країн, що розвиваються, від зовнішніх постачань нафти, практики використання країнами-експортерами нафти енергетичного чинника для політичного тиску, що призводило до виникнення криз, стали чинниками, які зумовили необхідність створення стратегічних нафтових резервів. На цей час до ризиків нафтового ринку додалися крупні стихійні лиха та нові загрози, пов'язані з міжнародним тероризмом. Тому практика створення нафтових резервів набуває дедалі більшого поширення.

З одного боку, такі резерви мають забезпечувати безперебійність постачань нафти, з іншого –

⁷ Див.: Joe Stork. *Middle East Oil and the Energy Crisis*. New York: Monthly Review Press, 1975, 344p.

⁸ Myra P. Saefong. *Crude near \$50 on Nigeria strike threat*. MarketWatch. – January 25, 2005.

⁹ Докладніше див.: сайт Міністерства енергетики США – <http://fossil.energy.gov/programs/reserves/spr/spr-drawdown.html>

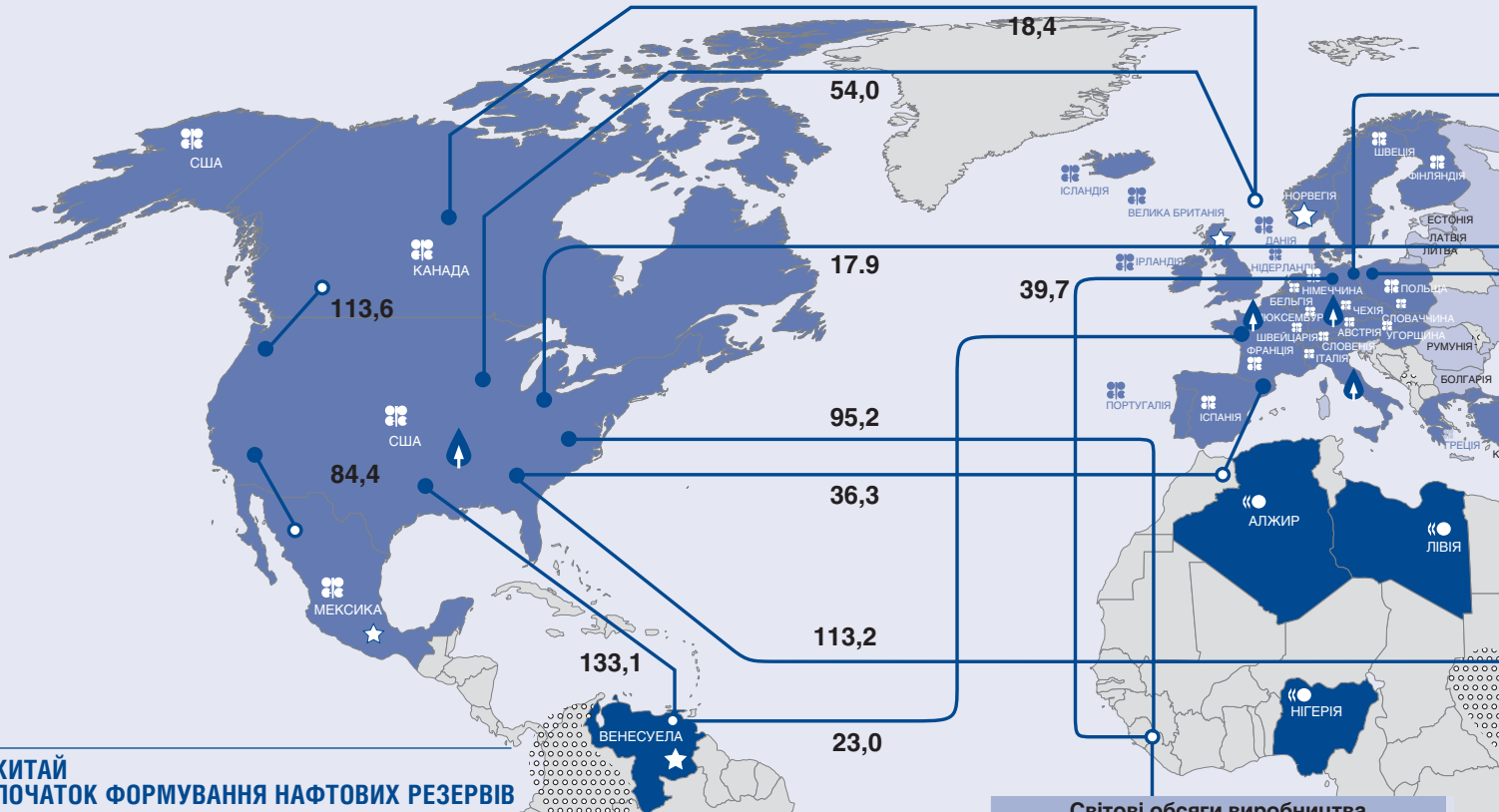
¹⁰ Див.: Нефть достигла максимума 308 месяцев в связи с опасениями роста террористической угрозы для нефтеобъектов Саудовской Аравии. – <http://www.ukroil.com.ua>

¹¹ Сапрыкин В. Нефтяной эквивалент военной операции против Ирака – Энергетическая политика Украины, 5 февраля 2003; www.uceps.org/ua/show/14/

¹² Це пояснюється підвищенням рівня конкурентоспроможності інших джерел енергії, зокрема, відновлюваної енергетики, в розвиток якої вкладається більше коштів. Стає також рентабельною розробка важковидобувних родовищ традиційних енергоносіїв тощо.

- **10 найбільших експортерів нафти:** Саудівська Аравія (17%); Норвегія, Росія (7%); Венесуела, Іран (6%); Велика Британія, Ірак, ОАЕ, Нігерія (5%); Мексика (4%) (інші – 33%)
- **Найкрупніші імпортери нафти:** США (26%), Китай(17%), Японія (11%), Корея (6%), Італія, Німеччина (5%), Франція (4%) Інші – 31%.
- **Велика сімка (G-7)** – група провідних розвинутих країн: *Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія.*
- **Організація економічного співробітництва і розвитку (Organization for Economic Co-operation and Development, OECD)** – Австрія, Австралія, Бельгія, *Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, Польща, Португалія, Словаччина, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Швеція, Японія.*
- **Європейський Союз:** Австрія, Бельгія, Болгарія, *Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія,*

- Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція.*
- **Азійсько-Тихоокеанський форум економічного співробітництва (Asia-Pacific Economic Cooperation Forum):** Австралія, Бруней, В'єтнам, Гонконг, Індонезія, Канада, Китай, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Південна Корея, *Росія, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чілі, Японія.*
- **Асоціація країн Південно-Східної Азії (Association of South East Nations, ASEAN):** Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни.
- **ОПЕК:** Алжир, Ангола, Венесуела, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, ОАЕ, Саудівська Аравія
- **Країни-експортери, не-члени ОПЕК:** Велика Британія, Данія, Канада, Мексика, Норвегія, Росія, Азербайджан, Казахстан

КИТАЙ ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ

Створення нафтового резерву для Китаю набуло актуальності з середини 1990-х років, коли він перетворився з нетто-експортера на імпортера нафти. Додатковими чинниками стали стрімке збільшення ціни нафти на міжнародних ринках і зростаюча залежність Китаю від імпорту, понад 2/3 якого припадає на країни Перської затоки.

Як видно з таблиці "Структура нафтового балансу Китаю", з 1990р. по 2006р. споживання нафти в Китаї зросло майже втричі – з 114,8 до 320 млн. т (з 841,5 до 2 346 млн. барелів), водночас імпорт нафти зріс більш ніж у 18 разів – з 7,5 до 136 млн. т (з майже 55 до 996,9 млн. барелів)

Структура нафтового балансу Китаю, млн. т/млн. барелів

	1990	1995	2000	2003	2006
Виробництво	138,3	150,0	163,0	169,6	184,0
Імпорт	7,5	36,7	97,5	131,9	136,0
Експорт	31,1	24,5	21,7	25,4	-
Загальне споживання	114,8	160,4	224,4	271,3	320,0

Протягом останніх років частка імпортованої нафти у структурі внутрішнього споживання збільшилася більш ніж у сім разів – з 5,7% у 2003р. до 42,5% у 2006р. Вже зараз Китай займає друге місце після США в переліку імпортерів нафти. За збереження існуючої тенденції, в найближчі два роки залежність Китаю – від імпорту нафти збільшиться до понад 50%.

На початок 2007р. плани Уряду Китаю з формування нафтового резерву відомі лише частково – з повідомлень компетентних офіційних осіб і ЗМІ. Загалом, планується, що стратегічні нафтові резерви Китаю складатимуться з **Національного (урядового) нафтового резерву та корпоративних нафтових резервів**, які повинні створюватися державними енергетичними компаніями.

На цей час створено орган, відповідальний за формування стратегічного нафтового резерву – Комісія з національного

розвитку та реформування (*National Development and Reform Commission, NDRC*), а також робоча група з підготовки нового енергетичного закону, який має врегулювати умови створення корпоративних нафтових резервів. Розробка закону має завершитися у 2007р. Початково планується, що Національні нафтові резерви будуть доповнюватися нафтовими резервами компаній, загальним обсягом 100-200 млн. т (733-1 466 млн. барелів).

Обсяг резервів. За повідомленням Уряду, обсяг нафтового резерву повинен складати понад 20 млн. т, або 146,6 млн. барелів нафти (хоча, якщо виходити з вимог МЕА щодо нафтових резервів в обсязі, що покриває 90 днів імпорту, то обсяг нафтових резервів Китаю повинен складати не менше, 33,5 млн. т або 245,6 млн. барелів). Водночас, за висловлюванням офіційних осіб Китаю, розглядається можливість створення резервів в обсязі, достатньому для забезпечення 90-120-денного споживання.

Зберігання резервів передбачається в системах наземних і підземних сховищ. У 2004р. почалося будівництво першого з чотирьох наземних сховищ, загальною ємністю близько 14 млн. т нафти. У вересні 2006р. перше сховище введено в експлуатацію (провінція Женьхай). За експертними оцінками, на момент введення десята частина його об'єму була заповнена російською нафтою обсягом 0,41 млн. т (близько 3 млн. барелів).

Очікується, що спорудження трьох інших сховищ буде завершено у 2008р., а заповнення всіх наземних сховищ – до 2009р. Це можливо за умови щоденного їх заповнення на 13,7 тис. т (104,4 тис. барелів) нафти. Такі обсяги, за експертними оцінками, збільшать загальносвітовий попит на нафту на 0,125% і можуть зумовити підвищення її ціни на світових ринках на 1%.

Загальна вартість спорудження сховищ та їх заповнення, за оцінками Уряду, становитиме \$12,7 млрд. до 2020р. Проте, оскільки до цього часу загальний обсяг резервів не визначений остаточно, то зазначена сума є лише приблизною.

Світові обсяги виробництва та виробничі запаси нафти* (станом на кінець 2005р.)

Країна	Виробництво, млн. барелів	Частка у світовому виробництві, %	Виробничі запаси, років
Саудівська Аравія	9,55	13,3	75
Росія	9,04	12,6	18
США**	5,18	7,2	11
Іран	4,14	5,7	83
Китай**	3,61	5,0	14
Мексика	3,33	4,6	12
Норвегія	2,70	3,7	9
Нігерія	2,63	3,6	37
ОАЕ	2,54	3,5	106
Кувейт	2,53	3,5	110
Венесуела	1,98	2,7	107
Ірак	1,88	2,6	168
Алжир	1,80	2,5	18
Велика Британія	1,65	2,3	7
Бразилія	1,63	2,3	18
Лівія	1,63	2,3	65
Канада	1,28	1,8	10
Ангола	1,26	1,7	12
Індонезія	1,07	1,5	12
Казахстан	1,05	1,5	23
Катар	0,84	1,2	50
Оман	0,77	1,1	19
Малайзія	0,75	1,0	11
Аргентина	0,70	1,0	10
Індія	0,66	0,9	22

* Нафта та газовий конденсат сумарно

** Країни нетто-імпортери нафти

Світові запаси нафти,
станом на 1 січня 2007р.
млрд. барелів

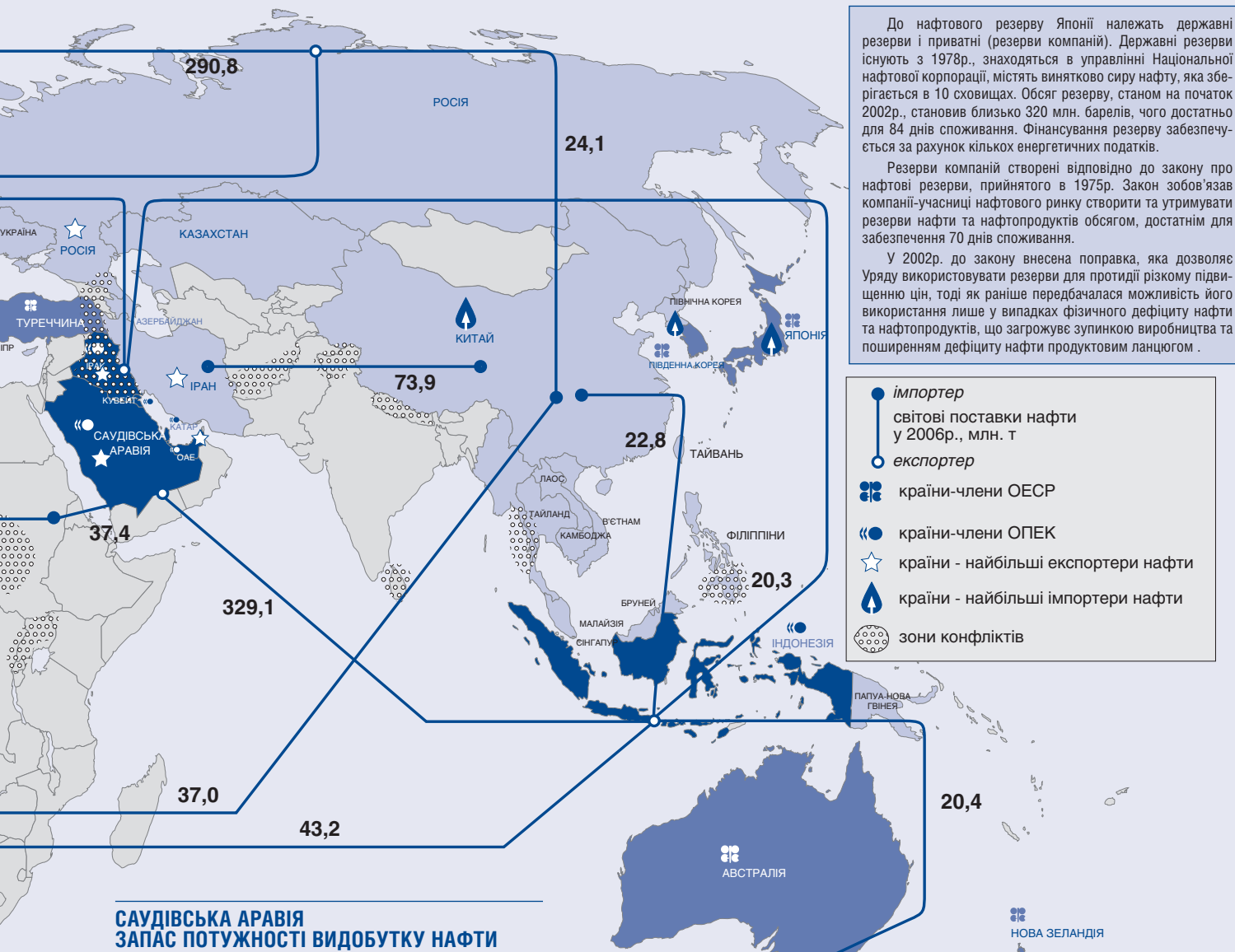
Саудівська Аравія	Канада	Іран	Ірак	Кувейт	ОАЕ	Венесуела	Росія	Лівія	Нігерія	Казахстан	США	Китай	Катар	Мексика	Алжир	Бразилія	Ангола	Норвегія	Азербайджан	Решта світу	Світові запаси
262,3	179,2	136,3	115,0	101,5	97,8	80,0	60,0	41,5	36,2	30,0	21,8	16,0	15,2	12,4	12,3	11,8	8,0	7,8	7,0	65,5	1 317,4

ЯПОНІЯ НАФТОВИЙ РЕЗЕРВ

До нафтового резерву Японії належать державні резерви і приватні (резерви компаній). Державні резерви існують з 1978р., знаходяться в управлінні Національної нафтової корпорації, містять винятково сиру нафту, яка зберігається в 10 сховищах. Обсяг резерву, станом на початок 2002р., становив близько 320 млн. барелів, чого достатньо для 84 днів споживання. Фінансування резерву забезпечується за рахунок кількох енергетичних податків.

Резерви компаній створені відповідно до закону про нафтові резерви, прийнятого в 1975р. Закон зобов'язав компанії-учасниці нафтового ринку створити та утримувати резерви нафти та нафтопродуктів обсягом, достатнім для забезпечення 70 днів споживання.

У 2002р. до закону внесена поправка, яка дозволяє Уряду використовувати резерви для протидії різкому підвищенню цін, тоді як раніше передбачалася можливість його використання лише у випадках фізичного дефіциту нафти та нафтопродуктів, що загрожувало зупинкою виробництва та поширенням дефіциту нафти продуктивним ланцюгом.

САУДІВСЬКА АРАВІЯ ЗАПАС ПОТУЖНОСТІ ВИДОБУТКУ НАФТИ

Саудівська Аравія – світовий лідер у сфері резервів, виробництва, експорту та переробних потужностей нафти. На Королівство припадає 25% світових запасів, 13% – світового виробництва, понад 20% – міжнародного нафтового ринку продаж, потужність нафтопереробного комплексу складає понад 0,41 млн. т/день.

Запаси нафти. На кінець 2006р. доведені запаси нафти Саудівської Аравії оцінюються у 36,1 млрд. т (запаси ймовірних родовищ, за поміркованою оцінкою, складають приблизно 13,7 млрд. т; запаси ще не відкритих родовищ – 27,4 млрд. т).

Саудівська Аравія експлуатує понад 80 нафтових і газових родовищ (понад 1 000 свердловин). Понад половина всіх резервів містяться лише у восьми родовищах, включаючи родовище Гавар (найбільше у світі, об'ємом понад 9,59 млрд. т) та Сафанія (найбільше у світі морське родовище – 4,79 млрд. т).

Нинішній рівень видобутку нафти оцінюється в 1,3 млн. т/день, або 12% світового видобутку. Співвідношення об'єму доведених запасів до річного виробництва – 87 разів, тоді як в інших нафтовидобувних країнах (таких, як Велика Британія, Канада, Норвегія і США), цей показник є приблизно в 10 разів меншим – це означає, що за існуючого рівня видобутку, доведених запасів Саудівської Аравії вистачить більш ніж на 80 років.

Враховуючи обсяги нафтових запасів, Саудівська Аравія не має потреби у створенні штучних резервів. Однак, для стабілізації нафтового ринку та зменшення

коливання цін, що може бути зумовлене скороченням поставок або непередбачено високим попитом, Уряд прийняв рішення про **підтримання розумного рівня вільних виробничих потужностей**. Енергетична політика країни передбачає, що такі потужності повинні складати, як мінімум, 0,2 млн. т/день, або 16% існуючого рівня видобутку. У річному виразі, мінімальні додаткові виробничі потужності здатні вивести на світовий ринок додатково 73 млн. т нафти, що складає понад 1,7% світового споживання.

На цей час вивчається можливість поступового нарощування виробничих потужностей до 1,71 млн. т/день. За урядовими оцінками, в довгостроковій перспективі, в разі збільшення світового попиту, можливе збільшення виробничих потужностей до 2,05 млн. т/день.

Довідково: у 1990р., під час нападу Іраку на Кувейт, Саудівська Аравія за чотири місяці самостійно збільшила денний видобуток на 0,41 млн. т.

Доречно зазначити, що через загальносвітове зменшення попиту на нафту, у зв'язку з аномально теплою погодою, взимку 2006-2007рр., виробництво нафти в Саудівській Аравії істотно скоротилося. Так, у 2005р. видобуток нафти складав 1,29 млн. т/день, у 2006р. – 1,25 млн. т, а за I квартал 2007р. – лише 1,18 млн. т. Таким чином, на цей час можливі додаткові резервні потужності, що утворилися через зменшення світового попиту, складають 25,5 млн. т/рік.

зменшити можливість “енергетичного шантажу” з боку експортерів.

Беручи до уваги зазначені вище фактори, можна стверджувати, що роль нафтових резервів як стабілізуючого елемента світового нафтового ринку неухильно зростатиме.

1.2 ДОСВІД ФОРМУВАННЯ НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ

Ідея країн-імпортерів нафти про необхідність створення власних стратегічних нафтових резервів, як зазначалося вище, сформувалася в ситуації виникнення та посилення ролі ОПЕК на світовому нафтовому ринку та нафтових криз 1970-х років.

У 1968р. було започатковане створення нафтових резервів країн ЄС, у 1973р., після розгортання однієї з найкрупніших нафтових криз, країни-члени ОЕСР заснували МЕА, на яке було покладене завдання формування єдиних підходів до створення та використання країнами-членами нафтових резервів (врізка “Міжнародне енергетичне агентство”). Створення МЕА стало найбільшим інституційним наслідком нафтової кризи 1973р.

Таким чином, сьогодні у світі діють дві крупні системи колективної енергетичної безпеки з використанням механізму резервування нафти та нафтопродуктів – система нафтових резервів країн-членів ЄС

та країн-членів ОЕСР (у межах МЕА). Розглядаючи їх, слід мати на увазі, що багато країн-членів ЄС (19 з 27) є одночасно членами МЕА і виконують відповідні вимоги обох організацій.

Різниця у вимогах не є значною. Фактично, вона полягає, насамперед, в обрахуванні обсягів резерву: в ЄС критерієм є обсяг внутрішнього споживання, в МЕА – обсяг нетто-імпорту плюс 10% на компенсацію продукту, що технологічно не може бути добутий із сховища (ємності).

Нафтові резерви ЄС

Процес створення нафтових резервів Європейського Союзу був започаткований Директивою Ради Європейського Економічного Співтовариства 68/414/ЄЕС від 20 грудня 1968р.¹³ Сьогодні всі країни-члени ЄС мають зобов'язання зі створення та підтримання нафтових резервів (резервні зобов'язання), встановлені директивами Ради, що визначають результат, якого необхідно досягти у встановлені терміни. За національними урядами залишається право вибору способів виконання резервних зобов'язань. Директиви, як зазначалося вище, встановлюють вимоги мінімального обсягу нафтових резервів, проте кожна країна може формувати резерви більшого обсягу.

Виходячи з положень директив, стратегічні нафтові резерви ЄС мають забезпечувати:

- підвищення надійності поставок сирової нафти та нафтопродуктів;

МІЖНАРОДНЕ ЕНЕРГЕТИЧНЕ АГЕНТСТВО (МЕА) International Energy Agency, IEA

МЕА створене в 1974р. як автономний орган у структурі Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Штаб-квартира Агентства знаходиться в Парижі.

Засновники: Австрія, Бельгія, Велика Британія*, Данія*, Ірландія, Іспанія, Канада*, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, США, Швеція, Японія. Надалі приєдналися: Греція, Нова Зеландія (1977), Італія (1978), Австралія (1979), Португалія, Туреччина (1981), Фінляндія, Франція (1992), Угорщина (1997), Чехія (2001), Південна Корея (2002), Норвегія* (відповідно до окремого договору).

Мета, головні принципи та завдання Агентства визначені Міжнародною енергетичною програмою-угодою 1974р.**

Головна мета МЕА – створення системи колективної енергетичної безпеки країн-членів ОЕСР в умовах енергетичної кризи 1973-74рр., викликаній діями арабських нафтовидобувних країн і посиленням ролі ОПЕК на міжнародному нафтовому ринку.

Головний принцип системи колективної безпеки – створення нафтових запасів країн-учасниць та їх перерозподіл у випадку виникнення відчужених переривань поставок нафти (нафтових криз).

Головні завдання МЕА:

- створення та вдосконалення системи подолання перебоїв у поставці нафти;
- сприяння раціональній енергетичній політиці у глобальному контексті через співпрацю з країнами, які не є членами організації, підприємствами галузі та міжнародними організаціями;
- забезпечення функціонування постійно діючої інформаційної системи щодо міжнародного нафтового ринку;

- покращення структури світового енергетичного попиту і пропозиції шляхом розвитку альтернативних енергетичних джерел та підвищення ефективності використання енергії;
- сприяння інтеграції національних екологічних та енергетичних політик.

Надалі країни-учасниці МЕА погодилися координувати інші аспекти енергетичної політики, що було зафіксовано у Програмі довгострокового співробітництва МЕА 1976р. Зараз головні завдання організації охоплюють так звану **політику трьох “Е”**: енергетичну безпеку, економічний розвиток та екологічний захист.

Керівні органи МЕА. Головним органом МЕА, який приймає рішення, є **Правління**, до якого належать найвищі посадові особи країн-учасниць у сфері енергетики (міністри енергетики).

Підтримку роботи Правління здійснює **Секретаріат**, до якого належать експерти у сфері енергетики з усіх країн-учасниць. Секретаріат очолює виконавчий директор, який призначається Правлінням. Секретаріат МЕА збирає та аналізує енергетичні дані, оцінює енергетичні політики та програми країн-учасниць, здійснює дослідження, прогнозує розвиток енергетичних ринків, готує рекомендації.

У МЕА діють також **Постійні групи**: з надзвичайних ситуацій; нафтового ринку; довгострокової співпраці; відносин з виробниками та іншими країнами споживачами.

Постійна група з надзвичайних ситуацій здійснює нагляд за ефективністю заходів, що вживаються країнами-учасницями на виконання резервних зобов'язань, а також – готує звіти управляючому комітету, який розробляє пропозиції для Правління. Правління більшістю голосів приймає рекомендації для країн-учасниць.

* Курсивом позначені країни – нетто-експортери нафти.

** Agreement on an International Energy Program of 18 November 1974 (IEP Agreement). – <http://www.iea.org>

¹³ До укладення в 1992р. Маастрихтського договору Європейський Союз мав назву “Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС)”.

- пропагування принципу солідарності між членами ЄС у разі настання енергетичної кризи через застосування наперед визначених заходів і механізмів, які повинні забезпечувати узгодженість дій;
- управління надійністю поставок через застосування належних механізмів, спрямованих на подолання наслідків фізичного припинення поставок енергії;
- забезпечення стабільності нафтового ринку в разі переривань поставок і відновлення його належного функціонування.

Механізми обліку, контролю, звітності розвивалися відповідно до загальних тенденцій дедалі більш глибокої інтеграції країн-членів ЄС, а також відповідно до еволюції світового нафтового ринку.

Нормативно-правове регулювання. Головними правовими актами ЄС, які встановлюють резервні зобов'язання країн-членів, є три директиви Ради ЄС, прийняті протягом грудня 1968р. - грудня 1998р. (таблиця “Головні нормативно-правові акти ЄС стосовно нафтових резервів”, с.10)¹⁴. У липні 2006р. була прийнята Директива Ради 2006/67/ЄС, яка є кодифікованою версією попередніх трьох директив¹⁵. До важливих актів у сфері резервних зобов'язань країн ЄС можна віднести також прийняте в листопаді 1977р. Рішення Ради 77/706/ЄЕС про визначення завдань Співтовариства із скорочення споживання первинних джерел енергії в разі виникнення труднощів у постачанні нафти та нафтопродуктів¹⁶.

Зазначені нормативно-правові акти зобов'язали країни-члени ЄС, насамперед, прийняти закони або інші нормативно-правові акти, які б забезпечили створення та постійне функціонування національних нафтових резервів, а також – створити або вповноважити компетентні органи для вжиття заходів у разі виникнення ситуації, за якої правомірним є використання резервів, та встановили повноваження таких органів.

“Резервні” директиви встановили також для країн-членів ЄС обсяги і структуру мінімальних нафтових резервів, їх призначення, базу для розрахунку обсягу резервів, запровадили процедури звітності, консультацій, прийняття рішень з приводу використання резервів, врегулювали зберігання резервів (лише в частині зберігання резервів однієї країни-члена ЄС на території іншої).

Усі інші питання, не врегульовані названими нормативно-правовими актами ЄС (наприклад, способи

формування нафтових резервів та технічних і технологічних умов їх зберігання), віднесені до компетенції національних урядів і законодавств.

Це підтверджується наступним прийняттям Радою ЄЕС Рішення 77/706/ЄЕС, відповідно до якого, в разі виникнення труднощів з постачанням нафти та нафтопродуктів, ЄК отримала право за ініціативою країни-члена або самостійно встановлювати завдання скорочення споживання нафтопродуктів у Співтоваристві в розмірі 10% звичайного рівня споживання. Якщо ситуація вимагає запровадження обмеження споживання нафтопродуктів у розмірі, що перевищує 10%, то ЄК повинна винести це питання на розгляд Ради. Важливо відзначити, що відповідно до рішення ЄК країни-члени зобов'язані негайно вжити заходів зі скорочення власного споживання нафтопродуктів з моменту отримання такого рішення. Таким чином, була істотно посилена роль ЄК у сфері функціонування резервів нафти та нафтопродуктів.

Наступний розвиток правового регулювання відносно у сфері нафтових резервів підтвердив тенденцію посилення ролі органів ЄС щодо їх використання.

Стан виконання країнами-членами ЄС резервних зобов'язань. На початок 2007р., країни-члени ЄС за станом нафтових резервів можна поділити на дві групи. Перша – країни, які на звітну дату зобов'язані сформувати резерви у повній відповідності з вимогами Директиви, друга – країни, які отримали відстрочку у формуванні резервів, з огляду на їх недавній вступ до ЄС (таблиця “Стан нафтових резервів у країнах-членах ЄС”¹⁷, с.13).

Як видно з таблиці “Стан нафтових резервів у країнах-членах ЄС”, 90-денне зобов'язання виконане всіма країнами першої групи, причому запаси більшості країн значно перевищують вимоги Директиви 98/93/ЄС. Загальний обсяг нафтових резервів першої групи країн забезпечує їх споживання протягом 123 днів, що майже на 37% більше від необхідного рівня.

Що стосується нових членів ЄС, то більшість із них або виконали зобов'язання, або близькі до його виконання. Як видно з таблиці, найбільші проблеми з формуванням резервів мають Болгарія, Естонія і Латвія – що можна пояснити як нетривалою дією резервних зобов'язань для цих країн, так і їх майже повною залежністю від зовнішніх поставок нафти. Однак, у цілому нафтові резерви групи нових членів ЄС забезпечують їх споживання протягом 78 днів, що лише на 13% менше вимог європейського законодавства.

¹⁴ Council Directive 68/414/EEC of 20 December 1968 imposing an obligation on Member States of the EEC to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products // Official Journal L 308, 23.12.1968, p.0014-0016; Council Directive 73/238/EEC of 24 July 1973 on measures to mitigate the effects of difficulties in the supply of crude oil and petroleum products // Official Journal L 228, 16.08.1973, p.1-2; Council Directive 98/93/EC of 14 December 1998 amending Directive 68/414/EEC imposing an obligation on Member States of the EEC to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products. – Official Journal L 358, 31.12.1998, p.100-104.

¹⁵ Council Directive 2006/67/EC of 24 July 2006 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products (Codified version). – Official Journal L 217, 08.08.2006, p.8-15. Директива містить узгоджені і впорядковані положення всіх попередніх директив. Очевидно, необхідність її прийняття була зумовлена складністю інтерпретації численних чинних правових актів, які часто змінювали положення один одного, що ускладнювало їх застосування.

¹⁶ Council Decision 77/706/EEC of November 1977 on the setting of a Community target for a reduction in the consumption of primary sources of energy in the event of difficulties in the supply of crude oil and petroleum products. – Official Journal L 183, 19.07.1979, p.1.

¹⁷ Див. сайт Європейської комісії – http://ec.europa.eu/energy/oil/stocks/doc/eu15hsituationjourn2007_05.xls

Головні директиви Ради ЄС стосовно нафтових резервів				
	Директива 68/414/ЄС від 20 грудня 1968р. "Про накладення зобов'язання на країни-члени ЄС з підтримання мінімальних резервів сирої нафти та/або нафтопродуктів"	Директива 73/238/ЄС від 24 липня 1973р. "Про заходи спрямовані на зменшення наслідків, пов'язаних із труднощами в постачанні сирої нафти та нафтопродуктів"	Директива 98/93/ЄС від 14 грудня 1998р. "Про внесення змін до Директиви 68/414/ЄС, яка зобов'язує країни-члени ЄС підтримувати мінімальні запаси сирої нафти та/або нафтопродуктів"	
Нормативно-правове та організаційне забезпечення формування/підтримання/використання нафтових резервів	Країни-члени ЄС зобов'язані: прийняти закони або інші нормативно-правові акти, які б забезпечили постійне підтримання національних резервів нафтопродуктів за категоріями, визначеними цією Директивою	Країни-члени ЄС зобов'язані: створити або уповноважити компетентні органи для вжиття заходів у разі виникнення перебоїв у постачанні нафти та нафтопродуктів До обов'язкових повноважень таких органів належить: • використання нафтових резервів і їх розподіл серед споживачів; • запровадження окремих або широких обмежень на споживання, залежно від обсягів резервів, визначення пріоритетності постачання нафти та нафтопродуктів окремим категоріям споживачів; • регулювання цін для запобігання їх надмірному зростанню	Країни-члени ЄС зобов'язані: забезпечити законні повноваження держави (уряду) з контролю над нафтовими резервами в разі виникнення труднощів з поставками нафти та/або нафтопродуктів. Для цього, зокрема, встановити чесні та недискримінаційні механізми ідентифікації, обліку та контролю резервів. Мета вимоги – забезпечити повне розпорядження з боку урядів країн-членів ЄС нафтовими резервами у випадку виникнення згаданих труднощів.	
Обсяги резервів	На рівні, достатньому для забезпечення внутрішнього споживання нафтопродуктів протягом не менше 65 днів середнього щоденного внутрішнього споживання за попередній календарний рік	Без змін	встановити в національному законодавстві та запровадити відповідальність за порушення резервних зобов'язань. Санкції за такі порушення повинні бути ефективними, відповідними та дієвими	На рівні, достатньому для забезпечення внутрішнього споживання нафтопродуктів протягом не менше 90 днів середнього щоденного внутрішнього споживання за попередній календарний рік
База для розрахунку обсягу резервів (внутрішнє споживання нафтопродуктів *)	При розрахунку обсягів внутрішнього споживання враховуються такі категорії нафтопродуктів: I. автомобільний бензин та авіаційне паливо; II. газойль, дизельне паливо, газ і паливо для реактивних літаків гасового типу; III. різні види мазуту; не враховується бункерне паливо для морських суден В обсязі загального внутрішнього споживання, на основі якого розраховується обсяг резервів, частка паливно-енергетичних ресурсів, що забезпечується за рахунок нафтопродуктів, вироблених з нафти власного видобутку, не може становити більше 15% (ст.1).	Без змін	Уряди країн-членів ЄС мають право: покласти обов'язок зі зберігання нафтового резерву на визначений орган, установу чи підприємство	Без змін
Структура резервів за категоріями нафтопродуктів	Вимоги до структури нафтового резерву не встановлені, однак складові такого резерву перераховуються в нафтопродукти, щодо яких розраховується внутрішнє споживання. З окремих положень директиви можна зробити висновок, що резерви можуть зберігатися у вигляді сирої нафти, проміжних продуктів її переробки або готових нафтопродуктів	Без змін	Обсяг загального внутрішнього споживання, на основі якого розраховується обсяг резервів, може бути зменшений на 25% обсягу споживання нафтопродуктів, вироблених з нафти власного видобутку	Чітко визначено, що резерви можуть зберігатися у вигляді сирої нафти, проміжних продуктів її переробки і готових нафтопродуктів. Такі резерви перераховуються в категорії нафтопродуктів, щодо яких розраховується внутрішнє споживання на підставі даних про рівень переробки нафти на НПЗ за попередній рік та інших даних

Види запасів, що можуть бути зараховані до резерву	Не регламентовано	Без змін	Нафта/нафтопродукти: <ul style="list-style-type: none">на борту танкерів у порту призначення за умови завершення митних процедур;які зберігаються в порту призначення;у резервуарах на вході до трубопроводів;у сховищах НПЗ, за винятком нафти та нафтопродуктів у трубопроводах НПЗ;у резервуарах НПЗ та компаній, що займаються імпортом, збереженням нафтопродуктів та оптово-роздрібною торгівлею нафтопродуктами;у резервуарах великих споживачів, які мають законодавчі зобов'язання утримувати постійні резерви;на баржах і суднах, які здійснюють транспортування в межах національних кордонів, за умови можливості їх обліку та негайної доступності
Види запасів, що не можуть бути віднесені до резервів	Нафта/нафтопродукти: <ul style="list-style-type: none">у вигляді запасів, створених Збройними силами або на їх користь;власна не видобута нафта;запаси для заправки морських суден;призначені для прямого транзиту;запаси в нафтопроводах, автомобільних та залізничних цистернах;нафтопродукти у сховищах автозаправних станцій;запаси малих споживачів	Без змін	Без змін
Інформування / статистика	Країни-члени зобов'язані: <ul style="list-style-type: none">негайно інформувати ЄК про випадки і причини використання резервів;подавати до ЄК статистичні довідки про рівень резервів, станом на кінець кожного кварталу. Граничний термін подання зведеної довідки – 90 днів після завершення звітного кварталу	Без змін	Країни-члени зобов'язані <ul style="list-style-type: none">щомісячно інформувати ЄК про стан резервів до 25 числа місяця, наступного за звітним;до 31 березня надсилати до ЄК звіт про рівень запасів за попередній рік
Зберігання резервів**	Способи та порядок зберігання не регламентовані. Директива передбачає можливість зберігання резервів однієї країни на території іншої відповідно до Міжурядової угоди, проект якої повинен узгоджуватися з ЄК. Міжурядова угода повинна містити положення, зокрема, про те, що країна-член Співтовариства, на чий території зберігаються резерви іншої країни: <ul style="list-style-type: none">не може вчиняти жодних перешкод для передачі резервів країні-власниці;повинна контролювати рівень резервів, що належить іншій країні, але не повинна включати їх у свою статистичну довідку.	Без змін	Для виконання резервних зобов'язань країна-член може звернутися до спеціального органу (установи) або підприємства , на які може бути покладено відповідальність за зберігання всього або частини резерву. Такий орган (установа) або підприємство може відповідати одночасно за резерви кількох країн. Уточнені деталі можливості зберігання резервів однієї країни на території іншої. Для цього необхідне укладення відповідної Міжурядової угоди під наглядом ЄК. Міжурядові Угоди повинні: <ul style="list-style-type: none">стосуватися сировини нафти та всіх нафтопродуктів, передбачених Директивою;містити умови зберігання резервів з метою забезпечення їх контролю та доступності;визначати процедури перевірки та ідентифікації резервів, методи проведення та взаємодії інспекцій;укладатися, як правило, на невизначений термін;у разі наявності положення про одностороннє денонсування угоди, містити положення про неприпустимість такого денонсування під час кризи поставок. Для таких Міжурядових угод встановлені додаткові вимоги до зберігання резервів уповноваженими органами (установами) або підприємствами, яке здійснюється на підставі контракту між Урядом і таким підприємством. Такі підприємства повинні мати право на придбання резерву на визначених контрактом умовах. Термін зберігання не може бути меншим 90 днів. Підприємство повинно гарантувати фактичну наявність резерву протягом усього терміну дії контракту.

Використання резервів	Директива 68/414/ЄС від 20 грудня 1968р. “Про накладення зобов’язання на країни-члени ЄС з підтримання мінімальних резервів сирої нафти та/або нафтопродуктів”	Директива 73/238/ЄС від 24 липня 1973р. “Про заходи, спрямовані на зменшення наслідків, пов’язаних із труднощами в постачанні сирої нафти та нафтопродуктів”	Директива 98/93/ЄС від 14 грудня 1998р. “Про внесення змін до Директиви 68/414/ЄС, яка зобов’язує країни-члени ЄС підтримувати мінімальні запаси сирої нафти та/або нафтопродуктів”
	Чітка процедура використання резервів не встановлена. У разі виникнення ускладнень у забезпеченні Співтовариства нафтою та/або нафтопродуктами, передбачено проведення консультації за участю ЄК і представників країн-членів (Консультативна група), де має вирішуватися питання про використання резервів. Країни-члени повинні: • утримуватися від використання резервів до проведення консультацій, за винятком особливо термінових випадків або необхідності вирішення незначних питань місцевого значення; • детально інформувати ЄК про кожен випадок використання резервів та про заходи, вжиті для компенсації використаних резервів	Чітка процедура використання резервів не встановлена. Визначено, що координацію заходів, що вживаються або пропонується з використання резервів національними компетентними органами, здійснює Консультативна група представників країн-членів під головуванням ЄК.	Без змін
Повноваження Європейської Комісії і консультативної групи	ЄК надається право на: загальний нагляд за процесами формування та використання резервів; надання зауважень до міжурядових угод про зберігання резервів на національній території; збір статистичної та іншої інформації, пов’язаної з резервами; скликання консультацій представників країн-членів (Консультативної групи)	ЄК надається право на: головування в Консультативній групі; якнайвишче скликання за власною ініціативою консультативної групи для проведення консультації у разі виникнення труднощів з постачанням нафти та/або нафтопродуктів у Співтоваристві або окремій країні; отримання інформації про виконання зобов’язань країн-членів зі створення або вповноваження компетентного органу для вжиття заходів у разі виникнення перебоїв у постачанні нафти та нафтопродуктів, а також про склад та повноваження таких органів Консультативній групі надається право на: (а) координацію заходів, що вживаються або пропонуються в межах повноважень національних компетентних органів; (б) проведення необхідних консультацій	ЄК надається право на: отримання проектів міжурядових угод про зберігання національних резервів на території іншої країни та надання своїх коментарів урядом; отримання статистичних звітів від країн-членів щодо стану виконання резервних зобов’язань, зокрема — щодо обсягів нафтових резервів

* Резервні директиви не регламентують порядок розрахунку внутрішнього споживання нафтопродуктів, а встановлюють лише окремі винятки. Детальне визначення поняття “внутрішнє споживання” міститься в Рішенні Комісії, яке формує докладні правила для імплементації Рішення Ради 77/706/ЄС від 15 червня 1979р.* Відповідно до цього Рішення нормальний рівень енергоспоживання охоплює: (а) внутрішнє виробництво первинного палива; (б) імпорту (в т.ч. поставки з країн Співтовариства за винятком: експорту (включає бункери морських суден, що завантажуються) та поставок до країн Співтовариства), а також (в) плюс чи мінус поточні зміни резервів.

** “Резервні” директиви ЄС не містять вимог до технічних і технологічних особливостей зберігання запасів нафти та/або нафтопродуктів. Такі вимоги визначені іншими директивами. Наприклад, Директивою Європейського Парламенту та Ради ЄС 94/63/ЄС від 20 грудня 1994р. стосовно контролю викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти та при її транспортуванні до сервісних станцій.

* Commission Decision of 15 June 1979 laying down detailed rules for the implementation of Council Decision 77/706/EEC (79/639/EEC).

Нафтові резерви								
Країна	КАТЕГОРІЯ I *		КАТЕГОРІЯ II **		КАТЕГОРІЯ III ***		ВСЬОГО ****	
	Днів споживання	1 000 т	Днів споживання	1 000 т	Днів споживання	1 000 т	Днів споживання	1 000 т
Стан нафтових резервів у країнах-членах ЄС-15								
Бельгія	140	605	92	3 031	242	461	104	4 097
Данія	148	570	131	1 274	564	664	170	2 508
Німеччина	128	7 996	120	19 573	181	2 916	126	30 485
Греція	104	1 122	100	2 285	117	849	104	4 256
Іспанія	135	2 695	100	10 570	157	2 716	112	15 981
Франція	117	3 486	106	15 227	217	1 862	113	20 575
Ірландія	131	615	91	1 306	166	591	111	2 512
Італія	106	3 450	91	7 754	284	6 054	124	17 258
Люксембург	102	136	93	636	100	1	94	773
Нідерланди	208	2 329	167	5 081	17 055	2 217	231	9 627
Португалія	131	650	109	1 878	107	810	112	3 338
Велика Британія	104	4 026	91	7 631	1 011	1 658	107	13 315
Австрія	121	728	92	2 028	273	819	115	3 575
Швеція	120	1 337	121	1 873	354	1 322	149	4 532
Фінляндія	181	934	167	2 120	157	629	169	3 683
ЄС-15	124	30 679	107	82 267	242	23 569	123	136 515
Угорщина	98	391	90	660	167	300	103	1351
ЄС-15 + Угорщина	124	31 070	107	82 927	241	23 869	123	137 866
Стан нафтових резервів країн-членів ЄС з перехідним періодом								
Чехія ^{oo}	120	627	98	1 026	93	118	104	1 771
Латвія	49	52	46	93	108	27	51	172
Польща	81	844	81	1 996	131	282	84	3 122
Словаччина	76	154	76	293	77	24	76	471
Литва	79	61	71	160	126	112	85	333
Мальта ^{ooo}	120	22	88	56	118	197	110	275
Словенія ^{oo}	90	164	90	370	103	13	90	547
Естонія	54	44	47	80	45	1	50	125
Кіпр	65	54	67	151	62	198	64	403
Румунія	50	278	47	395	103	376	59	1 049
Болгарія	27	36	38	127	55	66	39	229
ВСЬОГО	78	2 336	74	4 747	96	1 414	78	8 497

* Категорія I - автомобільний бензин та авіаційне паливо

** Категорія II - газойль, дизельне паливо, гас і паливо для реактивних літаків

*** Категорія III - мазут

**** Включаючи резерви сирої нафти та проміжних продуктів у перерахунку на готові нафтопродукти (за категорією) відповідно до статті 5 Директиви Ради №98/93/ЄС

^{oo} Чехія, Словенія: 90-денне резервне зобов'язання – з 31 грудня 2005р.

^{ooo} Мальта: 90-денне резервне зобов'язання – з 31 грудня 2006р.

90-денне зобов'язання за трьома категоріями продуктів.

Перспективи. У 2002р. Департамент ЄК з питань транспорту та енергетики підготував програму антикризових заходів, яка передбачала збільшення національних нафтових резервів країн-членів ЄС з рівня 90 днів споживання до 120 днів, а також – повне організаційне об'єднання національних нафтових резервів. Проте, вісім країн-членів ЄС (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція) висловилися проти централізації резервів, вважаючи його “втручанням у механізми ринку”. Внаслідок розбіжності позицій наміри централізації реалізовані не були. Однак, після різкого стрибка цін на нафту у 2004р. ЄС вирішив повернутися до обговорення зазначених намірів, прийнято рішення про збільшення обсягів нафтового резерву до 120 днів споживання. Питання об'єднання нафтових резервів країн-членів ЄС і централізації управління цими запасами обговорюється.

Нафтові резерви країн-учасниць МЕА

Як зазначалося вище, головним завданням МЕА на момент його заснування було створення нафтових резервів для запобігання та мінімізації негативних наслідків на нафтовому ринку, викликаних перериваннями поставок нафти та нафтопродуктів та іншими обставинами. Вимоги МЕА до нафтових резервів дещо відрізняються від аналогічних положень законодавства ЄС, зокрема, з огляду на те, що до складу МЕА належать не лише імпортери нафти, а й її експортери (Данія, Канада, Норвегія).

Інституційне забезпечення. Правові засади діяльності МЕА визначають Міжнародна енергетична програма-угода 1974р. (далі – Угода про МЕП), Програма довгострокового співробітництва МЕА 1976р. та документ “Спільні цілі”, схвалений на зустрічі міністрів енергетики країн-учасниць МЕА у червні 1993р. Організаційні інститути та їх повноваження наведені у врізці “Міжнародне енергетичне агентство” (с.8).

Обсяг і структура нафтових резервів. Угода про МЕП встановлює “надзвичайне резервне зобов'язання” країн-учасниць: стаття 2 передбачає, що вони зобов'язані створити та утримувати резерви на випадок надзвичайних ситуацій, еквівалентні обсягу не менш ніж 90-денний обсяг імпорту нафти.

Відповідно до статті 3, зобов'язання може бути виконане такими способами:

- створення нафтових резервів;
- перехід на інші види палива;
- створення резервних видобувних потужностей нафти (для країн-експортерів нафти).

При цьому, не вважаються резервами 10% загального обсягу запасів, які технологічно неможливо використати за будь-яких умов. Запровадження такого технічного обмеження дозволяє повністю використати заявлені резерви МЕА, чого не можна сказати про нафтові резерви ЄС, стосовно яких така вимога відсутня.

Не можуть вважатися резервами запаси нафти та нафтопродуктів для збройних сил, не видобута нафта, а також сира нафта, основні нафтопродукти та нафта для подальшої переробки, що знаходяться: у трубопроводах, в автомобільних і залізничних цистернах; на морських суднах, на АЗС та роздрібних сховищах, у споживачів (крім великих), у танкерах у морі.

Використання нафтових резервів. Ключовою особливістю системи нафтових резервів МЕА є наявність чіткої процедури активації заходів запобігання та реагування на кризові ситуації на ринку нафти. До таких заходів належать, насамперед:

- обмеження попиту;
- використання резервів;
- механізм розподілу нафти між країнами.

Відповідно до статті 13 Угоди про МЕП, активація заходів з обмеження попиту розпочинається в разі, якщо вся група країн або одна країна зазнає або виправдано очікує скорочення денного рівня поставок нафти принаймні на 7% звичайного рівня кінцевого споживання за базовий період (чотири квартали з відстрочкою на один квартал для збору інформації)¹⁸. У такому разі країна-учасник зобов'язана вжити заходів з обмеження попиту, достатніх для зменшення свого кінцевого споживання не менш ніж на 7% кінцевого споживання у базовому періоді.

Якщо настає (або обґрунтовано очікується) скорочення поставок нафти в обсязі не менш ніж на 12%, то країни-учасниці зобов'язані вжити заходів з обмеження кінцевого споживання не менш ніж на 10%.

У рамках активізації механізмів обмеження попиту країни-учасниці також можуть використовувати нафтові резерви, створені відповідно до їх резервних зобов'язань.

Крім заходів, передбачених Угодою про МЕП, в МЕА застосовується додатковий набір заходів скоординованого використання резервів та інших засобів реагування, які отримали назву “Скоординовані заходи надзвичайного реагування” (*Co-ordinated Emergency Response Measures – CERM*). Скоординовані заходи встановлені рішенням Правління МЕА в липні 1984р. та можуть застосовуватися за його рішенням. Особливістю Скоординованих заходів є можливість їх застосування в разі навіть незначних перебоїв у постачанні нафти, які є недостатніми для активації надзвичайних заходів, передбачених Угодою.

Узагальнені дані про нафтові резерви, створені в рамках МЕА, наведені у врізці “Головні характеристики системи нафтових резервів МЕА”¹⁹.

Нафтові резерви в окремих країнах світу

Виконуючи резервні зобов'язання в рамках ЄС та/або МЕА, розвинуті країни світу створили значні нафтові резерви, обсяги яких враховуються всіма головними гравцями світового нафтового ринку і спроможні дієво впливати, зокрема, на котирування нафти на світових біржах. До таких резервів належить, насамперед, Стратегічний нафтовий резерв США (врізка “Стратегічний нафтовий резерв США”).

¹⁸ Кінцеве споживання – загальний обсяг внутрішнього споживання всіх готових нафтопродуктів (стаття 7 п.1. Угоди про МЕП).

¹⁹ Див.: Офіційний сайт МЕА.– <http://www.iea.org/Textbase/about/ome.htm>

ГОЛОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ MEA

Зобов'язання країн-членів

- підтримувати нафтові резерви в обсязі, еквівалентному не менш ніж 90-денний загальний імпорту нафти (лише для країн імпортерів);
- розробити програми заходів обмеження попиту і зменшення національного споживання нафти;
- брати участь у розподілі нафти між членами MEA в разі істотного обмеження постачання.

Способи виконання резервних зобов'язань

- створення нафтових резервів;
- створення умов для переходу на інші види палива;
- додатковий видобуток нафти.

Системи резервування нафти країнами-членами

1. **Резерви компаній** – обов'язкові (створені відповідно до міжнародного договору, яким підприємства нафтової галузі зобов'язуються створити та утримувати нафтовий резерв) або комерційні резерви;
2. **Урядові запаси** – фінансуються з центрального урядового бюджету та утримуються винятково для надзвичайних цілей;
3. **Резерви Агентства** – підтримуються для надзвичайних цілей як публічними (урядовими), так і приватними структурами. Як правило, утримуються відповідно до угоди про співпрацю на основі спільного фінансування.

Характеристики нафтових резервів MEA:

- Загальний обсяг публічних (урядових) та комерційних резервів країн-членів MEA, станом на лютий 2007р., склав понад 511,4 млн. т (понад 3,7 млрд. барелів) нафти²⁰, що відповідає 114 дням нетто-імпорту;
- під урядовим контролем у вигляді публічних (урядових) резервів перебуває понад 1/3 загального обсягу;
- максимальний обсяг спорожнення публічних нафтових резервів MEA складає 1,76 млн. т/день нафти та нафтопродуктів протягом першого місяця (1,31 млн. т/день, або 9,6 млн. барелів/день нафти та 0,45 млн. т/день нафтопродуктів).

Таким чином, потенціал використання публічних і комерційних нафтових резервів MEA за обсягами достатній для покриття скорочень під час найбільших, відомих з історії, нафтових криз.

Довідково: найбільша криза – скорочення поставок нафти в обсязі приблизно 767 тис. т/день протягом шести місяців під час Іранської революції 1978–79рр.

Приклади використання нафтових резервів MEA

Аварійний план 1991р., викликаний війною у Перській затоці:

у відповідь на можливе скорочення поставок нафти внаслідок війни в Перській затоці, прийнято рішення про додаткові поставки на ринок понад 340 тис. т нафти на день (2,5 млн. барелів/день);

найбільшу частку поставок (майже 290 тис. т) склало використання резервів. Решту покрили такі заходи, як збільшення національного виробництва (41 тис. т/день), обмеження попиту та перехід на інші види палива (1,4 тис. т/день).

разом з 20 членами MEA участь у виконанні плану взяли Ісландія, а також Фінляндія, Франція (на той час – не члени MEA).

Мінімізація наслідків урагану “Катріна”, вересень 2005р.: колективні дії MEA²¹:

протягом одного дня прийнято рішення про додаткову поставку на ринок приблизно 0,27 млн. т нафти на день протягом 30 днів. Збільшення поставок враховувало використання нафтових резервів, збільшення видобутку та обмеження попиту:

- країни-члени зобов'язалися забезпечити додаткове збільшення поставок нафти на ринок в обсязі 0,29 млн. т/день (94% – використання резервів, 3% – обмеження попиту, 3% – збільшення внутрішнього виробництва);
- внесок у збільшення поставок Північної Америки склав 51%, Європи – 29%, Тихоокеанського регіону – 20%;
- частково через повільну реакцію державних (публічних) резервів фактично на ринок було поставлено лише 3,94 млн. т, тобто 48% запланованого обсягу.

Проте, вжиті заходи дозволили не лише мінімізувати наслідки для США, але й стабілізувати нафтовий ринок, оскільки навіть оголошення кількох розвинутими країнами наміру відкрити свої нафтові резерви та надати допомогу США призупинили зростання цін на нафту та нафтопродукти на світовому нафтовому ринку.

Таким чином, система нафтових резервів MEA довела свою ефективність і впливовість на світовий нафтовий ринок.

Важливим чинником стабільного функціонування світового ринку є також існування **комерційних нафтових резервів**, які формуються відповідними компаніями за власною ініціативою для задоволення власних потреб під час перебоїв у постачанні нафти.

Найбільші обсяги комерційних резервів накопичені у США, країнах ЄС і Японії²². Слід зазначити, що стан комерційних резервів нафти США значною мірою впливає на котирування нафти на світових біржах.

СТРАТЕГІЧНИЙ НАФТОВИЙ РЕЗЕРВ (SNR)

Створений в 1973р., за ініціативою Конгресу США, на основі Закону “Про енергетичну політику та резервування” (*Energy Policy and Conservation Act, EPCA*). Виконавцем програми резервування було визначено **Міністерство енергетики США (Department of Energy)**.

Стратегічний нафтовий резерв належить Уряду США, складається із сирової нафти, що зберігається в п'яти підземних соляних печерах у Техасі та Луїзіані. Максимально можливий обсяг зберігання – 99,6 млн. т (727 млн. бар.) нафти. Рішення про використання Резерву приймає Президент США.

Джерела формування Резерву. Нафта для SNR закуповується на ринкових засадах. Крім того, у листопаді 2001р. Президент Дж.Буш ініціював заповнення резерву нафтою, отриманою у вигляді роялті в натурі (*royalty-in-kind, RIK*) від видобутку на орендованих федеральних офшорних родовищах. Поставки нафти у вигляді роялті завершилися в серпні 2005р.

Обсяги Резерву. Згідно з *EPCA*, резерв мав покривати 90-денний імпорту нафти і складати 68,5 млн. т (450 млн. барелів). У 1978р. прийняте рішення про збільшення резерву до 102,7 млн. т (749,6 млн. барелів).

Використання Резерву регламентоване *EPCA* та може бути трьох видів:

1. Повне використання: Президент має право прийняти рішення про повне використання резерву для запобігання “істотним перериванням енергетичних поставок”. Відповідно до Закону, Президент визнає національний дефіцит енергетичних поставок, якщо (а) дефіцит виник або вірогідно виникне в значних обсягах, протягом значного терміну і має надзвичайне походження; (б) він може спричинити істотний негативний вплив на національну безпеку або економіку; та (в) він є наслідком або вірогідно буде спричинений (i) перервами в поставках імпортованих нафтопродуктів, (ii) перервами в поставках внутрішніх нафтопродуктів, або (iii) саботажом, чи форс-мажорними обставинами.

²⁰ IEA Monthly Oil Survey. February 2007. Див.: <http://www.iea.org/Textbase/stats/surveys/oilsurv.pdf>

²¹ Детальніше див.: http://www.iea.org/Textbase/press/pressdetail.asp?PRESS_REL_ID=156

²² Докладно див.: OPEC Monthly Oil Market Report, July 2007, p.42–44, <http://www.opec.org/home/Monthly%20Oil%20Market%20Reports/2007/mr062007.htm>

Закон також встановлює, що істотні перебої в енергетичних поставках "вважаються існуючими, якщо Президент вирішить, що: (а) надзвичайна ситуація існує і виникло тривале та у значних обсягах скорочення поставок; (б) істотне зростання ціни нафтопродуктів спричинене такою надзвичайною ситуацією; та (в) таке зростання ціни вірогідно спричинить істотні негативні наслідки для національної економіки.

2. Обмежене використання: Якщо Президент визначить, що (а) існує обставина, відмінна від зазначених вище, яка зумовлює або вірогідно зумовить тривале або в значному обсязі внутрішній або міжнародний дефіцит енергетичних поставок; та (б) вжиті заходи безпосередньо і значною мірою сприятимуть запобіганню або зменшенню негативного впливу такого дефіциту.

У такому разі Міністр енергетики США може використати і розподілити стратегічний нафтовий резерв за умови, якщо: (а) загальний обсяг використання не перевищує 4,1 млн. т (30,1 млн. барелів) нафти; (б) тривалість використання не перевищує 60 днів; (в) загальні обсяги резерву становлять понад 68,5 млн. т (понад 502 млн. барелів) нафти.

3. Тестове використання: Міністр енергетики США уповноважений здійснювати тестове використання нафти з Резерву. Обсяг тестового продажу або обміну не може перевищувати 0,68 млн. т (або майже 5 млн. барелів).

Продаж нафти з Резерву здійснюється на конкурентній основі. Міністерство енергетики подає повідомлення про продаж, в якому зазначає обсяг, характеристики та місцезнаходження нафти, терміни та умови подачі заявок, а також заходи забезпечення виконання та фінансової відповідальності. Надалі Міністерство розглядає пропозиції і визначає переможця.

Обмін (заміна) нафтових резервів. Міністерство енергетики США має право обмінювати нафту з Резерву. Такі обміни використовуються для заміни менш придатної за якістю нафти на нафту кращої якості, а також для обмежених, нетривалих заходів для сприяння нафтовим компаніям у вирішенні проблем з постачанням нафти.

Стратегічний нафтовий резерв, станом на 2 березня 2007р.

Обсяг: 94,3 млн. т (688,6 млн. барелів) нафти.

Найбільший досягнутий обсяг резервів – 96 млн. т або 700,7 млн. барелів (серпень 2005р.)

Формують нафтові резерви і країни-експортери нафти – у вигляді вільних виробничих потужностей, які можуть бути негайно задіяні в разі виникнення кризової ситуації на нафтовому ринку (Саудівська Аравія, Ірак, Іран, ОАЕ, Кувейт, Нігерія, Росія, США, Венесуела, Катар, Лівія, Канада). Нафтові резерви у вигляді законсервованих родовищ мають США – чи не єдина країна, де подібний спосіб нафтових резервів встановлений законодавчо²⁴.

Виразні приклади останнього часу, коли звернення розвинутих країн до стратегічних нафтових резервів дозволяли запобігти кризовим ситуаціям або відчутно мінімізувати їх негативні наслідки на національній економіці дедалі більше спонукають до створення нафтових резервів країни, що розвиваються.

Так, за окремими повідомленнями, відбувається активна підготовка до створення колективних резервів у межах міждержавних регіональних об'єднань, зокрема, таких, як Азійсько-Тихоокеанський форум економічного співробітництва (АТЕС) та Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН). Нафтові резерви створює Китай, здійснюються підготовчі роботи до створення резервів в Індії та інших країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Рівень покриття імпорту: 56 днів (у поєднанні з приватними резервами – 118 днів (хоча зобов'язання США за нормативами МЕА становлять 90 днів).

Найвищий досягнутий рівень покриття імпорту – 118 днів (1985р.)

Склад Резерву: винятково сира нафта, майже 40% – "солодка" (вміст сірки не перевищує 0,5%); понад 60% – "кисла" (вміст сірки складає від 0,5 до 2%).

Загальний обсяг інвестицій: близько \$22 млрд. (\$5 млрд. – капітальні вкладення; \$17 млрд. – сира нафта).

Середня ціна нафти в Резерві: \$27,73/барель.

Максимальний виробіток Резерву: 0,6 млн. т (4,4 млн. барелів)/день протягом 90 днів.

Час виходу на ринок США: 13 днів з моменту прийняття рішення Президентом.

Останні продажі з Резерву: 1985р. – тестовий продаж (0,15 млн. т); 1990-1991рр. – продаж під час операції "Буря в пустелі" в Іраку (21 млн. барелів); 1996-1997рр. – не надзвичайні продажі (3,8 млн. т); 2005р. – продажі після урагану "Катріна" (1,5 млн. т).

Під час операції "Буря в пустелі" встановлений ліміт використання Резерву в 30 млн. барелів вичерпаний не був, оскільки світові ціни знизилися – що довело високу ефективність СНР.

Перспективи

Відповідно до Закону "Про енергетичну політику" (*Energy Policy Act*) від 2005р. передбачено збільшення СНР до 137 млн. т (1 млрд. барелів). Водночас, уже дебатовані плани розширення резерву до 205,5 млн. т (1,5 млрд. барелів) до 2027р.

8 грудня 2006р. Міністр енергетики США С.Бодман оголосив про визначення нових соляних шахт у штаті Міссісіпі, об'єм яких дозволить збільшити існуючі резервні потужності на 37,4 млн. т нафти. За оцінками Міністерства енергетики, спорудження нового сховища триватиме 10-12 років.

Варто відзначити, що США побоюються надто часто звертатися до стратегічного резерву, оскільки це може знизити психологічний ефект від його використання. Тому Уряд підкреслює, що резерв не повинен використовуватися для зниження цін у нормальних ринкових умовах, коли це не загрожувало незворотними наслідками для економіки²⁵.

Узагальнюючи окремі аспекти, наведених вище прикладів, можна відзначити наступне.

1. Процес формування стратегічних нафтових резервів у Європі та світі розпочався майже 40 років тому. Сьогодні такі резерви забезпечують понад 90 днів споживання нафти та нафтопродуктів майже в усіх країнах-членах ЄС і 90 днів імпорту нафти в усіх країнах ОЕСР. Створення нафтових резервів стало глобальною тенденцією, характерною як для країн-споживачів нафти, так і для її виробників. Їх роль в енергетичній політиці міжнародного співтовариства постійно зростає.

2. У світі діють дві крупні системи, фактично, колективної енергетичної безпеки, сформовані в рамках ЄС і МЕА. Досвід їх роботи, а також нормативно-правові засади створення і функціонування, наведені в таблиці "Порівняння систем нафтових резервів ЄС та МЕА", можуть стати корисними для України при виборі нею шляхів і моделей формування власних стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів.

4. На цей час учасниками МЕА, які мають резервні зобов'язання, є найбільш розвинуті країни світу, включаючи більшість країн-членів ЄС. Створена відповідно до Угоди про міжнародну

²³ Див.: Бороненко В. Когда запас карман не тянет. – Нефть и капитал, 2002, №12, <http://www.fibo-futures.ru>

²⁴ Перший у США нафтовий резерв був створений у 1912р. шляхом закріплення в державній власності шести законсервованих нафтових родовищ. Нафтова криза 1973-74рр. змусила США до їх роз консервації і розробки. В 1923р. створений Національний нафтовий резерв на Алясці для використання лише у випадку екстреної необхідності національного масштабу. Родовища на цій території є порівняно невеликими (3-6 млрд. барелів), еквівалентними приблизно річній потребі США. Зараз територія резерву є заповідником під юрисдикцією Бюро землеустрою департаменту внутрішніх справ.

Порівняння систем нафтових резервів ЄС і МЕА		
	ЄС	МЕА
Резервні зобов'язання	90-денні резерви: - від внутрішнього обсягу споживання нафти та нафтопродуктів за попередній рік для кожної країни-члена; - загальний обсяг споживання може бути зменшений на 25% споживання нафтопродуктів, вироблених з нафти власного видобутку	90-денні резерви: - від нетто-імпорту нафти кожною країною-учасницею за попередній рік; - не поширюється на країни-експортери
Технічні обмеження резервів	Відсутні	Із загального обсягу нафтових резервів не враховуються 10%, які не можуть бути фактично використані через технологічні причини, пов'язані із зберіганням
Нетто-імпорт/Споживання	Внутрішнє споживання охоплює такі категорії: - автомобільний бензин та авіаційне паливо; - газойль, дизельне паливо, гас і паливо для реактивних літаків газового типу; - мазут	Нетто-імпорт: - сира нафта, газовий конденсат, зміна балансу запасів імпорту та експорту; - зміна балансу запасів імпорту та експорту нафтопродуктів у нафтовому еквіваленті * не враховуються поставки палива для морських суден
Активізація резервів	Порядок використання резервів нафти країн-членів ЄС директивами ЄС не передбачений. Країни-члени зобов'язані створити або призначити національний орган, відповідальний за використання резервів. У разі виникнення загрози поставкам нафти країни-члени зобов'язані повідомити Європейську Комісію про необхідність проведення консультацій	Заходи в рамках Угоди про МЕР: застосовуються в разі, якщо фізичне зменшення поставок перевищує 7% для країн-учасниць МЕА загалом або для окремої країни-учасниці. Рішення про використання резервів приймає Правління МЕА після розгляду пропозицій, підготовлених секретаріатом та управляючим комітетом Скоординовані заходи надзвичайного реагування: застосовуються за рішенням Правління МЕА як швидка та гнучка відповідь на фактичне або неминуче зменшення поставок у будь-якому обсязі

енергетичну програму система нафтових резервів країн-учасників МЕА має потенціал і реальну можливість запобігати розвитку кризових ситуацій на світовому нафтовому ринку, що було продемонстровано під час подолання наслідків урагану “Катріна” у США.

Україні, як значному споживачу нафти та нафтопродуктів у майбутньому також доцільно набути членства в МЕА, що істотно посилить енергетичну безпеку країни. Однак, для цього необхідно створити резерви нафти та нафтопродуктів, а також запровадити надійні та дієві механізми їх функціонування та використання.

5. Визначальними характеристиками системи резервів нафти та нафтопродуктів ЄС є, *по-перше*, забезпечення резервування сирої нафти та ключових категорій нафтопродуктів, які споживаються на внутрішніх національних ринках, *по-друге*, використання таких резервів для подолання труднощів, зумовлених перериваннями в поставках нафти та нафтопродуктів в ЄС загалом або в одній з його країн-членів, *по-третє*, процедура прийняття рішення про використання резервів, згідно з якою воно приймається за результатами консультацій уповноважених представників країн-членів та ЄК і реалізується відповідно до попередньо прийнятих планів дій.

Водночас, слід зазначити, що у кризових ситуаціях поряд із відкриттям нафтових резервів законодавством ЄС передбачено застосування таких заходів, як обмеження споживання нафтопродуктів окремими категоріями споживачів, визначення пріоритетності поставок нафтопродуктів певним споживачам, запровадження цінового регулювання тощо.

6. Незважаючи на дещо різні формулювання в нормативно-правових актах ЄС і МЕА,

призначення стратегічних нафтових резервів зводиться до наступного:

- мінімізація негативних наслідків обмеження поставок нафти та унеможливлення їх використання в якості засобу політичного тиску;
- сприяння стабілізації ринку та зменшення волатильності цін на нафту;
- надання країнами-членами колективних систем енергетичної безпеки взаємної допомоги в разі переривань у поставках нафти.

7. Одним з найбільш принципових питань формування нафтових резервів є питання про те, що, власне, резервувати – сиру нафту чи нафтопродукти? Таке питання стоїть і перед Україною.

Вибір залежить від багатьох чинників.

Загалом, вважається, що найбільш вигідним є резервування сирої нафти, як з економічної точки зору (збереження нафти є дешевшим, порівняно зі збереженням нафтопродуктів), так і з точки зору гнучкості управління кризовою ситуацією, оскільки зберігається можливість переробки нафти в необхідний продукт у потрібний момент²⁵. Проте, резервування сирої нафти є зручним для країн, що володіють як технологічними можливостями (природними резервуарами) для зберігання нафти, так і потужною мережею НПЗ, – як, наприклад, Україна.

8. Загалом, світовий досвід створення та функціонування стратегічних нафтових резервів свідчить, що вони, попри певні недоліки, є, *по-перше*, ключовим елементом системи стабілізації світового ринку у випадках можливих криз, спровокованих перебоями в постачанні, *по-друге*, такі нафтові резерви є не менш важливим чинником забезпечення енергетичної безпеки окремої країни чи групи країн, гарантуючи істотний рівень енергетичної, а отже – економічної, незалежності. ■

²⁵ Загалом, експерти відзначають тенденцію до зростання частки сирої нафти в нафтових резервах країн світу. Див., наприклад: Бороненко В. Когда запас карман не тянет. – Нефть и капитал, 2002, №12, <http://www.fibo-futures.ru>

2. ІНФРАСТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ СТВОРЕННЯ НАФТОВОГО РЕЗЕРВУ В УКРАЇНІ

У випадку визнання необхідності створення стратегічного нафтового резерву в Україні, економічні показники та темпи цього процесу значною мірою залежатимуть від стану та перспектив розвитку вітчизняних об'єктів з переробки і транспортування нафти та нафтопродуктів, можливостей морських нафтових терміналів і резервуарного парку нафтових об'єктів.

У цьому розділі наводяться головні характеристики внутрішнього нафтового ринку України, її нафтопереробної промисловості, нафтотранспортної та нафтопродуктопровідної систем, резервуарних парків для зберігання нафти та нафтопродуктів.

Оцінка зазначених характеристик робиться на підставі припущення, що для створення стратегічного резерву обсягом, еквівалентним 90 дням споживання нафти та нафтопродуктів, з урахуванням збільшення ємності внутрішнього ринку, Україні орієнтовно знадобиться близько 5,1 млн. т нафти і 3,4 млн. т нафтопродуктів сумарною вартістю \$4,2-4,4 млрд.¹ Передбачається, що частка нафти у стратегічному резерві становитиме 60%, нафтопродуктів – 40%.

2.1 НАФТОПЕРЕРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ²

Завдання нафтопереробної галузі у створенні нафтового резерву полягає в забезпеченні економічно ефективного виробництва визначеної номенклатури нафтопродуктів високої якості в необхідних обсягах. Крім того, значна частина сирової нафти і продуктів її переробки стратегічного резерву повинна зберігатися на НГВ.

Україна має досить потужну нафтопереробну промисловість, потенційно здатну виробляти конкурентоспроможну продукцію, повністю (в кількісному вимірі) не лише задовольнити внутрішні потреби в нафтопродуктах і забезпечити наповнення стратегічного резерву, але й експортувати їх у значних обсягах. Проте, сьогодні стан нафтопереробної галузі України в цілому можна оцінити як критичний – з огляду на технологічну відсталість і, відповідно – загрозливо низький рівень конкурентоспроможності.

Загальні дані, що характеризують галузь, наведені у врізці *“Нафтопереробна промисловість України: головні показники”*³.

Внутрішнє споживання нафтопродуктів. Аналіз статистичних даних свідчить, що Україна є досить

крупним ринком споживання нафтопродуктів, який розвивається, і найближчими десятиліттями потребуватиме дедалі більше якісних палив нафтового походження. Так, дані, наведені в таблиці *“Споживання основних нафтопродуктів в Україні”*, свідчать про сталу тенденцію збільшення попиту⁴.

Споживання основних нафтопродуктів в Україні, МЛН. Т

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
бензини	2,9	3,3	3,6	3,6	3,7	4,8	5,4
дизельне паливо	4,9	4,9	5,0	5,2	5,6	5,2	5,9
мазут	1,2	1,2	1,1	9,8	0,7	1,0	0,6

За прогностичними розрахунками, у 2010р. споживання нафти для внутрішніх потреб становитиме 19,3 млн. т (або – 141,5 млн. барелів) проти 18 млн. т (131,9 млн. барелів) у 2005р., у 2030р. споживання зросте до майже 24 млн. т (175,9 млн. барелів)⁵.

Виробничі потужності з переробки нафти. В Україні діють шість нафтопереробних заводів (НПЗ), поєднаних магістральними нафтопроводами (Дрогобицький, Кременчуцький, Лисичанський, Надвірнянський, Одеський, Херсонський⁶) та сім газопереробних заводів (ГПЗ), з яких абсолютним лідером за всіма виробничими показниками є Шебелинський (врізка *“Нафтопереробна промисловість України”*).

¹ У розрахунках використано середню ціну нафти марки *Urals* у 2006р. (\$65/барель).

² Докладно див.: Нафтопереробна галузь України: стан, проблеми і шляхи розвитку. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2006, №3, с.3-34.

³ Джерело: Левандовський В. Еще год заморозки. – НефтеРынок, 22 января 2007г., с.13-15.

⁴ Дані, наведені в таблиці, ґрунтуються на відповідних щорічниках Держкомстату України та можуть відрізнятися від тих, що їх наводять різні відомства, причетні до нафтового ринку. Дані за 2006р. наводяться за розрахунками Центру Разумкова, зробленими з урахуванням балансу виробництва, експорту та імпорту. Через відсутність єдиної методики розрахунку похибка може становити 5-7%.

⁵ Див.: Енергетична стратегія України на період до 2030р. – <http://www.mpe.kmu.gov.ua>

⁶ На цей час Одеський і Херсонський НПЗ зупинені на реконструкцію.

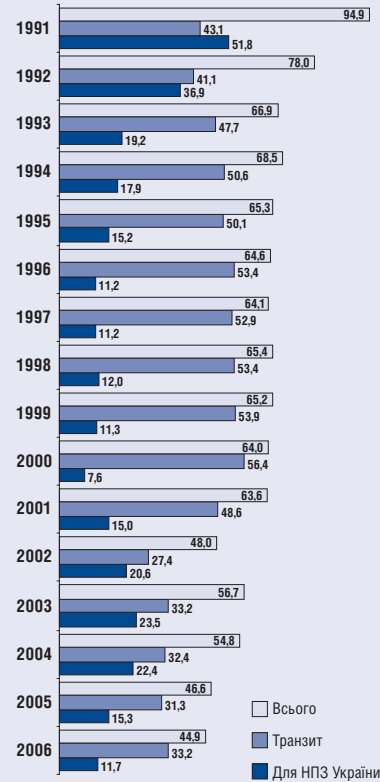
Нафтотранспортна система України

Потужність магістральних нафтопроводів України

Назва	Проектна потужність, млн. т/рік	Фактична потужність, млн. т/рік
Самара – Лисичанськ	90,0	62,0
Мічуринськ – Кременчук	18,0	18,0
Мозир – Броди	34,0	28,0
Снігурівка – Одеса	13,2	16,2
Лисичанськ – Тихорецьк	30,0	16,8
Броди – Державний кордон	25,0	24,7
Одеса – Броди	14,5	14,5

Обсяги трубопровідного транспортування нафти в Україні, МЛН. Т

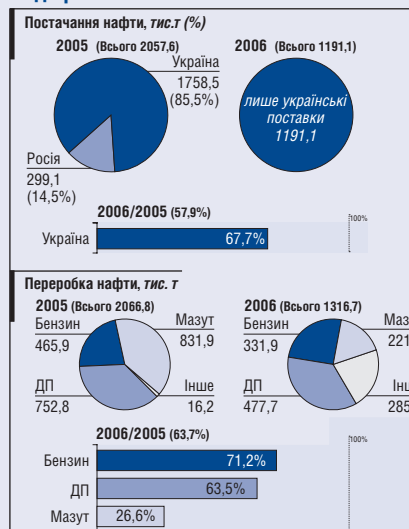

Технічні характеристики лінійної частини магістральних нафтопроводів

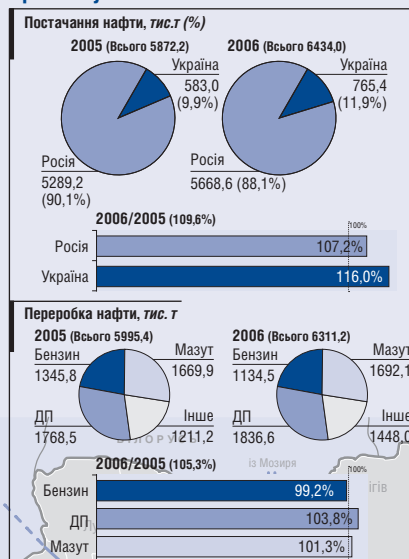
Назва нафтопроводів	Рік введення в експлуатацію	Термін експлуатації, років	Діаметр, мм	Протяжність (в одну нитку), км
Мічуринськ – Кременчук	1974	33	720	355,0
Гніденці – Гл.Розбишівська I, II нитки	1966/1972	41/35	377	128,6
Гл.Розбишівська – Кременчук	1966	41	530	148,3
М.Павлівка – Гл.Розбишівська	1967	40	377	73,7
Самара – Лисичанськ	1977	30	1220	164,7
Лисичанськ – Тихорецьк I, II нитки	1975/1989	32/18	720	413,8
“НПС* Лисичанськ – Лисичанський НПЗ” I, II нитки	1975	32	720	14,0
Лисичанськ – Кременчук	1978	29	1 220/1 020	421,3
Кременчук – Херсон	1972	35	720/1 020	393,6
Снігурівка – Одеса	1977	30	720/1 020	249,7
Мозир – Броди I, II нитки	1963/1974	44/33	720	727,3
Броди – Державний кордон I, II нитки	1962	45	530/720	650,0
Відвід на Угорщину	1972	35	720	21,9
Одеса – Броди	2002	5	1 020	673,7
Долина – Дрогобич	1962	45	273	58,7
Жулин – Дрогобич	1999	7	530	43,1
Орів – Дрогобич	1973	34	219	23,8
Борислав – Дрогобич	1983	24	168	8,1
Жулин – Надвірна	2005	2	530	102,0
ВСЬОГО	1962/2005	2/45	168/1 220	4 671,3

* Нафтоперекачувальна станція

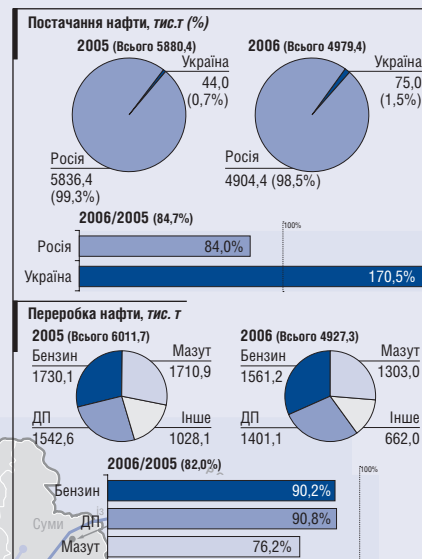
Надвірна

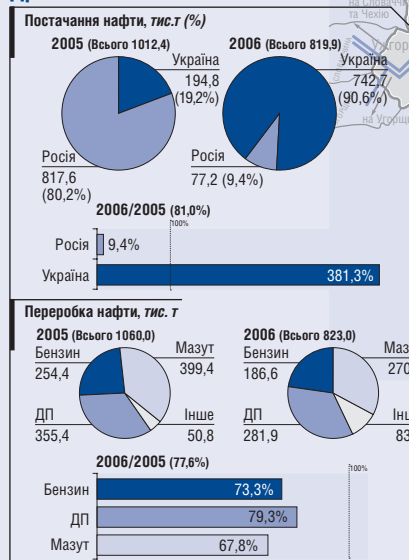
Кременчук

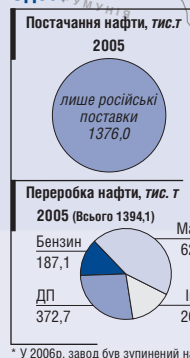
Лисичанськ

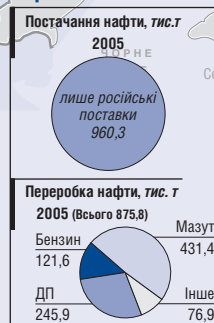
Дрогобич

Одеса*

Херсон*

Шебелинський ГПЗ

Шебелинський ГПЗ – найсучасніший в Україні завод з виробництва нафтопродуктів і єдине підприємство нафтопереробної галузі, яке знаходиться в повній державній власності. Його робота* дозволяє здійснювати державну політику на внутрішньому ринку нафтопродуктів.

Завод виробляє автомобільні бензини А-76, А-92, А-95, А-98, дизельне паливо, уайт-спірит, мазут та інші нафтопродукти.

У 2005р. переробка газового конденсату та нафти склала 899 тис. т, глибина переробки – 88%. У 2006р. перероблено нафти й газового конденсату власного видобутку на 5,6% менше; вироблено близько 0,51 млн. т бензину та 0,214 млн. т дизельного палива.

Починаючи з 2009р. планується поступове нарощування обсягів переробки сировини. За умови вирішення питань фінансування та забезпечення підприємства сировиною, передбачається збільшити переробку до 3 млн. т/рік.

Виробництво продукції на НПЗ України у 2006р., тис. т

	Кременчук	Лисичанськ	Дрогобич	Надвірна	ВСЬОГО
Потужність переробки	18 600,0	16 000,0	3 300,0	2 600,0	40 500,0
Обсяг переробки	6 311,2	4 927,3	823	1 316,7	13 378,2
Бензини, в т.ч.	1 334,5	1 561,2	186,6	331,9	3 414,2
А-76	504,3	–	–	–	504,3
А-80	–	255,3	92,6	179,3	527,2
А-92	398,3	618,6	48,4	84,2	1 149,5
А-95	431,9	679,2	45,6	68,4	1 225,1
А-98	–	8,1	–	–	8,1
Дизельне паливо, в т.ч.:	1 836,6	1 401,1	281,9	477,7	3 997,3
- із вмістом сірки < 0,2%	1 836,6	1 401,1	–	209,8	3 447,5
- із вмістом сірки > 0,2%	–	–	281,9	267,9	548,8
Гас	–	–	0,4	–	0,4
Лічне паливо	–	–	22,3	73,5	95,8
Газ зріджений	165,2	195,3	0,35	2,0	362,8
Рективне паливо	347,8	124,2	–	–	472,0
Мазут (валовий)	1 720,8	1 377,2	272,0	221,7	3 592,0
Мазут (товарний)	1 692,1	1 303,0	270,6	221,7	3 487,4
Нафтобітум, у т.ч.:	249,9	218,5	4,5	–	472,9
- будівельний	9,3	–	4,5	–	13,8
Кокс нафтовий	–	–	–	49,6	49,6
Парафін	4,8	–	4,3	–	9,1
Сірка	17 854	34 577	–	–	52,4

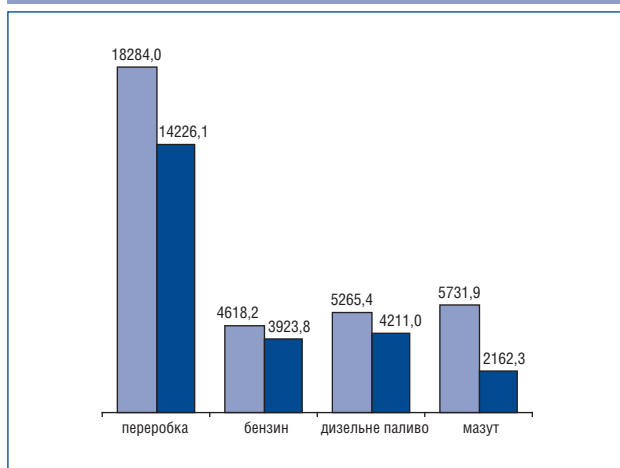
Питомі обсяги виробництва продукції на НПЗ України у 2005-2006рр., %

Продукція	Кременчук		Лисичанськ		Херсон		Одеса		Дрогобич		Надвірна		ВСЬОГО	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Бензини, з них:	22,5	21,1	28,9	31,6	13,8	–	12,5	–	24,2	22,7	22,6	25,2	23,3	25,9
A-76	11,1	8,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3,6	8,0
A-80	–	–	9,4	5,2	7,9	–	2,4	–	12,1	11,3	12,2	13,6	6,0	–
A-92	5,6	6,3	9,0	12,6	2,6	–	3,1	–	5,8	5,9	6,5	6,4	6,5	8,6
A-95	5,8	6,8	10,3	13,8	3,2	–	6,9	–	6,1	5,5	3,9	5,2	7,1	9,2
A-98	–	–	0,2	0,1	–	–	0,1	–	0,2	–	–	–	0,1	0,1
Дизельне паливо	29,5	29,1	25,7	28,4	27,7	–	26,7	–	33,5	34,3	36,4	36,3	28,9	29,9
Мазут товарний	27,8	26,8	28,5	26,4	52,9	–	45,0	–	37,7	32,9	39,4	16,8	32,5	26,1
Глибина переробки нафти. %	70,9	71,7	69,7	70,9	48,1	–	53,6	–	61,3	66,2	73,9	82,7	67,7	72,1

Загальна встановлена потужність названих НПЗ та Шебелинського ГПЗ складає 52 млн. т/рік. Отже, якщо врахувати, що для задоволення внутрішніх потреб необхідно переробляти 18-20 млн. т нафти на рік, то можна стверджувати, що потужності переробних підприємств вітчизняної нафтової промисловості теоретично дозволяють повністю (в кількісному вимірі) не лише задовольнити внутрішні потреби та забезпечити наповнення стратегічного резерву, але й експортувати значні обсяги палив.

Проте, сьогодні згадані потужності використовуються не повною мірою. Так, у 2006р. на НПЗ України та Шебелинському ГПЗ було перероблено лише 14,2 млн. т нафти та газового конденсату (в перерахунку на нафту), що на 22,2% менше, ніж у 2005р. Вироблено 3,9 млн. т бензинів (проти 4,6 млн. т у 2005р.), 4,2 млн. т дизельного палива (проти 5,3 млн. т), 2,2 млн. т мазуту – проти 5,7 млн. т у 2005р. (діаграма “Переробка нафти та виробництво нафтопродуктів на НПЗ України та Шебелинському ГПЗ”⁷).

Переробка нафти та виробництво нафтопродуктів на НПЗ України та Шебелинському ГПЗ,
ТИС. Т

Більшість нафтопереробних потужностей розташовані на сході країни, де існує розвинута транспортна інфраструктура і спостерігаються найвищі регіональні потреби у продукції нафтопереробки. Так, частка Кременчуцького НПЗ в загальній нафтопереробці у 2006р. становила 47,2%, Лисичанського – 36,8%, а двох західноукраїнських заводів (Надвірнянського і Дрогобицького) – лише 16% (таблиця “Переробка нафти у 2005-2006рр.”).

**Переробка нафти у 2005-2006рр.,
% загального виробництва**

НПЗ/продукція	2005	2006
Кременчук	34,5	47,2
бензин	7,7	10,0
дизельне паливо	10,2	13,7
мазут	9,6	12,6
Лисичанськ	34,5	36,8
бензин	9,9	11,7
дизельне паливо	8,9	10,5
мазут	9,8	9,7
Херсон	5,0	–
бензин	0,7	–
дизельне паливо	1,4	–
мазут	2,5	–
Одеса	8,0	–
бензин	1,1	–
дизельне паливо	2,1	–
мазут	3,6	–
Дрогобич	6,1	6,2
бензин	1,5	1,4
дизельне паливо	2,0	2,1
мазут	2,3	2,0
Надвірна	11,9	9,8
бензин	2,7	2,5
дизельне паливо	4,3	3,6
мазут	4,8	1,7
ВСЬОГО	100,0	100,0
бензин	23,6	25,5
дизельне паливо	28,9	29,9
мазут	32,6	26,1

Технологічні характеристики. Нафтопереробна промисловість України, створена переважно в 1950-х роках, досі не реструктуризована та не модернізована відповідно до нових завдань і вимог⁸. Дотепер у країні не створені умови, які спонукали б власників НПЗ до модернізації виробництв⁹. Внаслідок цього технологічні характеристики українських НПЗ залишаються низькими.

Станом на початок 2007р., **глибина переробки нафти** становить у середньому 72,1%, тоді як у країнах з розвинутою нафтопереробкою – 85-90% (у США – до 92%). Потужності вторинних процесів не перевищують 50% первинних і представлені переважно каталітичним риформінгом бензинів та гідроочищенням¹⁰ дизельного палива, що не дозволяє забезпечити високу глибину переробки нафти та виробництво високоякісних моторних палив¹¹.

Більшість українських палив не відповідають мінімальним європейським екологічним нормам *Euro-II*, як, власне, і самі національні стандарти на паливо – про що свідчить навіть побіжне порівняння стандартів якості бензину та дизельного палива ЄС та України.

⁷ Джерело: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish>

⁸ Нафтопереробна промисловість України в 1950-х роках була зорієнтована насамперед на переробку російської нафти та виробництво мазуту для експорту до європейських країн. Тому перші українські НПЗ мали просту схему переробки (категорія А), а глибина переробки нафти на рівні 50-53% цілком відповідала зазначеній меті. На той час це було економічно виправданим, оскільки вартість нафти в СРСР була значно нижчою від світової.

⁹ До зменшення економічних стимулів переробки нафти в Україні призвели, зокрема, наступні фактори: постійний корпоративний конфлікт Мінпаливенерго України та НАК “Нафтогаз України” з татарстанськими акціонерами найбільшого в Україні Кременчуцького НПЗ за контроль над 18% акцій, придбаними в 1999р. офшорними компаніями *SeaGroup International* та *AmRuz Trading AG* за вексельними схемами, законність яких оскаржується в судах; зміна у 2005р. порядку сплати ПДВ; скасування мита на імпорт нафтопродуктів та проблеми з відшкодування ПДВ.

¹⁰ Каталітичний риформінг і гідроочищення є базовими процесами перегонки нафти. Каталітичний риформінг – застосовується переважно для покращення якості бензинових фракцій та здійснюється після атмосферної перегонки (дистиляції) та/або вакуумної перегонки. Гідроочищення – застосовується для покращення якості та підвищення стабільності палив та мастил, видалення сірчаних, азотних сполук, та сполук, що містять кисень.

¹¹ Левандовский В. Еще год заморозки..., с.21.

Дрогобицький і Надвірнянський НПЗ не спроможні виробляти нафтопродукти, відповідні цим стандартам. Так, за нормативного значення вмісту сірки в дизельному паливі 0,2% відповідний показник дизельного палива Дрогобицького НПЗ становить 0,65%, Надвірнянського – 0,5%¹².

Нафтопереробна галузь України має низькі показники завантаження, глибини переробки та якості нафтопродуктів, але водночас – великі обсяги виробництва мазуту, що, своєю чергою, зумовлює високу собівартість і ціну нафтопродуктів вітчизняного виробництва, непорівнянні з собівартістю та ціною палив, що імпортуються з Литви та Білорусі.

Обсяги і джерела постачання сировини. За наявності значних нафтопереробних потужностей, Україна не має відповідних запасів сировини. З кінця 1970-х років відзначалася стійка тенденція до зменшення обсягів видобутку нафти, зумовлена вичерпаністю родовищ. Останнім часом видобуток нафти стабілізувався на рівні приблизно 4 млн. т/рік (29,3 млн. барелів/рік), що становить близько 8% сумарної потужності НПЗ, або приблизно 20% потреби внутрішнього ринку.

Прогнозні розрахунки показують, що протягом 2010-2030рр. Україна зможе видобувати щорічно лише дещо більше 5 млн. т (36,7 млн. барелів) нафти. Отже, українська нафтопереробна промисловість є і залишатиметься високо залежною від імпорту сировини. Ситуація ускладнюється надходженням імпорту з єдиного джерела – Росії, що робить залежність від імпорту критичною і що вже зараз негативно позначається, зокрема, на завантаженні українських нафтопереробних потужностей.

Так, за підсумками 2006р., обсяги постачання російської нафти на українські НПЗ зменшилися, порівняно з 2005р., на 26,7% (з 14,6 до 10,7 млн. т, або зі 107 до 78,4 млн. барелів). Такий значний дефіцит не змогло компенсувати збільшення постачань на НПЗ української сировини, яке становило 7,4% (2,8 млн. т проти 2,6 млн. т у 2005р., або 20,5 млн. барелів проти 19,1). У результаті, загальні обсяги постачання сировини зменшилися на 21,9% (з 17,2 до 13,4 млн. т, або зі 126,1 до 98,2 млн. барелів) (див. вірзку “Нафтопереробна промисловість України: головні показники”).

Завантаженість потужностей і нафтопереробка. У 2006р. погіршилося використання потужностей НПЗ, обсяг поставок нафти на які зменшився на понад 3,7 млн. т, або на 20,9 % порівняно з 2005р. Середній рівень завантаження загальних виробничих потужностей з первинної переробки нафти склав 33% (проти 34% у 2005р.), загальні простой за рік досягли 957 діб¹³.

Як видно з таблиці “Переробка нафти на НПЗ України”¹⁴, у 2006р. було перероблено 13,4 млн. т нафти, або на 23% менше, ніж 2005р. та на 36,8% менше, ніж перероблялося у 2003-2004рр.

ЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАФТОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ ВІД ПОСТАЧАНЬ НАФТИ З РОСІЇ

Нафтопереробна галузь України приблизно на 80% залежить від російської сировини. Так, у 2006р. загальний обсяг постачання нафти на НПЗ України склав 13,4 млн. т, з них частка української сировини становила 20,5%, російської – 79,5%.

Цей фактор був одним з ключових аргументів на користь приватизації нафтопереробних підприємств. Вважалося, що інвестори – російські нафтові компанії, забезпечать переробні потужності потрібними обсягами нафти. Проте, цього не сталося, хоча сьогодні вони володіють 73% всіх нафтопереробних потужностей України¹⁵.

Одна з причин такої ситуації, як і збереження до цього часу низького технологічного рівня українських НПЗ, – неспроможність держави контролювати виконання власниками приватизованих підприємств їх інвестиційних зобов'язань і створювати стимули для інвестицій в реконструкцію і модернізацію НПЗ на основі стратегічного бачення розвитку галузі.

Переробка нафти на НПЗ України, млн. т/ млн. барелів

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
8,5	15,4	19,4	21,2	21,2	17,4	13,4
62,3	112,9	142,2	155,4	155,4	127,5	98,2

Падіння обсягів переробки зумовило зниження виробництва продукції, порівняно з 2005р.: бензину на 16%, (з 4,1 до 3,4 млн. т), дизельного палива на 20% (з 5 до 4 млн. т), мазуту – на 37% (з 5,7 до 3,6 млн. т).

Водночас, частка високооктанових бензинів у загальному обсязі виробництва бензинів склала у 2006р. 69,8%, збільшившись, порівняно з 2005р. на 11,7%. Найвищого галузевого показника з випуску високооктанових бензинів завдяки наявності установок ізомеризації досяг Лисичанський НПЗ (83,6%)¹⁶.

Слід відзначити зміни в номенклатурі виробництва дизельного палива, які сталися у 2006р. Так, частка дизельного палива з місткістю сірки менше 0,2% зросла з 77,6% до 86,2% – за рахунок певного покращення якості продукції Надвірнянського НПЗ, а також скорочення виробництва на Дрогобицькому та зупинки Херсонського НПЗ, які виробляють паливо лише з високим вмістом сірки.

У січні-квітні 2007р. обсяги переробки нафти на українських НПЗ знизилися і склали 4,89 млн. т, що на 3,6% менше порівняно з аналогічним періодом 2006р. Водночас, виробництво бензинів за вказаний період збільшилося на 10,4%, а дизельного палива – на 2,6%. Натомість виробництво мазуту зменшилося на 6,9%. Зростання виробництва бензинів та дизельного палива на фоні зменшення обсягів переробки нафти пояснюється щомісячним використанням Лисичанським НПЗ 70-80 тис. т нафти з раніше накопиченого в нафтосховищах запасу¹⁷.

¹² Нормативні значення, встановлені державним стандартом 3868-99 (“Паливо дизельне: технічні умови”), не відповідають європейським стандартам.

¹³ Докладно див. Нафтопереробна промисловість України: стан, проблеми і шлях розвитку..., с.16-18.

¹⁴ У т.ч.: Херсонський та Одеський НПЗ – по 365 діб, Дрогобицький – 112 діб, Лисичанський – 71 доба, Надвірнянський – 44 доби.

¹⁵ Дані, наведені в таблиці, ґрунтуються на відповідних щорічниках Держкомстату України та можуть відрізнятися від тих, що їх наводять різні відомства, причетні до нафтового ринку України. Проте, порядок цифр і тенденції тут і далі є коректними.

¹⁶ Левандовський В. Еще год заморозки..., с.13.

¹⁷ За даними Мінпаливенерго: <http://mpe.kmu.gov.ua>

Найразючіші зміни у 2007р. сталися у структурі виробництва бензинів. Так, випуск бензину марки А-76 зменшився на 30% (до 376 тис. т), натомість, випуск А-95 – збільшився на 26,6%, А-92 – на 45% (або на 153 тис. т). Останнє сталося за рахунок двох найбільших НПЗ: Лисичанський наростив виробництво А-92 на 61,3%, Кременчуцький – на 42,9%.

Загальна встановлена потужність нафтопереробного комплексу України – 52 млн. т/рік, теоретично дозволяє повністю (в кількісному вимірі) задовольнити потреби внутрішнього ринку в нафтопродуктах, забезпечити наповнення стратегічного резерву та експортувати значні обсяги палив нафтового походження.

Проте, нинішній стан нафтопереробного комплексу можна оцінити як критичний. НПЗ України є переважно неконкурентоспроможними – що великою мірою зумовлено неспроможністю держави контролювати виконання власниками приватизованих підприємств їх інвестиційних зобов'язань і створювати стимули для інвестицій в реконструкцію і модернізацію НПЗ на основі стратегічного бачення розвитку галузі.

Особливо гострою проблемою виробництва нафтопродуктів залишається їх низька якість. Більшість українських палив не відповідають навіть мінімальним європейським екологічним нормам (як, власне, і самі національні стандарти на паливо).

З метою розвитку нафтопереробної галузі, підвищення її конкурентоспроможності потрібно, зокрема, розробити та законодавчо затвердити комплексну Державну програму зі стимулювання роботи нафтопереробної промисловості і впровадження в Україні екологічних норм *Euro*, яка була б спрямована на поглиблення переробки нафти, зниження енерговитрат на її переробку, підвищення якості палив до рівня, який відповідає стандартам ЄС¹⁸.

2.2 ТРАНСПОРТ І ЗБЕРІГАННЯ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ

Особливо важливе місце у створенні стратегічного резерву належить нафтотранспортній системі України. За необхідності, вона спроможна повністю забезпечити потреби українських нафтопереробних підприємств – враховуючи їх максимальну проектну потужність у 52 млн. т/рік. Попри значний рівень фізичного зносу та моральну застарілість обладнання, нафтотранспортна система, в разі достатнього фінансування програм з діагностики, експлуатації і реконструкції (щонайменше на рівні \$120 млн. на рік¹⁹), здатна належно функціонувати.

Іншою є ситуація з нафтопродуктопроводами, які перебувають зараз практично в неідеальному стані (за винятком нафтопродуктопроводу російського підприємства “ПрикарпатЗахідтранс”) і на її відновлення знадобиться, за оцінками експертів Центру Разумкова, не менше п'яти років та понад \$1,0 млрд.

Нафтотранспортна система України²⁰

Нафтотранспортна система України (НТСУ) – це розгалужена мережа з 18 магістральних нафтопроводів діаметром до 1 220 мм включно, загальною довжиною 4 766,1 км. Вона складається з Придніпровських магістральних нафтопроводів, магістрального нафтопроводу “Дружба”, нафтопроводу “Одеса – Броди” та Морського нафтового терміналу “Південний” (технічні характеристики нафтопроводів наведені на карті “Нафтотранспортна система України”²¹ с.19).

Стан НТСУ: загальні дані. Вхідна потужність НТСУ складає 114 млн. т/рік, вихідна – 56,3 млн. т/рік. Роботу нафтопровідної системи забезпечує 51 нафтоперекачувальна станція, на яких працює 176 насосних агрегатів загальною потужністю 356,5 тис. кВт. Обладнання нафтотранспортної системи утримується в надійному стані, хоча є загалом морально застарілим, потребує заміни або модернізації та додаткових експлуатаційних витрат: термін експлуатації більшості нафтопроводів складає від 21 до 45 років, 90% з них відпрацювали свій амортизаційний період²².

НТСУ експлуатується ВАТ “Укртранснафта”, створеним у 2001р. на базі державних акціонерних товариств “Магістральні нафтопроводи “Дружба” та “Придніпровські магістральні нафтопроводи” з метою проведення єдиної тарифної політики, активізації виконання проекту Євразійського нафтотранспортного коридору, а також – створення більш сприятливих інвестиційних умов, забезпечення перспективного розвитку нафтопровідного транспорту України.

Головним завданням оператора нафтотранспортної системи України ВАТ “Укртранснафта” є забезпечення транспортування нафти на українські НПЗ і транзиту нафти до країн Європи.

Суттєвим недоліком НТСУ є те, що вона пов'язана лише з російською нафтопровідною системою – це зумовлює монопольне становище Росії в постачанні нафти до України та її транзиту.

Обсяги транспортування нафти НТСУ. Максимальні показники транспортування нафти магістральними нафтопроводами України були досягнуті в 1991р. – 94,9 млн. т, у т.ч. на вітчизняні НПЗ – 51,8 млн. т. З того часу обсяги транспортування постійно зменшувалися. Особливо відчутне падіння відбулося після того, як російська нафтотранспортна компанія “Транснефть”, реалізуючи принцип енергетичної політики Російської Федерації щодо диверсифікації транзитних маршрутів, у 2001р. збудувала обхідний нафтопровід Суходольна – Родіонівська, що призвело до зменшення транзиту нафти територією України до 26 млн. т/рік. Також негативні наслідки для України мало будівництво Росією Балтійської трубопровідної системи потужністю понад 70 млн. т/рік з виходом на порт “Приморськ”.

У результаті, у 2006р. НТСУ транспортувала лише 44,9 млн. т, у т.ч. на українські НПЗ – 11,7 млн. т. Тобто за 15 років загальний обсяг перекачки нафти

¹⁸ Докладно див.: Нафтопереробна галузь України: стан, проблеми і шляхи розвитку ..., с.32-34.

¹⁹ Концепція державної політики у сфері постачання та транзиту сирої нафти (з урахуванням подорожчання матеріалів, обладнання та проведення будівельно-монтажних робіт). Затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України №187 від 5 квітня 2002р. – <http://www.kmu.gov.ua>

²⁰ Докладно див.: Концепція державної енергетичної політики України на період до 2020р. (проект УЦЕПД). – Національна безпека і оборона, 2001, №2, с.6-7. Паливно-енергетичний комплекс України: готовність до євроінтеграції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2002, №9, с.22-23.

²¹ Джерела: Василенко С. Потенціал українських трубопровідних систем для збільшення поставок та транзиту нафти. – Вісник Національної газової спілки України, 2004, №3; офіційний сайт ВАТ “Укртранснафта” – www.ukrtransnafta.com

²² Енергетична стратегія України на період до 2030р...

зменшився більш ніж удвічі, а внутрішні поставки – в 4,4 рази (діаграма “Обсяги трубопроводного транспортування нафти в Україні”, с.19)²³.

З початку 2007р., загрозлива ситуація з транспортуванням нафти дещо покращується, але зараз важко прогнозувати, чи переросте вона в довгострокову тенденцію. Протягом чотирьох місяців 2007р. обсяги транспортування нафти магістральними нафтопроводами збільшилися, порівняно з відповідним періодом 2006р., на 3 млн. т (або на 20,5%) і склали 17,66 млн. т. При цьому, транзитом до країн Центральної Європи (Словаччини, Угорщини, Чехії) транспортовано нафти на 3,13 млн. т (або на 29,5%) більше, порівняно з відповідним періодом 2006р., натомість, для потреб України – на 124,4 тис. т, або на 3,1% менше.

Позитивні зміни роботи НТСУ викликані зміною менеджменту ВАТ “Укртранснафта” у 2006р. та узгодженням тарифної політики “Укртранснафти” та російської компанії “Транснефть”, що зробило українські маршрути більш привабливими, порівняно з іншими конкурентними шляхами транзиту нафти до європейських країн. Однак, коефіцієнт використання потужностей НТСУ і зараз не перевищує 47%.

Перспективи розвитку. Головними документами, що визначають перспективи розвитку НТСУ, є Енергетична стратегія України на період до 2030р. та Концепція державної політики у сфері постачання та транзиту сирої нафти²⁵. В цих документах значна увага надається, зокрема, диверсифікації маршрутів постачання з використанням збудованої у 2001р. нафтопроводної системи “Одеса – Броди”.

ЄВРАЗИЙСЬКИЙ НАФТОТРАНСПОРТНИЙ КОРИДОР І НТСУ

Об’єднання нафтотранспортних систем України (магістральних нафтопроводів “Дружба” і Придніпровських магістральних нафтопроводів) мало на меті, зокрема, активізацію виконання проекту Євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), призначеного для транспортування каспійської нафти до України і країн Європи.

Проект миг реалізувати переваги географічного розташування України, яке дозволяє використовувати різноманітні джерела постачання нафти незалежними шляхами з Азербайджану, Казахстану, Туркменістану, а також країн Близького Сходу, суттєво посиливши при цьому роль держави-транзитера між нафтодобувними регіонами країн Каспійського регіону та важливими ринками збуту в Європі.

Проте, слід констатувати, що попри всебічну підтримку проекту ЄАНТК на вищому державному рівні, цей проект не лише досі не реалізований, але й подальші його перспективи є невизначеними. Це пояснюється, насамперед, браком уваги до економічних чинників під час спроб втілення його в життя (крім об’єктивних ресурсних проблем власників каспійської нафти). У результаті, з 2004р. система “Одеса – Броди” працює в реверсному режимі – відповідно до договорів між ВАТ “Укртранснафта” та компаніями “ТНК-ВР”²⁴ і “Транснефть”, що фактично закріплює залежність України від монопольних поставок нафти з Російської Федерації.

Потужність першої черги нафтотранспортної системи “Одеса – Броди” становить 9-14,5 млн. т/рік і на першому етапі визначається технологічними можливостями двох західноукраїнських НПЗ (Дрогобицького та Надвірнянського) та існуючим резервом перекачування нафти нафтопроводу “Дружба” обсягом майже 8 млн. т/рік до Словаччини, Угорщини, Чехії, Хорватії та інших європейських країн. Після спорудження другої черги Євразійського нафтотранспортного коридору (як передбачається вказаними вище державними документами) пропускну спроможність нафтопроводу “Одеса – Броди” планується підвищити до 32 млн. т/рік, а в разі подальшого збільшення попиту на каспійську нафту – до 45 млн. т/рік.

Нафтотранспортні порти

Половина з 20 українських морських торговельних портів (МТП) задіяні у транспортуванні нафти. Однак, лівова частка належить портам “Одеса”, “Феодосія”, “Південний”, а також “Іллічівськ” (таблиця “Основні морські порти для транспортування нафти та нафтопродуктів”).

До 1991р. морські порти перевантажували 23-24 млн. т нафти та нафтопродуктів на рік, причому близько 20 млн. т припадало на нафтопорт “Одеса”²⁶. Проте, надалі завантаженість портів знизилася, з огляду на загальне зменшення постачань нафти до України. Крім того, більшість портів досі належним чином не реконструйовані (одним з винятків є нафтовий термінал Одеського порту, реконструйований 1999р., внаслідок чого його пропускну спроможність збільшилася до 25-28 млн. т²⁷), тому якість їх роботи переважно не відповідає сучасним стандартам.

Сьогодні існують плани розширення та, за необхідності, реконструкції кожного великого морського порту, проте загалом вони контрастують з різким падінням завантаженості портів, яке спостерігається протягом останніх років²⁸.

Перспективи Морського нафтового терміналу “Південний”

Морський нафтовий термінал (МНТ) “Південний” введений в експлуатацію у 2001р., його потужність складає 9,0-14,5 млн. т/рік. Термінал першим в Україні почав приймати танкери дев’ятого 150 тис. т. За наявною інформацією, існують плани збільшення потужності терміналу, для чого передбачається, зокрема, спорудження двох берегових причалів і збільшення резервуарного парку до 800 тис. м³. Завантаження терміналу планується забезпечити на основі домовленостей між “Укртранснафтою” та компаніями “Транснефть” і “ТНК-ВР”²⁹.

²³ Джерело: Транспортування нафти. – <http://www.naftogaz.com>

²⁴ Компанія ТНК-ВР – Тюменская нефтяная компания-British Petroleum. Одна з провідних російських нафтових компаній, належить до 10 найкрупніших приватних компаній світу за обсягами видобутку нафти. Вертикально інтегрована компанія, що володіє видобувними, транспортними, переробними та збутовими потужностями в Росії та Україні. Створена у 2003р. в результаті злиття нафтогазових активів компанії British Petroleum у Росії та компанії Alfa Access Renova (AAR).

²⁵ Схвалені розпорядженнями Кабінету Міністрів України №145 від 15 березня 2006р. та №187 від 5 квітня 2002р., відповідно.

²⁶ Див.: Дергаусов М. Морські порти України: час активних реформ. – Дзеркало тижня, 1 лютого 2003р., <http://www.zerkalo-nedeli.com>

²⁷ Прейгер Д., Новікова А., Мальярчук І., Нижник О. Проблеми погодження розвитку транспортно-комунікаційної інфраструктури України у західному та східному напрямках. – Стратегічна панорама, 2001, №1-2. с.48.

²⁸ Найбільшими є темпи спаду транзиту через Феодосійський порт, для якого основну частку транзиту становила до 2004р. нафта російської компанії “Юкос”: якщо у 2003р. Феодосійський порт за обсягами вантажообігу належав до п’ятірки найбільших портів України, то у 2005р. він посів лише 12 позицію. Натомість, потужності Одеського нафтового терміналу, пропускну спроможність якого після реконструкції 1999р. становить 25-28 млн. т/рік, використовуються на 65-90%. Докладно див.: Хомич Л. Розвиток морських портів у контексті розширення транспортно-розподільного та транзитного потенціалу України. – <http://www.niss.gov.ua>

²⁹ Досягнуті з російською стороною домовленості створюють стабільну перспективу для роботи нафтогонів України – Укрінформ, 16 січня 2007р.

Нафтопродуктопроводи

Завдання нафтопродуктопровідного транспорту у створенні стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів полягає в забезпеченні надійного і безпечного транспортування нафтопродуктів від НПЗ до пунктів їх зберігання.

На початку 1990-х років Україна мала розгалужену мережу нафтопродуктопроводів, здатну доставляти паливо з НПЗ майже до всіх регіонів України. Проте, зараз вона перебуває практично в невідздатному стані. За оцінками експертів Центру Разумкова, на її відновлення знадобиться не менше п'яти років і понад \$1,0 млрд.

Загальні характеристики. На початку 1990-х років на території України діяли нафтопродуктопроводи загальною протяжністю в однітоніковому розрахунку – 4 625 км (у т.ч.: магістраль – 3 084 км, відводи – 1 541 км), які транспортували понад 50% загального обсягу нафтопродуктів, що вироблялися на вітчизняних НПЗ. Характеристики окремих нафтопродуктопроводів наведені в таблиці “Найбільші нафтопродуктопроводи України”³⁰.

Найбільші нафтопродуктопроводи України

Назва	Протяжність/у т.ч. магістраль, км	Рік введення в експлуатацію
Кременчук – Лубни	150/116	1975
Лисичанськ – Донецьк – Маріуполь, Великий Анатоль – Мелітополь – Крим	1101,5/671	1989-1991
Бортничі – Київ (Білогородка) з переходом р.Дніпро (триниткова система)	56,2/56,2	1981
Надвірна – Калуш, Дрогобич – Калуш, Надвірна – Івано – Франківськ	206/206	1985-1988
Лисичанськ – Луганськ	112/99,6	1985
Лубни – Київ	550/197	1975
Кременчук – Кіровоград (з відводом на Черкаси)	286/162	1979

Довідково: Початком будівництва нафтопродуктопровідного транспорту в Україні слід вважати кінець 1920-х років, коли почали будувати нафтопродуктопровід “Грозний – Трудова”, введений в експлуатацію у 1932р. Надалі були побудовані нафтопродуктопроводи “Центр – Захід” (1975р.), “Кременчук – Кіровоград – Черкаси” (1979р.), “Лисичанськ – Нижньодніпровськ” (1980р.).

У результаті економічної кризи початку 1990-х років і стрімкого зменшення (у 3-4 рази) поставок нафти на НПЗ, а також відсутності будь-якої державної політики

в галузі протягом останніх 16 років, перекачку нафтопродуктів трубопровідним транспортом у 1994р. було припинено – і до цього часу не відновлено.

У січні 2007р. Мінпаливенерго України створило міжвідомчу комісію з перевірки фінансово-господарської діяльності державного підприємства (ДП) “Укртранснафтопродукт” і його структурних підрозділів – Кременчуцького та Лубенського районних управлінь магістральними нафтопродуктопроводами³¹. В результаті перевірки, потужностей, придатних для експлуатації, на цих підприємствах не виявлено³².

Єдине на сьогодні в Україні підприємство, що здійснює транспортування нафтопродуктів магістральними трубопроводами, – це Прикарпатське управління “ПрикарпатЗахідтранс”, яке є структурним підрозділом російської акціонерної компанії “Транснефтепродукт”³³. Ця компанія є стратегічним підприємством Російської Федерації, 100% акцій якої належать державі³⁴.

Відповідно до статті 1 Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про взаємодію під час експлуатації магістральних нафтопродуктопроводів³⁵ в експлуатацію АК “Транснефтепродукт” передано нафтопродуктопроводи Самара – Західний напрям і Грозний – Армавір – Трудова, що проходять територію України. Необхідно звернути особливу увагу на те, що зазначене положення Угоди суперечить Закону України “Про трубопровідний транспорт”, яким заборонена приватизація об'єктів магістрального трубопровідного транспорту, а також їх відчуження, передача з балансу на баланс, у лізинг, оренду, концесію до недержавних структур, а тим більше іноземним компаніям.

Довідково: Прикарпатське управління “ПрикарпатЗахідтранс” є українським підприємством зі стовідсотковими іноземними інвестиціями, і водночас є структурним підрозділом російської акціонерної компанії “Транснефтепродукт”. Воно здійснює транспортування дизельного палива та бензину обсягом до 2,5 млн. т/рік нафтопродуктопроводами загальною протяжністю 1 200 км. Напрямок транспортування за головним маршрутом трубопроводу (діаметр 530 мм) – НПС “Унеча” – Мозирський НПЗ – Новоград – Волинський – Броди – Ужгород – Угорщина.

Головним споживачем нафтопродуктів в Україні є Калуський нафтохімічний концерн “Оріана” (близько 230 тис. т/рік). Понад 700 тис. т нафтопродуктів

Основні морські порти для транспортування нафти та нафтопродуктів

Розташування	Потужність перевалки нафти та нафтопродуктів, млн. т/рік	Управління/Власник	Обсяг перевалки нафти та нафтопродуктів, 2003/2004рр., млн. т	Кількість причалів, одиниць	Кількість резервуарів, одиниць	Резервуарний парк, тис. м³	Тоннаж, тис. т	Максимальна глибина, м
Одеса	24,0	Міністерство транспорту/Держава	20/17,6	6	*	476,4	100	12,5
Південний (Одеська область)	14,5	Укртранснафта/Держава	1,2/1,4	9	10	200	100	13-14
Феодосія (АР Крим)	10,0	СП “Кафа”/Держава	10/4	2	*	675,2	80	*
Іллічівськ (Одеська область)	3,2	Infox Ltd/приватна власність	0,5/0,46	1	16	96	40	12

* н/д – немає даних.

³⁰ Джерело: Середюк М., Якимів Й., Лісафін В. Трубопровідний транспорт нафти і нафтопродуктів. – Івано-Франківськ, 2001, с.5-17.

³¹ ДП “Укртранснафтопродукт” створене в березні 2006р. шляхом реорганізації і злиття чотирьох державних підприємств: Бориспільського підприємства магістральних нафтопродуктопроводів, а також Кременчуцького, Лисичанського та Лубенського районних управлінь магістральними нафтопродуктопроводами. ДП “Укртранснафтопродукт” є правонаступником прав і зобов'язань зазначених підприємств і мало завершити їх ліквідацію до 31 грудня 2006р. Водночас, два із зазначених підприємств – Бориспільське підприємство магістральних нафтопродуктопроводів і Лисичанське районне управління магістральними нафтопродуктопроводами на час реорганізації в березні 2006р. перебували у стані банкрутства.

³² Згадана перевірка здійснювалася у процесі вивчення питання про приєднання ДП “Укртранснафтопродукт”, на балансі якого після реорганізації мали б знаходитися об'єкти нафтопродуктопроводів, до БАТ “Укртранснафта”.

³³ Докладніше див.: <http://ptnp.rv.ua/about.php?lng=ua>

³⁴ Докладніше див.: www.transnefteproduct.ru

³⁵ Укладена 26 липня 1995р. в Москві. Ратифікована Верховною Радою 2 липня 1999р.

щорічно транспортується в Угорщину – зокрема, у 2006р. через наливну станцію “Новгород-Волинський” пройшло 910 тис. т нафтопродуктів.

З Мозирського НПЗ до України у 2006р. доставлено 50 тис. т нафтопродуктів, хоча існують технічні можливості збільшення цього показника в 10 разів.

Резервуарні парки

Одним із ключових питань створення та функціонування стратегічних нафтових резервів є зберігання резервних обсягів сирової нафти та нафтопродуктів. З цієї точки зору, необхідним є огляд резервуарного парку нафтових об'єктів України.

Резервуарні парки НПЗ. Велика кількість резервуарів, які можуть бути використані для зберігання стратегічних нафтових запасів, розташовані на нафтопереробних заводах. У 2006р. сумарні резервуарні потужності НПЗ складали: для зберігання нафти – близько 1 млн. м³, бензину – 417 тис. м³, газойлю/дизельного палива – 411 тис. м³, мазуту – 366 тис. м³ (таблиця “Резервуарні парки нафтопереробних заводів”³⁶).

Значна частина цих резервуарів може виявитися застарілою (особливо це стосується резервуарів для нафтопродуктів). Вірогідно також, що в майбутньому не буде потреби у значній частині резервуарів для мазуту, споживання якого, як було показано вище, має стійку тенденцію до зниження.

Як правило, будь-який НПЗ проектується з урахуванням необхідності зберігання певних виробничих запасів нафти та нафтопродуктів, які можна використовувати під час ремонтних робіт, перебоїв з поставками нафти тощо. У зв'язку з цим, резервуарний парк НПЗ може розглядатися в якості оптимального способу зберігання нафтового резерву на початковому етапі його створення. Крім того, такий спосіб зберігання дозволяє уникнути транспортних ускладнень у разі виникнення надзвичайної ситуації з

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗЕРВУАРНОГО ПАРКУ НПЗ ДЛЯ ЗБЕРІГАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РЕЗЕРВІВ

Ключовим елементом зберігання стратегічних резервів можуть стати резервуарні парки НПЗ. Однак, якість і повнота інформації про нинішню та плановану інфраструктуру НПЗ є дуже неоднорідними.

Наприклад, за даними “Укрнафтохімпереробки”³⁷, потужності нафтових резервуарів шести українських НПЗ складають 1 009,0 тис. м³. Проте, за оцінками, з них лише 796 тис. м³ є придатними для використання.

Якщо врахувати, що загальний обсяг переробки нафти українськими НПЗ у 2006р. становив 37 тис. т на добу, то це означає, що максимальний термін, на який може бути забезпечена переробка за рахунок використання резервуарного парку НПЗ – 21 день (і це за рівня завантаження менше 40%). Такий термін є, за міжнародними стандартами, дуже незначним і може характеризувати мінімальні операційні запаси, а не стратегічні резерви.

Якщо Уряд зобов'яже власників НПЗ формувати стратегічний резерв нафти та нафтопродуктів, який дорівнював би, приміром, 50-денному споживанню (як, наприклад, у Нідерландах), то це становитиме обсяг близько 3 млн. т. Для цього на НПЗ потрібно побудувати нові резервуари потужністю понад 2 млн. т, та закупити близько 3 млн. т нафти та нафтопродуктів – що коштуватиме власникам заводів понад \$1,7 млрд.

поставками нафти, а також сприяє швидкому виходу нафтопродуктів на ринок налагодженими каналами збуту. Однак, слід пам'ятати, що найбільш економічно вигідним способом зберігання нафти є природні геологічні формування (врізка “*Можливості використання резервуарного парку НПЗ для зберігання стратегічних резервів*”).

Водночас, сьогодні реальні запаси нафти на НПЗ є переважно незначними, можливо, трохи більшими за операційні, – оскільки заводи, *по-перше*, працюють не на повну потужність, *по-друге*, не мають достатніх коштів на формування резервів³⁸.

Резервуарні парки об'єктів транспортування нафти. За статистичними даними, в розпорядженні ВАТ “Укртранснафта” – 11 резервуарних парків, що містять 81 резервуар загальною ємністю 1 085 тис. м³, у т.ч.: Магістральні нафтопроводи “Дружба” – 45 резервуарів (505 тис. м³), Придніпровські магістральні нафтопроводи – 36 резервуарів (580 тис. м³).

Ємність належним чином облаштованого резервуарного парку МНТ “Південний” складає 200 тис. м³. У 2005р. завершено будівництво найбільшого в Україні резервуару лінійної виробничо-диспетчерської станції “Броди” ємністю 75 тис. м³. Введення в дію резервуару дозволило наростити загальний обсяг резервуарного парку України та оптимізувати процес зберігання і прокачування нафти за маршрутами “Мозир – Броди – Державний кордон” і “Мозир – Броди – МНТ “Південний”.

Водночас, усі резервуари ВАТ “Укртранснафта” використовуються для операційної діяльності, лише незначні їх потужності можуть бути використані для зберігання стратегічних нафтових запасів.

Резервуарні парки нафтопереробних заводів, станом на 2005р.

	Нафта		Бензин		Газойль/дизельне паливо		Мазут	
	Кількість резервуарів, одиниць	Об'єм, тис. м ³	Кількість резервуарів, одиниць	Об'єм, тис. м ³	Кількість резервуарів, одиниць	Об'єм, тис. м ³	Кількість резервуарів, одиниць	Об'єм, тис. м ³
Дрогобич	24	68	*	20	8	20	*	16
Херсон	6	120	8	54	4	80	6	60
Кременчук	10	286	*	103	*	99	*	54
Лисичанськ	6	271	11	160	9	146	10	170
Надвірна	*	198	*	64	*	16	11	41
Одеса	5	50	6	16	10	50	5	25
Всього:	51	993	25	417	31	411	32	366

* Немає даних

³⁶ За даними представництва Європейської Комісії в Україні.

³⁷ Українське об'єднання з переробки нафти.

³⁸ Слід відзначити, що дані про резерви нафти на НПЗ України не оновлюються на регулярній основі.

До системи магістральних трубопроводів “ПрикарпатЗахідтранс” постійними відводами підключена 21 нафтобаза у восьми областях України (більша частина цих нафтобаз знаходиться на балансі Міноборони). Нафтобазы мають ємності загальним об’ємом 320 тис. т. Наявність у складі “ПрикарпатЗахідтранс” наливної станції “Новоград-Волинський” дозволяє приймати з трубопроводів, зберігати в резервуарах та здійснювати налив у залізничні та автомобільні цистерни нафтопродуктів – що, своєю чергою, дозволяє постачати бензин і дизельне паливо практично до будь-якого пункту України.

Військові резервуарні парки. Інформація про військові резервуари, які б могли бути використані в цивільних цілях у надзвичайних ситуаціях, є досить фрагментарною і суперечливою. За оцінками, військові резервні можливості складають щонайменше 713 тис. м³.

Міноборони належать, наприклад, крупні бази для зберігання нафтопродуктів, розташовані в населених пунктах: Варламова Воля (Львівська область), Остріг (Рівненська область), Баркасово, Виноградово, Розсох-Свалява (Закарпатська область), Ківері Черкаси-Волинські (Волинська область)³⁹. Ці бази не використовуються, тому після вирішення питання їх передачі (продажу) – могли б бути використані для зберігання стратегічних резервів⁴⁰. Водночас, слід мати на увазі, що частина таких військових об’єктів є застарілою, а також розташована на значній відстані від ключових центрів споживання.

Резервуарні парки Державного комітету України з державного матеріального резерву (Держкомрезерву). Визначення ємності резервуарного парку Держкомрезерву потребує окремого дослідження через труднощі отримання інформації з цієї установи. Водночас, за деякими даними, його ємність можна оцінити у близько 500 тис. м³.

Таким чином, якщо врахувати резервуарні парки НПЗ ємністю приблизно 2 200 тис. м³, “Укртранснафти” – 1 085 тис. куб. м, військові резервуарні парки – щонайменше 600 тис. м³, та 500 тис. м³ (за оцінками) резервуарів Держкомрезерву, то ємність загальної резервуарної бази України може перевищити 4 млн. м³⁴¹.

Однак, як зазначалося вище, ні НПЗ, ні “Укртранснафта” не мають значних надлишкових обсягів резервуарів. Придатність військових резервуарів виглядає неоднозначною, а резервуарні потужності Держкомрезерву та резервуарний парк обласних нафтобаз потребують уточнення.

ВИСНОВКИ

Потужності та технічний стан НТСУ, в разі належного фінансування програм з діагностики, експлуатації і реконструкції, дозволяють розраховувати на надійне забезпечення транспортування нафти на НПЗ України в обсягах максимально повного використання їх виробничих можливостей.

Суттєвим недоліком транспортування нафти до України та її транзиту є те, що зовнішніми надходженнями сировини НТСУ пов’язана лише з

російською нафтопровідною системою – що зумовлює монопольне становище Росії в постачанні нафти до України та її транзиту. Енергетична політика Російської Федерації з диверсифікації маршрутів постачання нафти до країн Європи та низький рівень конкурентоспроможності НПЗ України спричинили зниження коефіцієнту використання потужностей НТСУ до 47%.

Водночас, залишаються невизначеними перспективи проекту ЄАНТК, виконання якого дозволило б реалізувати переваги географічного розташування України та технологічні можливості її морських нафтових терміналів, які створюють умови для диверсифікації джерел постачання нафти та нафтопродуктів за різноманітними маршрутами – з Азербайджану, Казахстану, Туркменістану, країн Європи, а також Близького Сходу.

На відміну від НТСУ, об’єкти української нафтопродуктопровідної системи (крім нафтопродуктопроводу російського підприємства “ПрикарпатЗахідтранс”) знаходяться переважно в непридатному для експлуатації стані, на їх відновлення знадобиться не менше п’яти років та понад \$1 млрд.

Загальні потужності резервуарного парку нафти та нафтопродуктів, що знаходяться на балансі різних відомств, підприємств, організацій та установ як державної так і приватної форм власності, не здатні забезпечити зберігання стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів у необхідних обсягах. На подолання загального дефіциту резервуарних потужностей (до 6 млн. м³), за орієнтовними оцінками, необхідно близько \$1,2 млрд.

Доцільними є проведення експертизи технічного стану продуктопроводів, резервуарного парку ємностей та супутньої інфраструктури з метою з’ясування можливості їх використання для створення стратегічних резервів, а також – вирішення питання їх передачі (купівлі, обміну) одному відомству.

Інфраструктурні елементи створення стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів знаходяться сьогодні на різних ступенях технологічної та управлінської підготовленості для вирішення стратегічно важливого для національної безпеки країни завдання. Їх сучасний стан у цілому не дозволяє створити стратегічні резерви в необхідних обсягах в економічно ефективний спосіб без великих капітальних вкладень та виведення системи державного регулювання нафтогазовою промисловістю на якісно новий рівень.

Першочерговим завданням у вирішенні технічних питань зі створення стратегічних резервів має стати розробка плану з подолання дефіциту резервуарних потужностей, який зараз, за попередніми оцінками, становить близько 6 млн. м³. Надалі необхідно розробити перспективний план розміщення ємностей (баз) для збереження нафти і нафтопродуктів стратегічних резервів, який би максимально охоплював усю країну. ■

³⁹ Див.: Старостин А., Саввин І. Армия разоружится на благо нефтяного резерва. – Комментарии, 18 мая 2007г., с.4.

⁴⁰ У І півріччі 2006р. Мінпаливенерго України готувало пропозиції Уряду з переведення частини військових нафтобаз на баланс ДП “Укртранснафтопродукт” з метою формування інфраструктури зі створення стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів. Див.: Там само.

⁴¹ Одиницею об’єму є 1 м³. Натомість нафта та нафтопродукти визначаються через масу, одиницею виміру якої є 1 т. Маса нафти або певного нафтопродукту в 1 м³ залежить від їх густоти, яка може змінюватися в залежності, насамперед, від температури зберігання. Таким чином, точний об’єм резервуарів для зберігання нафтового резерву в м³ можна вирахувати після точного встановлення обсягу і структури нафтового резерву, а також розробки технічних умов для резервуарів.

3. ВИБІР ДЛЯ УКРАЇНИ НАЙКРАЩОЇ ПРАКТИКИ СТВОРЕННЯ НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ

Навіть побіжний огляд ситуації України в контексті тенденцій розвитку світового нафтового ринку свідчить, що наведений вище перелік чинників, які спонукають країни світу до створення стратегічних нафтових резервів, притаманний також і їй. Так само, як і більшість європейських країн, Україна є крупним споживачем та імпортером нафти, потреби в якій в довгостроковій перспективі зростатимуть. Ситуація України ускладнюється критичною залежністю від єдиного постачальника нафти – Російської Федерації, яка останнім часом використовує енергетичні важелі для політичного тиску на країни, залежні від неї в постачанні енергоносіїв.

Більше того, можна стверджувати, що Україна певним чином буде оплачувати створення нафтових резервів країнами, що розвиваються, – оскільки, як зазначалося вище, формування крупних нафтових резервів такими країнами, як Китай, може призвести до підвищення світових цін на нафту, отже – і ціни для України.

Отже, виходячи зі світового досвіду і практики створення нафтових резервів, можна дійти висновку про необхідність формування таких резервів в Україні.

У цьому розділі наводяться чинники, що спонукають Україну до створення стратегічних нафтових резервів, окреслюються наявні запаси нафти та нафтопродуктів, які, однак, не можуть бути віднесені до стратегічних резервів, а також пропонуються окремі засади і шляхи формування стратегічних нафтових резервів України, відповідно до узагальнень світового досвіду і нормативів, визначених “резервними” директивами ЄС.

3.1 ЧИННИКИ, ЩО СПОНУКАЮТЬ УКРАЇНУ ДО СТВОРЕННЯ НАФТОВОГО РЕЗЕРВУ

Як уже зазначалося, споживання нафти та нафтопродуктів в Україні у довгостроковій перспективі зростатиме. Водночас, Україна дедалі більше втрачає гарантії сталих постачань нафти з Російської Федерації, яка, *по-перше*, запроваджує політику переробки сировини на власних НПЗ та експорту готових нафтопродуктів, *по-друге*, має реальні ризики вичерпання виробничих запасів нафти вже в I чверті поточного століття¹. Відповідно, перед Україною постає не надто віддалена перспектива виходу на світовий нафтовий ринок, якому притаманні окреслені вище загрози.

Зростання споживання нафти. Економіка України з початку 2000-х років знаходиться на піднесенні та має сприятливі перспективи подальшого розвитку. Відповідно, такий розвиток потребуватиме дедалі більших енергетичних ресурсів, у т.ч. – нафти та нафтопродуктів². Згідно з розрахунками, наведеними в Енергетичній стратегії України на період до 2030р., споживання нафти для задоволення внутрішніх

потреб зросте протягом 2005-2030рр. на 32% – з 18 до 23,8 млн. т (таблиця “Динаміка споживання нафти”).

Динаміка споживання нафти, млн.т/млн. барелів

	2005	2010	2015	2020	2030
Для задоволення внутрішніх потреб	18,0	19,3	20,9	21,0	23,8
Разом з переробкою нафти для експорту нафтопродуктів	131,9	141,5	153,2	153,9	174,5
	19,0	32,0	36,0	40,0	45,0
	139,3	234,6	263,9	293,2	329,9

Частка нафти в паливно-енергетичному балансі України до 2030р. фактично не зміниться: якщо у 2005р. вона становила 12,8%, то у 2030р., за базовим прогнозом, складе 12,3%³. Отже, оскільки власний видобуток нафти в Україні є обмеженим 4-5 млн. т/рік, то вона в довгостроковій перспективі залишатиметься залежною від імпорту нафти навіть для задоволення внутрішніх потреб⁴.

Враховуючи доцільність збереження та завантаження нафтопереробних потужностей України, обсяги імпорту зростуть протягом 2005-2030рр. більш ніж удвічі – з 14,7 до 30,4 млн. т (або зі 107,8 до 222,8 млн. барелів).

Критична залежність від монопольного постачання нафти. Як зазначалося вище, Україна є критично залежною від єдиного постачальника нафти –

¹ Див. Розділ 1 Аналітичної доповіді, с.3.

² За розрахунками експертів Центру Разумкова, зростання потреби в нафті для задоволення внутрішнього попиту з 2000р. до 2020р. становитиме 35%. Докладно див.: Концепція державної енергетичної політики України на період до 2020р. (проект УЦПД). – Національна безпека і оборона, 2001, №2, с.19-21.

³ Енергетична стратегія України на період до 2030р.

⁴ За даними, наведеними в Енергетичній стратегії України на період до 2030р., у 2005р. в Україні видобуто 4,3 млн. т нафти та газового конденсату, що складає лише 24% внутрішнього споживання. У 2006р. цей показник склав 4,5 млн. т, тобто залишився практично на тому самому рівні.

Російської Федерації. Так, у 2005р. на НПЗ України було перероблено 17,2 млн. т нафти, з яких з Росії надійшло 14,6 млн. т, або майже 85%; у 2006р. перероблено 13,4 млн. т нафти, з яких постачання з Росії становили 10,6 млн. т, або 79% (таблиця “Постачання нафти на українські НПЗ у 2005-2006рр.”⁵).

Постачання нафти на українські НПЗ у 2005-2006рр.

НПЗ/ Постачальник	2005		2006		2006/2005 %
	обсяг, тис. т	% загального	обсяг, тис. т	% загального	
Кременчук	5 872,2		6 434,0		109,6
Україна	583,0	9,9	765,4	11,9	116
Росія	5 289,2	90,1	5 668,6	88,1	107,2
Лисичанськ	5 880,4		4 979,4		84,7
Україна	44,0	0,7	75,0	1,5	170,5
Росія	5 836,4	99,3	4 904,4	98,5	84
Херсон	960,3		0		–
Україна	0	0,0	–	–	–
Росія	960,3	100,0	–	–	–
Одеса	1 376		0		–
Україна	0	0,0	–	–	–
Росія	1 376,0	100,0	–	–	–
Дрогобич	1 012,4		819,9		81
Україна	194,8	19,2	742,7	90,6	381,3
Росія	817,6	80,8	77,2	9,4	9,4
Надвірна	2 057,6		1 191,1		57,9
Україна	1 758,5	85,5	1 191,1	100,0	67,7
Росія	299,1	14,5	0	0,0	0
ВСЬОГО по галузі	17 158,9		13 424,4		78,2
Україна	2 580,3	15,0	2 774,2	20,7	107,5
Росія	14 578,6	85,0	10 650,2	79,3	73,1

Слід зазначити, що відповідно до вимог європейського права, небезпечним для енергетичної безпеки країни вважається залежність від постачань з одного джерела в обсязі, що перевищує 30% внутрішнього споживання. Це означає, що рівень нафтової залежності України перевищує допустимі в ЄС показники більш ніж у 2,5 разу.

Отже, Україна є великим споживачем нафти, критично залежним від зовнішніх недиверсифікованих джерел її постачання. У випадку виникнення форс-мажорних обставин у постачанні нафти з одного джерела, організувати у стислі терміни поставки нафти або нафтопродуктів з інших джерел буде проблематичним. Це може істотно вплинути на економіку країни, а також створити умови для політичного впливу з боку постачальника нафти.

Залежність від енергетичної політики Російської Федерації. Як зазначалося, рішення про приватизацію українських НПЗ за участю російських нафтовидобувних компаній приймалося в надії на те, що ці компанії забезпечать постачання нафти на НПЗ та їх повне завантаження.

Однак, нинішня енергетична політика Росії спрямована на створення більшої доданої вартості в ПЕК, а саме – збільшення обсягу переробки нафти на власних НПЗ⁶, тому цілком прогнозованим є скорочення Росією експорту нафти в найближчому майбутньому – що може безпосередньо вплинути на рівень поставок нафти до України. Крім того, висока залежність російського капіталу від державної політики зумовлює додаткові політичні ризики для сталого забезпечення потреб України в нафтопродуктах.

Торговельні війни в енергетичному секторі. Існують також інші обставини, які дають підстави припускати можливість перебоїв у постачанні нафти до України. Так, у січні 2007р., внаслідок тарифного спору між Росією і Білоруссю, було припинене постачання нафти до Польщі та Німеччини трубопроводом “Дружба”, а у квітні-травні 2007р. з “технічних” причин російська залізниця припинила транспортування нафти та нафтопродуктів до Естонії.

Старіння основних трубопроводів, якими здійснюється постачання нафти до України. Це підтверджується рядом аварій, серед яких слід відзначити аварію на 57 кілометрі магістрального нафтопроводу “Унеча – Плоцьк-1”, внаслідок якої було зупинено постачання нафти на Мажейкяйський НПЗ. Примітно, що за результатами перевірки технічного стану нафтопроводу, заступник голови Федеральної служби Росії з нагляду у сфері природокористування О.Мітволь заявив, що його відомство вважає неможливим надалі використовувати нафтопровід “Дружба” через незадовільний технічний стан труб, які експлуатуються понад 30 років⁷. Враховуючи, що вік трубопроводів, якими нафта постачається до України, є майже таким самим, можна прогнозувати подібні аварії, які можуть статися в будь-який момент, – що призведе до істотного скорочення поставок. Оскільки майже вся нафта надходить до України з території Росії, то віднайти в разі аварії “вільну” нафту з інших джерел буде вкрай проблематично.

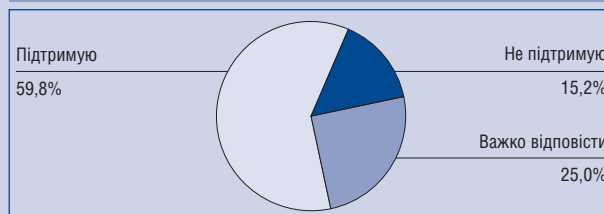
Названі обставини свідчать про те, що можливість переривань постачання нафти до України, здатних викликати істотні негативні наслідки для національної економіки, виключати не можна. З часом імовірність таких переривань підвищуватиметься. З огляду на це, створення в Україні стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів є вкрай необхідним кроком.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

Центр Разумкова провів соціологічне опитування щодо доцільності та можливого механізму створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів в Україні⁸.

Безумовно, звичайні громадяни не є обізнаними в деталях цього питання, однак, опитування дозволяє скласти загальну картину їх ставлення до цієї проблеми. Отже, як видно з наведених діаграм, більшість (59,8%) опитаних підтримують доцільність створення такого резерву, не підтримують – лише дещо більше 15%.

У багатьох країнах-споживачах нафти, зокрема в ЄС, передбачено створення 90-денного резерву нафти та нафтопродуктів для пом'якшення наслідків можливих криз, пов'язаних з перериваннями в постачанні нафти. Однак, ціна на нафтопродукти в цьому випадку може дещо підвищитися. Чи підтримуєте Ви створення такого резерву в Україні? % опитаних

⁵ Джерело: Левандовский В. Еще год заморозки. – НефтеРынок, 22 января 2007г., с.14.

⁶ Докладно див.: Послание Президента России Федеральному Собранию Российской Федерации, 26 апреля 2007г. – <http://www.kremlin.ru>

⁷ Детальніше див.: Катасонов А. Со старыми трубами “Дружба” врозь. – Аргументы и факты, 9 августа 2006г., с.6.

⁸ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова в усіх регіонах України з 3 по 8 травня 2007р. Опитано 2 017 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

3.2 ВИБІР КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ ДЛЯ УКРАЇНИ

Про необхідність створення стратегічних нафтових резервів в Україні йдеться досить давно. Воно передбачене, зокрема, Енергетичною стратегією України на період до 2030р., затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів 15 березня 2006р.⁹

А нещодавно з'явилися повідомлення про створення в Україні так званого державного стабілізаційного запасу нафтопродуктів, який багатьма ототожнюється зі стратегічними нафтовими резервами. Проте, аналіз процесу створення стабілізаційного запасу, його

призначення та обсягів свідчить про те, що цей запас не можна вважати стратегічними резервами. Крім того, він створювався в непрозорий спосіб та з порушеннями чинного законодавства (врізка “Державний стабілізаційний запас нафтопродуктів в Україні”).

Тому питання вибору концептуальної моделі нафтових резервів України залишається відкритим. Для його вирішення доцільно, виходячи із світового досвіду, стисло окреслити нормативно-правові орієнтири створення нафтових резервів, способи їх фінансування, зберігання, управління процесами їх функціонування та використання.

ДЕРЖАВНИЙ СТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ЗАПАС НАФТОПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ¹⁰

Наприкінці березня 2007р. голова правління БАТ “Укртранснафта” І.Киришин та президент компанії “ТНК-ВР” С.Лізунов повідомили про підписання угоди про закупівлю та переробку нафти для створення державного стабілізаційного запасу нафтопродуктів.

Виходячи із заяв і повідомлень керівників Мінпаливенерго України та БАТ “Укртранснафта”, можна зробити наступні висновки про мету створення цього запасу, його обсяги і склад, а також – про сам процес формування запасу.

Мета – регулювання ринку нафтопродуктів шляхом здійснення інтервенцій палива на ринок нафтопродуктів України під час різкого зростання цін на паливо¹¹.

Створення стабілізаційного запасу доручено нафтотранспортній компанії – БАТ “Укртранснафта”; до цієї компанії планується приєднати ДП “Укртранснафтопродукт” – з метою використання його інфраструктури, насамперед, нафтових ємностей¹².

Обсяги і склад. Передбачається створення 5-10-денного запасу нафтопродуктів шляхом закупівлі 1,2 млн. т нафти у компанії “ТНК-ВР” (на першому етапі переробка 100 тис. т нафти, на другому – 200 тис. т нафти).

Переробка цієї нафти буде здійснюватися на Лисичанському НПЗ, який належить компанії “ТНК-ВР”, на давальницькій основі. Передбачається обмін отриманих у результаті переробки високооктанових марок бензину та мазуту на низькооктановий бензин А-76/80 та дизельне паливо. Зберігати нафтопродукти планується у сховищах Лисичанського НПЗ.

Визначено, що стабілізаційний запас складатиметься з дизельного палива та низькооктанового бензину А-76/80 у пропорції 50/50.

Слід зазначити, що на час появи інформації про створення стабілізаційного запасу на Кременчуцькому НПЗ здійснювалася переробка нафти, яку восени 2006р. компанія “Укргазенерго” закупила в Росії. Проте, оскільки нафта була закуплена за завищеною ціною, то вироблені з неї нафтопродукти не знайшли попиту на внутрішньому ринку

Процес створення¹³. Національна комісія регулювання електроенергетики (НКРЕ) 25 січня 2007р. видала розпорядження, яким фактично дозволила БАТ “Укртранснафта” здійснювати закупівлю нафти та реалізацію світлих нафтопродуктів у рамках створення та функціонування стабілізаційного запасу нафтопродуктів (дозвіл на провадження інших, крім ліцензованих, видів діяльності). При цьому, слід відзначити, що “Укртранснафта” не надавала НКРЕ жодних розрахунків або плану створення стабілізаційного запасу, а переговори з Кременчуцьким НПЗ на початку 2007р. щодо створення стабзапасу зайшли у глухий кут.

У лютому 2007р. Наглядова Рада БАТ “Укртранснафта” надала голові правління цієї компанії дозвіл на формування стабілізаційного запасу.

Станом на 4 травня 2007р., перероблено близько 100 тис. т нафти й отримано близько 85 тис. т нафтопродуктів, які закладено на Лисичанському НПЗ. Укладені контракти на поставки ще 200 тис. т нафти, яку перероблятимуть протягом травня-червня 2007р.

У березні 2007р. між БАТ “Укртранснафта” та компанією “ТНК-ВР” підписано угоду на закупівлю та переробку 1,2 млн. т нафти і зберігання нафтопродуктів на Лисичанському НПЗ. З'ясувалося, що виконання проекту (закупівля, переробка 1,2 млн. т нафти і зберігання готової продукції) потребує \$140 млн. короткострокових запозичень і кредиту в розмірі \$200 млн. терміном на сім років.

Для закупівлі нафти з депозитів “Укртранснафти” були зняті \$40 млн., надані свого часу агентством *Merrill Lynch* під 7,5% річних (вихідна мета надання кредиту невідома). “Укртранснафта” проводила переговори з компанією “Укргазенерго” про закупівлю готових нафтопродуктів, які залишилися після фактично безуспішних спроб компанії вийти на нафтовий ринок України у 2006р.

Відповідність проекту “резервним” директивам ЄС

Порівняння мети і процесу створення стабілізаційного запасу в Україні з положеннями та вимогами відповідних директив ЄС свідчить про їх кардинальні розбіжності. Метою створення стратегічного резерву, згідно з директивами ЄС, є забезпечення економіки країни нафтою та нафтопродуктами у випадках переривання їх поставок – тоді як стабілізаційний запас в Україні створюється з метою впливу на ринок нафтопродуктів.

Також директиви ЄС передбачають створення національного законодавства у сфері формування та функціонування стратегічних резервів (чого в Україні досі немає). Ними визначається, що стратегічні резерви мають містити сиру нафту, керосин, високооктановий бензин (а не лише низькооктановий бензин і дизельне паливо, як це передбачається створенням стабілізаційного запасу). Директивами передбачається також заснування спеціальної незалежної структури для управління стратегічним резервом тощо.

Фактично, стабілізаційний запас і процес його створення в Україні не відповідають жодним вимогам, передбаченим “резервними” директивами ЄС.

Відповідність проекту створення стабілізаційного запасу чинному законодавству України

1. Одним з нормативно-правових документів, що визначають необхідність створення та параметри резерву нафтопродуктів в Україні, є Указ Президента України “Про заходи щодо стабілізації ситуації на ринку нафти і нафтопродуктів” №823 від 18 травня 2005р., яким Уряду доручалося “затвердити у місячний строк програму створення державного резерву світлих нафтопродуктів у розмірі 10% обсягу річного споживання таких нафтопродуктів в Україні; забезпечити завершення до 1 січня 2006р. формування цього резерву”. Ці положення Указу Президента України досі не

⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану заходів на 2006-2010рр. щодо реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2030р.” №436 від 27 липня 2006р. доручає Мінпаливенерго, Міністерству економіки, Міністерству фінансів, Міноборони, Держкомрезерву, НАК “Нафтогаз України” та БАТ “Укртранснафта” розробити до кінця 2006р. проект Концепції і Програму створення стратегічного запасу нафти та нафтопродуктів.

¹⁰ Концепція створення та функціонування стабілізаційного запасу офіційно не оприлюднена, його цілей і механізмів роботи немає в жодному нормативно-правовому акті. Цей матеріал підготовлено на підставі аналізу заяв керівників Мінпаливенерго України та БАТ “Укртранснафта”.

¹¹ Не визначені фінансові механізми створення стабілізаційного запасу, не розроблені умови та механізм інтервенції палива з цього запасу на ринок нафтопродуктів, не існує також нормативно-правових документів щодо його створення, утримання та використання.

¹² Мизина С. Первые шаги стабфонда нефтепродуктов. – Нефть и газ, 2007, №3, с.50-51.

¹³ Див.: офіційний сайт Мінпаливенерго України: http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article.jsessionid=594BF090B15CFF978BB6CF01C456DFA5?art_id=94450&cat_id=35016&search_param=%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B2&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1

виконані – головним чином тому, що в Державному бюджеті України на 2005р. не були закладені кошти на їх реалізацію.

Проте, виходячи з реального процесу, стабілізаційний запас створюється не на виконання Указу Президента України, а лише на основі окремого доручення Міністра палива та енергетики від 8 грудня 2006р. (№01/№25-310), яке є не нормативно-правовим, а внутрішнім розпорядчим документом.

2. Процес створення стабілізаційного запасу відбувався шляхом: закупівлі нафти; отримання послуг на: (а) переробку нафти та (б) збереження нафтопродуктів.

Питання закупівлі підприємством будь-яких товарів, робіт і послуг чітко врегульовані Законом України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти” – за умови, що вартість предмета закупівлі для товару (товарів), послуги (послуг) становить або перевищує 20 тис. грн., а для робіт – 50 тис. грн.

Під терміном “підприємство” Закон має на увазі державні, казенні, комунальні підприємства та господарські товариства, в яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50%, їх дочірні підприємства, а також підприємства, господарські товариства, у статутному капіталі яких 50% і більше належить державним, казенним, комунальним підприємствам та господарським товариствам, в яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50%. А “державні кошти” – це кошти державного та місцевих бюджетів, а також кошти згаданих вище підприємств.

Вартість закупівлі 100 тис. т нафти складає щонайменше \$40 млн., БАТ “Укртранснафта” є на 100% державною власністю, отже – об’єднання із закупівлею нафти цим підприємством підпадає під дію названого Закону.

Укладання договорів, які передбачають витрачання державних коштів, та/або оплата розпорядником державних коштів товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур, передбачених цим Законом, забороняється – крім випадків, передбачених самим Законом.

Відповідно до ст.2 цього Закону, в разі, якщо предметом закупівлі є паливо, а також сировина, необхідна підприємствам для виробництва товарів, замовник на період проведення процедури закупівлі має право для поточних потреб здійснити закупівлю необхідного предмета без застосування процедур, передбачених цим Законом, на суму не більше 10% загальної очікуваної вартості предмета закупівлі – про що протягом трьох робочих днів повідомляє Антимонопольний комітет, Міжвідомчу комісію з питань державних закупівель та Тендерну палату України.

Головним ліцензованим видом діяльності БАТ “Укртранснафта” є транспортування нафти – і їй не потрібне паливо або нафта для виробництва товарів. Отже, БАТ “Укртранснафта” не підпадає під дію наведеної ст.2. Також це підприємство не робило жодних повідомлень до Антимонопольного комітету, Міжвідомчої комісії з питань державних закупівель та Тендерної палати України.

Таким чином, в Україні існують чіткі законодавчі рамки, що визначають обов’язковість проведення відповідних тендерних процедур для всіх видів закупівлі товарів, робіт і послуг, у т.ч. тих, що були здійснені у процесі створення стабілізаційного запасу. Більше того, в разі недотримання тендерних процедур, встановлених згаданим Законом та іншими нормативно-правовими актами, розробленими на його виконання, посадові особи замовників та учасників торгів несуть адміністративну відповідальність відповідно до законів України.

Слід зазначити, що проведення відкритого конкурсу або конкурсу з обмеженою участю передбачене і для придбання матеріальних цінностей Держкомрезервом України для закладення до державного матеріального резерву. Причому, конкурс з обмеженою участю проводиться лише в разі прийняття Кабінетом Міністрів України рішення про надання державної підтримки окремим галузям, регіонам та необхідність стабілізації ринку.¹⁴

Отже, у процесі створення стабілізаційного запасу в діях БАТ “Укртранснафта” вбачаються певні непрозорі дії та пряме порушення Закону України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”. Зокрема:

- жоден офіційний документ щодо створення стабілізаційного запасу не оприлюднений;

- не розроблене техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) створення стабілізаційного запасу в Україні;
- БАТ “Укртранснафта” займається транспортуванням нафти (транзитним та для потреб НПЗ України), тому операції з купівлі нафти, отримання послуг з її переробки, а також зберігання та продаж нафтопродуктів є для неї непрофільною діяльністю;
- нафта для переробки закуповувалася не на відкритому тендері;
- отримання послуг з переробки нафти (вибір НПЗ для переробки нафти) і зберігання нафтопродуктів здійснювалося не на конкурсній основі.

Непрозорий спосіб створення стабілізаційного запасу викликає також ряд питань, наприклад:

- Чому накопичується низькооктановий бензин, а не, хоча б частково, високооктановий?
- За якими коефіцієнтами високооктановий бензин і мазут обмінюються на низькооктановий бензин і дизельне паливо?
- Чи законно (за призначенням) були використані кредити на створення стабілізаційного запасу та на яких умовах їх було надано?
- Які збитки очікують на БАТ “Укртранснафта” наприкінці 2007р. за наслідками створення стабілізаційного запасу, та хто буде відповідати за них?

Останнє питання не є риторичним, тому що реалізація проекту стабілізаційного запасу БАТ “Укртранснафта” під керівництвом профільного міністерства може виявитися неефективною – оскільки, *по-перше*, реально вплинути на цінову ситуацію на ринку нафтопродуктів України стабілізаційний запас, що складається з незначних обсягів низькооктанового бензину та дизельного палива, не зможе. Більше того, аграрний сектор, на підтримку якого фактично розрахований цей проект, навряд чи відчує на собі позитивний вплив стабілізаційного запасу – адже закупівля нафти здійснювалася за ринковими (а, можливо, й завищеними цінами), а селяни очікують традиційно пільгового палива. *По-друге*, не виключено, що на момент інтервенції палива зі стабілізаційного запасу його ціна, з урахуванням витрат на зберігання, значно перевищить ціни палива на ринку.

Висновки

1. Процес створення стабілізаційного запасу не відповідає ні вимогам “резервних” директив ЄС, ні чинному законодавству України.
2. Ще до створення стабілізаційного запасу, необхідно було розробити ТЕО щодо економічної доцільності закупівлі сирової нафти (з подальшою її переробкою) або готових нафтопродуктів.
3. У разі закупівлі сирової нафти, враховуючи, що в Україні видобувається щороку понад 4 млн. т нафти, її закупівля могла б здійснюватися саме в Україні на конкурсній основі. Якщо було б доведено, що дешевше купувати нафту за кордоном, то й у цьому випадку доцільно було провести щонайменше маркетингові дослідження щодо постачальника (теоретично, це могла б бути і азербайджанська або казахстанська нафта, а не лише російська).
4. Можливі негативні наслідки створення стабілізаційного запасу в Україні можуть викликати недовіру як з боку Європейської Комісії, яка витратила значні кошти на підготовку документів щодо створення в Україні стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів (і має намір продовжувати роботу в цьому напрямі), так і з боку населення України та вітчизняних експертів.

Довідково: Протягом 2004-2005рр. в Україні працювала група експертів з Європейського Союзу, результатом роботи якої став звіт про аналіз світового досвіду та вибір шляхів створення в Україні стратегічних запасів нафти і нафтопродуктів¹⁵.

Розробка питань створення стратегічних резервів в Україні здійснюється також ТОВ “Нафтогазбудінформатика” за дорученням Мінпалив-енерго України¹⁶.

5. Створення стратегічних резервів (замість стабілізаційних запасів) мало б відбуватися під керівництвом Кабінету Міністрів України, оскільки, *по-перше*, цілий ряд питань створення резерву мають вирішуватися на загальнодержавному рівні, *по-друге*, створення резерву є питанням національної безпеки або найвищим пріоритетом держави, а отже – знаходиться в компетенції Уряду.

¹⁴ Докладно див.: Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку придбання матеріальних цінностей для закладення до державного матеріального резерву” №873 від 26 червня 2006р.

¹⁵ Див.: Європейська Комісія. Україна. Сприяння розвитку стратегії безпеки України у сфері нафтозабезпечення. – Консорціум Азі, очолюваний AETS, Листопад 2005р., с.67 На жаль, доступ до цієї інформації є обмеженим.

¹⁶ Див. статтю Л.Уніговського, В.Котляревського, Г.Глуценко “Завдання і перспективи створення системи стратегічних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні”, вміщену в цьому журналі.

6. На першому етапі створення стабілізаційного запасу (який би в подальшому трансформувався б у стратегічний резерв), можливо, доцільно було б залучити, замість ВАТ “Укртрансфаст”, Держкомрезерв України, який має як відповідний досвід, так чинні законодавчі засади, що врегульовують його діяльність (див. “Державний комітет України з державного матеріального резерву”). Надалі, безумовно, необхідним є створення спеціалізованої структури, на яку буде покладена відповідальність за формування стратегічного нафтового резерву та управління ним.

Державний комітет України з державного матеріального резерву

Відповідно до Закону України “Про державний матеріальний резерв”, державний резерв є особливим запасом матеріальних цінностей, призначеним для задоволення потреб України в особливий період, надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам та організаціям з метою стабілізації економіки в разі тимчасового порушення строків постачання важливих видів сировини, паливно-енергетичних ресурсів і продовольства, виникнення диспропорцій між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку, участі у виконанні міждержавних договорів, надання гуманітарної допомоги та забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

До складу державного резерву належать:

- **мобілізаційний резерв** – запаси матеріально-технічних і сировинних ресурсів, призначених для забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції, ремонту військової техніки та майна в особливий період, розгортання у воєнний час робіт з відновлення залізничних та автомобільних шляхів, морських і річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-, нафтопродуктопроводів, систем енерго- та водопостачання для організації безперервної роботи промисловості, транспорту і зв'язку, надання медичної допомоги;
- **запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави;**
- **запаси матеріально-технічних ресурсів для виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та для виконання інших заходів, передбачених законодавством.**

Сьогодні стан державного резерву не відповідає стратегічним потребам держави. На законодавчому рівні не визначено єдиного підходу до розроблення номенклатури матеріальних цінностей державного резерву (далі – матеріальні цінності) та розрахунку норм їх накопичення. З 92 найменувань номенклатури затвердженим обсягам накопичення відповідає обсяг запасів лише за 24 найменуваннями, за 32 – він є нижчим (зокрема, за вісьмома – нижчим за незнижуваний запас), за 11 – вищим за затверджений обсяг накопичення. За 25 найменуваннями продукції резерв не створено зовсім.

Приведення обсягу запасів основних видів продовольства, нафтопродуктів та енергоносіїв (усього 14 найменувань) у відповідність із затвердженим обсягом накопичення потребує виділення з Державного бюджету близько 4,8 млрд. грн.

Нормативні орієнтири

Враховуючи, що Україна самостійно видобуває певну кількість нафти, на перший погляд, видається доцільним і менш економічно витратним створення нафтових резервів відповідно до вимог МЕА, які передбачають запаси нафти та нафтопродуктів в обсязі, що відповідає 90-денному імпорту нафти.

Однак, Україна не є членом МЕА і не має відповідних зобов'язань. Натомість вона має зобов'язання з адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, закріплені в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами¹⁸. Угода визначає головні принципи співробітництва Сторін, зокрема, в галузі енергетики.

Дебіторська заборгованість Держкомрезерву за відпущені минулими роками в порядку тимчасового позичання та самовільно використані відповідальними зберігачами матеріальні цінності становить близько 3,6 млрд. грн.

Істотні недоліки в організації обліку матеріальних цінностей, які перебувають на відповідальному зберіганні, призвели до перекурення даних про реальний стан їх запасів.

Запаси матеріальних цінностей зберігають 44 підприємства та організації, що належать до системи державного резерву (далі – підприємства системи державного резерву), а також 784 пункти відповідального зберігання, які не належать до такої системи. За результатами перевірки, проведеної Головним контрольно-ревізійним управлінням, місцезнаходження 49 відповідальних зберігачів не встановлено, 145 повідомили, що не зберігають матеріальні цінності, 118 – збанкрутіли, перебувають у стадії ліквідації або змінили організаційно-правову форму господарювання без визначення правонаступника.

На цей час Держкомрезерв не укладає договорів про зберігання матеріальних цінностей у зв'язку з недостатнім обсягом бюджетного фінансування витрат відповідальних зберігачів.

За розрахунками Держкомрезерву, обсяг коштів, необхідний для забезпечення зберігання запасів матеріальних цінностей протягом року, становить близько 100 млн. грн. Проте, асигнування з Державного бюджету відшкодовують, як правило, лише незначну частку необхідних витрат.

Відшкодування витрат, пов'язаних із зберіганням матеріальних цінностей, % необхідних витрат

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 (план)
5,2	2,7	13,8	20,0	29,2	86,0	36,0

Кредиторська заборгованість Держкомрезерву на 1 січня 2007р. становила 456,8млн. грн. Виконавчі служби, за рішеннями господарських судів, неодноразово блокували рахунки Держкомрезерву, кошти яких використовуються для фінансування послуг, пов'язаних із зберіганням матеріальних цінностей.

За підсумками фінансово-господарської діяльності у 2006р., з 31 підприємства, що перебуває у сфері управління Держкомрезерву, 11 – були збитковими, два – мали заборгованість із заробітної плати і сплати податків, зборів та обов'язкових платежів до Державного бюджету. Загальна сума збитків таких підприємств становила 123,1 млн. грн.

Для створення ефективної моделі управління системою державного резерву, визначення основних шляхів подальшого розвитку та принципів фінансування зазначеної системи, а також особливостей її реформування Урядом затверджена Концепція вдосконалення функціонування системи державного матеріального резерву на 2007-2008рр. та План заходів щодо вдосконалення функціонування державного матеріального резерву у 2007-2008рр¹⁷.

Свою чергою, Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу відносить енергетичне законодавство до пріоритетних сфер адаптації¹⁹. Таким чином, законодавством України фактично передбачене створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів відповідно до законодавства ЄС.

Як було показано вище, законодавство ЄС щодо нафтових резервів встановлює лише загальні вимоги до їх створення та функціонування (резерви повинні забезпечувати споживання нафти та кожного з видів нафтопродуктів протягом не менше 90 днів на рівні попереднього року за винятком 25% споживання нафтопродуктів, вироблених з нафти власного видобутку; резерви можуть зберігатися у вигляді сирови

¹⁷ Див. також: Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку придбання матеріальних цінностей для закладення до державного матеріального резерву” №873 від 26 червня 2006р.

¹⁸ Підписана 14 червня 1994р. в Люксембурзі та ратифікована Законом України від 10 листопада 1994р. – Відомості Верховної Ради України, 1994, №46, с.415.

¹⁹ Затверджена Законом України від 18 березня 2004р.

нафти, проміжних і готових нафтопродуктів; обсяг споживання розраховується для: автомобільного бензину та авіаційного палива, газойлю, дизельного палива, гасу та палива для реактивних літаків газового типу, мазуту).

Законодавство ЄС також передбачає право уряду країни-члена на використання резервів у разі виникнення труднощів з постачаннями нафти (тобто, резерви в цьому випадку повинні бути в повному розпорядженні уряду). Для цього необхідні: юридичні повноваження з контролю над використанням резервів; чесні та недискримінаційні механізми ідентифікації, обліку та контролю над резервами; ефективні, пропорційні та переконливі санкції за порушення національного законодавства, прийнятого на виконання вимог законодавства ЄС. Зазначені вимоги є обов'язковими для всіх країн-членів ЄС і повинні бути імplementовані також у законодавство України.

Цілі створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів

Адаптуючи визначені законодавством ЄС цілі створення нафтових резервів до умов України, можна стверджувати, що такі цілі для України повинні передбачати наступне:

- забезпечення сталого внутрішнього споживання нафтопродуктів у випадку припинення/обмеження постачань нафти та/або нафтопродуктів до України;
- зменшення негативних наслідків для економіки, які можуть виникнути через значне підвищення цін, спричинене припиненням/обмеженням постачань нафти та/або нафтопродуктів до України²⁰;
- використання в разі виникнення загрози обмеження постачань нафти та/або нафтопродуктів крупним операторам нафтового ринку, зумовленого форс-мажорними обставинами, – що може призвести до виникнення диспропорцій на нафтовому ринку в національному масштабі²¹.

Організаційно-правова модель нафтових резервів

Як свідчить аналіз законодавства окремих країн-членів ЄС, способи реалізації вимог “резервних” директив істотно різняться за організаційними, економічними та іншими умовами. За рядом критеріїв можна виокремити три головні типові моделі функціонування резервів нафти та нафтопродуктів у ЄС (таблиця “Типові моделі нафтових резервів”).

Типові моделі нафтових резервів*

Модель**	Країни, де діє та чи інша модель***	Орган, відповідальний за формування та використання резерву	Право власності на резерв	Фінансування****	Механізм використання резерву	Переваги та недоліки
Державний (публічний) резерв	Ірландія, Словаччина, Фінляндія, Чехія	Уряд, відповідне міністерство або спеціально уповноважений орган влади	Держава в особі уповноваженого органу влади	Державний бюджет	За рішенням уповноваженого органу	Переваги: повний контроль з боку уряду; відсутність необхідності узгоджувати питання з учасниками нафтового ринку. Недоліки: враховуючи бюджетне фінансування, – тривалість формування резервів, що є істотним фактором для країн, які мають високий рівень споживання нафти та нафтопродуктів
Приватний резерв	Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Польща, Франція, Швеція	Оператори ринку (імпортери, експортери, переробники, продавці нафти та нафтопродуктів)	Оператори ринку (право власності обмежується на час криз)	Власні кошти операторів	За рішенням уповноваженого органу.	Переваги: зменшення ролі держави у створенні резервів, тобто звільнення державних чиновників від, фактично, підприємницької діяльності з купівлі-продажу нафти та нафтопродуктів Недоліки: неможливість здійснення постійного та ефективного контролю держави над резервами, що на практиці призводило до частого скорочення їх обсягів нижче рівня, встановленого законодавством; недостатня контрольованість з боку держави може створити умови для зловживань нафтових компаній в цій сфері, що є особливо небезпечним фактором для країн із слабкою регулятивною системою
Резерв Агентства	Австрія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Угорщина, Швеція	Агентство, асоціація або інша організація за участю органів влади та операторів ринку	Агентство	Внески учасників та залучені кошти	За спільним рішенням учасників (представник держави має вирішальний голос)	Модель дозволяє мінімізувати слабкі сторони двох попередніх: органи влади, крім контрольних функцій, на постійній основі отримують повноваження у сфері нагляду, а також управлінські повноваження на випадок кризи; Агентство позбавляє учасників ринку додаткового та непрофільного виду діяльності, який пильно контролюється державою, що, однак, не додає ефективності підприємницькій діяльності; Агентство, маючи представництво як органів влади, так і операторів ринку, є місцем погодження їх інтересів, що сприяє виробленню ефективніших організаційних та управлінських рішень; використання моделі не виключає можливості запровадження обов'язкових приватних резервів нафтових компаній (як це практикується, наприклад, в Іспанії, Нідерландах, Польщі та Швеції).

* До характеристик не внесені такі аспекти, як: умови використання резерву, його якісний і кількісний склад, умови зберігання тощо. Зазначені аспекти не залежать від вибору моделі нафтового резерву та повинні визначатися національним законодавством.

** У таблиці наведені “класичні” моделі формування та використання нафтових резервів. Як правило, в кожній країні стратегічні нафтові резерви створюються відповідно до національних особливостей і можуть містити елементи кожної з трьох наведених моделей або використовуватися одночасно.

*** Віднесення системи нафтових резервів окремої країни до певної моделі часто є досить умовним, оскільки на практиці в одній країні можуть застосовуватися елементи різних моделей. Так, наприклад, в Іспанії, Нідерландах, Польщі та Швеції одночасно функціонують резерви Агентства та приватні резерви учасників ринку.

**** Наведено формальний спосіб фінансування створення резервів. Джерелами коштів для такого фінансування можуть бути надходження від окремого спеціального податку (сплачують усі), податку (акцизу) на продаж нафти чи нафтопродуктів (сплачують споживачі), податку на транспортні засоби (сплачують власники) тощо. В будь-якій моделі фактичне фінансування здійснюється за рахунок споживачів.

²⁰ У будь-якому разі стратегічні резерви не можуть використовуватися для зменшення ціни на нафтопродукти, що складається на ринку в умовах його звичайного функціонування.

Особливо слід наголосити на тому, що сезонне подорожчання нафтопродуктів в Україні, яке завжди збігається з основними етапами сільськогосподарських робіт, але не завжди узгоджується з тенденціями на світовому нафтовому ринку, повинно бути предметом розгляду Антимонопольного комітету та інших уповноважених органів, а не підставою для використання нафтових резервів.

²¹ Таке використання можна вважати товарною позицією підприємствам галузі, яка повинна мати цільовий (адресний) характер і здійснюватися на зворотній основі. Прикладом ситуації такого використання може слугувати аварія на трубопроводі, що забезпечує нафтою великий НПЗ, зупинка якого може призвести до значних диспропорцій на ринку. Такі позики практикуються Стратегічним нафтовим резервом США. Вони, з одного боку, нівелюють ризики для ринку, а з іншого – сприяють оновленню нафтового резерву, оскільки повернення подібної позики здійснюється в натуральній формі з відсотками. Слід зазначити, що надання натуральних позик із нафтового резерву потребує встановлення детальних правових та організаційних процедур для мінімізації можливих зловживань у цій сфері.

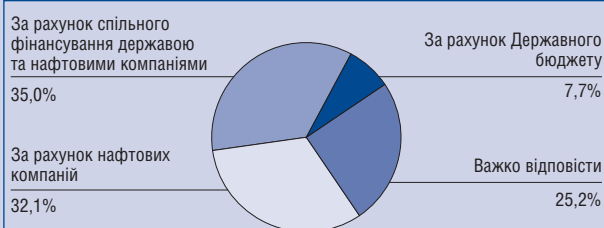
Аналіз цих моделей свідчить, що найменше недоліків і слабких місць має модель, що передбачає покладення резервних зобов'язань на спеціальне Агентство за участю органів влади та учасників ринку.

У чистому вигляді така модель існує в Угорщині, яка нещодавно стала членом ЄС. Враховуючи значну залежність Угорщини від зовнішніх поставок нафти та відсутність будь-яких резервів нафти та нафтопродуктів, які б відповідали вимогам права ЄС, на початку її руху до вступу до ЄС, досвід цієї країни може бути корисним для створення нафтового резерву в Україні (врізка “Система нафтових резервів Угорщини”).

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

Примітно, що громадяни України, опитані під час названого вище соціологічного дослідження Центру Разумкова, підтримали насамперед спільне фінансування нафтових резервів державою і нафтовими компаніями (35%), а також винятково нафтовими компаніями (32,1%). Фінансування винятково державою підтримали лише 7,7% респондентів.

Створення нафтового резерву вимагає значних фінансових ресурсів, які можуть виділятися або з Державного бюджету України, або за рахунок нафтових компаній. Якщо такий резерв буде створюватися, то який спосіб фінансування Ви вважаєте кращим для України?
% опитаних

Обсяг нафтових резервів

Як зазначалося, відповідно до “резервних” директив ЄС, нафтові резерви мають створюватися в обсязі, достатньому для забезпечення 90-денного внутрішнього споживання основних нафтопродуктів.

Виходячи з аналізу внутрішнього споживання нафтопродуктів та з урахуванням збільшення ємності українського ринку, для створення таких резервів, за попередніми оцінками, знадобиться близько 5 085 тис. т (майже 37,3 млн. барелів) нафти і 3 390,0 тис. т нафтопродуктів сумарною вартістю близько \$4,2-4,4 млрд.²² Розрахунок показників стратегічних резервів ґрунтується на даних про споживання нафтопродуктів у 2006р. з урахуванням прогнозу середньозваженого щорічного зростання попиту на нафтопродукти у 2007-2020рр. на 6-7%²³.

Примітка: фактичний обсяг нафтових резервів може бути меншим від розрахованого, оскільки директиви ЄС передбачають, що загальний обсяг споживання нафтопродуктів, з якого розраховується обсяг резервів, може бути зменшений на 25% обсягу спожитих нафтопродуктів, вироблених з нафти власного видобутку. У наведених вище розрахунках така можливість не врахована через відсутність достовірних даних про обсяг споживання нафтопродуктів, вироблених з нафти вітчизняного видобутку. За приблизними оцінками, обсяг таких нафтопродуктів складає близько 2,5 млн. т, а це означає, що обсяг нафтових резервів може бути зменшений на 0,6 млн. т. Однак, для точного розрахунку необхідно отримати достовірні дані.

²² У розрахунках використано середню ціну нафти марки *Urals* у 2006р. – \$65/барель.

²³ Дані про споживання нафтопродуктів у 2006р. наведені в підрозділі 2.1 Аналітичної доповіді, с.18.

СИСТЕМА НАФТОВИХ РЕЗЕРВІВ УГОРЩИНИ

Нафтові резерви Угорщини створені та функціонують відповідно до Закону про нафтові резерви від 1993р. (*Act №49/1993 on Compulsory Stockpiling of imported Crude oil and Petroleum Products*). Угорщина є членом ЄС і МЕА, тобто має подвійні резервні зобов'язання, які на цей час повністю виконані.

Загальний обсяг резервів – 1,36 млн. т/ 9,9 млн. барелів (104 дні споживання)

Організаційно-правова форма створення резервів – резерви Агентства: за створення та використання резервів відповідає Угорська вуглеводнева резервна асоціація (до 2006р. – Резервна асоціація нафти).

Основні характеристики Асоціації:

- має статус юридичної особи, діє на підставі статуту;
- є неприбутковою організацією без статутного фонду;
- є власником нафти та нафтопродуктів у резерві;

членство: суб'єкти господарювання, які імпортують нафту та нафтопродукти для переробки, продажу або використання в країні;

підконтрольність: Міністру промисловості, торгівлі і туризму;

органи управління: загальні збори учасників, рада директорів, спостережна рада та директорат; у разі виникнення кризи, питання використання резервів повністю переходять до відповідних урядових структур.

Головні положення законодавства Угорщини про створення та використання резервів

Вимоги до резервів:

- обсяг розраховується у днях споживання на рівні обсягу імпорту за попередній рік;
- обсяг резервів повинен забезпечити споживання протягом 90 днів;
- 90% резервів повинні складатися з сирової нафти, бензину та дизельного палива.

Склад резервів:

- сира нафта;
- дизельне паливо;
- бензин;
- мазут для виробництва електроенергії.

Вимоги до умов зберігання:

- дотримання умов ліцензії на зберігання;
- відповідність технічних умов зберігання діючим стандартам;
- відповідність законодавчим вимогам щодо безпеки та охорони навколишнього середовища;
- забезпечення збереження якості резервів.

Довідково: на цей час введені в експлуатацію термінали для зберігання резервів загальною ємністю 1,1 млн. м³ (0,48 млн. м³ – для нафти, 0,62 млн. м³ – для нафтопродуктів). Термінали відповідають вимогам законодавства ЄС, зокрема, побудовані у вигляді наземних сталевих резервуарів з подвійним дном і стінками та забезпечені системами відновлення випарів.

Не належать до резервів нафта та нафтопродукти, які:

- містяться на судах, у трубопроводах, залізничних та автомобільних цистернах, резервуарах АЗС, є транзитними запасами, запасами розподільних станцій і запасами кінцевих споживачів;
- не можуть бути використані, через технологію зберігання (технічні резерви);
- належать Збройним Силам або зберігаються для них;
- є мобільними технологічними та комерційними запасами, що не пройшли технічний і юридичний контроль якості.

Умови використання резервів:

- порушення балансу постачання/споживання та неможливість задоволення попиту на нафту та нафтопродукти;
- дозвіл Міністра промисловості, торгівлі і туризму.

У 2006р. в Угорщині прийнято Закон про створення резервів природного газу (*Act №XXVI/2006 on Compulsory Stockpiling of Natural Gas*), який передбачає створення газових резервів в обсязі не менше 1,2 млрд. м³. Відповідно до Закону, Резервну асоціацію нафти перейменовано, на неї покладена відповідальність також за створення та використання резервів природного газу.

Структура нафтових резервів

Як свідчить аналіз світового досвіду, єдині правила та підходи до структури нафтових резервів відсутні. На міжнародному рівні це питання також детально не регламентується. Так, директиви ЄС передбачають можливість створення нафтового резерву у вигляді: нафти, проміжних продуктів її переробки або готових нафтопродуктів. Їх обсяг повинен бути достатнім для виконання передбачених директивами резервних зобов'язань. Це означає, що у випадку, коли нафтові резерви сформовані винятково у вигляді сирової нафти, то розрахунок відповідності такого резерву здійснюється з використанням відповідних коефіцієнтів для кожної категорії нафтопродуктів, визначених директивами. Аналогічним чином вирішується питання структури нафтового резерву в рамках МЕА. Таким чином, кожна країна визначає структуру нафтових резервів, виходячи із власних можливостей і потреб.

У випадку України до уваги слід взяти насамперед дві обставини. *По-перше*, наявність потужної нафтопереробної промисловості, що дає змогу, в разі потреби, оперативно переробити сирю нафту на саме ті нафтопродукти, фізичний дефіцит яких загрожує серйозними наслідками для національної економіки. *По-друге*, Україна має можливості для найбільш економічно вигідного зберігання сирової нафти – у підземних сховищах (зокрема, природних геологічних утвореннях).

З іншого боку, переважна більшість НПЗ на території України перебувають у власності російського капіталу – що створює політичні та економічні ризики у випадку необхідності оперативної переробки значних обсягів сировини на нафтопродукти. Крім того, оскільки вихід окремих категорій нафтопродуктів з одиниці переробленої нафти є значно меншим за 100%, то формування резерву у вигляді нафти потребує значно більших резервуарів, ніж у випадку з нафтопродуктами. Особливо актуальною ця проблема є для України, де рівень переробки нафти в середньому становить 72%²⁴.

Отже, можна стверджувати, що нафтові резерви України мають містити як сирю нафту, так і нафтопродукти, як це зазначалося вище. Співвідношення окремих категорій нафтопродуктів у структурі нафтових резервів має відповідати обсягам їх споживання на внутрішньому ринку України – що відповідає принципам визначення структури нафтових резервів, встановленим Директивою Ради 68/414/ЄС від 20 грудня 1968р.²⁵

Враховуючи особливості внутрішнього споживання нафтопродуктів, близькою до оптимальної можна вважати таку структуру нафтових резервів України: нафта – 60%; бензини – 13%; дизельне та авіаційне паливо – 20%; мазут – 7%.

Детальна структура нафтових резервів України повинна базуватися на основі ретельного економічного аналізу, який необхідно провести до прийняття відповідного законодавства та вжиття практичних кроків із створення резервів.

Темпи (етапи) створення нафтового резерву України

Створення нафтових резервів, через організаційні, фінансові та інші чинники, є досить тривалим процесом. Так, згідно з першою “резервною” директивою ЄС 1968р., термін виконання країнами-членами резервних зобов'язань становив три роки. Проте, фактичне виконання зобов'язань тривало значно довше. Натомість у Китаї запланована тривалість формування нафтових резервів складає понад 15 років та має завершитися до 2020р.

Визначаючи тривалість створення нафтових резервів України, необхідно враховувати такі фактори як: своєчасність та обсяг фінансування закупівель нафти та нафтопродуктів; наявність необхідних резервуарних потужностей; сприятливість цінової кон'юнктури на світовому ринку (врахування сезонних коливань ціни на нафту).

Виходячи із зазначеного вище та не враховуючи вплив можливих негативних чинників (оптимістичний варіант), можна вважати правомірним встановлення терміну створення резервів до 2020р., починаючи з 2009р. За таких часових рамок, для створення 90-денних резервів необхідно щорічно резервувати близько 420 тис. т (майже 3,1 млн. барелів) нафти та 280 тис. т нафтопродуктів.

Слід зазначити, що ці терміни розраховані приблизно, на підставі експертних оцінок, тому реальні темпи створення резервів можуть істотно відрізнятись від запропонованих.

²⁴ Див. Розділ 2 Аналітичної доповіді, с.18.

²⁵ Директива, зокрема, встановлює, що підвищення надійності забезпечення нафтою та нафтопродуктами країн-членів ЄС повинне здійснюватися шляхом створення та підтримання мінімального рівня резервів **найважливіших нафтопродуктів**, якими визначено: бензин, дизельне та авіаційне паливо, а також мазут.

Спосіб зберігання нафтових резервів

Аналізуючи підходи до формування нафтових резервів, необхідно детально вивчити можливості фізичного зберігання нафти та нафтопродуктів. Слід зазначити, що спосіб зберігання резервів не залежить від вибору моделі їх функціонування. Як видно з таблиці “Особливості зберігання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів”, використовуються три способи зберігання²⁶.

Наведені вище міркування щодо створення нафтових резервів України ґрунтуються на вивченні найбільш поширених підходів, що використовуються у світовій практиці. Як зазначалося, єдиний підхід або шаблон у цій сфері відсутній, тому практична реалізація запропонованої концепції повинна враховувати особливості України.

Крім того, розроблені пропозиції часто ґрунтуються на приблизних та оціночних параметрах через відсутність офіційної інформації з багатьох аспектів проблеми, що розглядається. З огляду на це, окремі пропозиції можуть бути уточнені.

У цілому, створення нафтових резервів є складним та багатограним процесом, який потребує значних людських і матеріальних ресурсів. Щодо багатьох його аспектів досі не вироблено єдиного підходу. Зокрема, потребують подальшого вивчення питання вибору оптимальної моделі функціонування резервів, їх зберігання, фінансування створення та підтримання, управління та контролю тощо. ■

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАФТИ В ПРИРОДНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ УТВОРЕННЯХ²⁸

Світовий досвід доводить, що зберігання нафти в природних геологічних утвореннях є значно дешевшим, ніж її зберігання у штучних наземних ємностях, на 20-30%. Підземне зберігання нафти можливе, насамперед, у таких щільних породах: соляних товщах, гранітах (інших кристалічних породах). Такі ємності-резервуари значно більш екологічно безпечні, невразливі з точки зору стихійних і техногенних аварій, пожеж і терористичних актів.

Ємності-резервуари в соляних товщах можна створювати геотехнологічним методом – гідророзливом. Об'єм одного резервуару може досягати 500 тис. м³.

Наявність щільних порід. В Україні соляні товщі поширені в ряді регіонів: Дніпровсько-Донецькій западині (Полтавська, Харківська та Чернігівська області), північно-західному Донбасі, Передкарпатті та Закарпатті, а також в Одеській області (поблизу Ізмаїла).

Кристалічні породи широко розповсюджені на правобережжі України.

Наведені території сприятливі геологічних формацій для створення підземних ємностей-резервуарів для збереження нафти відповідають трасам проходження нафтопроводів і пунктам розташування нафтопереробних заводів.

Наявність технологій. Технології будівництва таких резервуарів розроблені в Україні ще під час існування СРСР, насамперед, в академічних (Інститут геологічних наук НАН України) та науково-дослідних інститутах. Водночас, це питання потребує ретельного вивчення, а отже – розробки спеціальної програми, забезпеченої необхідним фінансуванням.

Особливості зберігання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів

Спосіб зберігання	Капітальні вкладення у спорудження, \$/барель (\$/т)	Збереження якості резервів	Швидкість використання резервів	Законодавче регулювання	Можливість несанкціонованого відбору	Переваги та недоліки
Природні підземні геологічні формування	3,5 25,5	Забезпечується природна циркуляція за рахунок перепадів температур і висоти	Висока	Винятково національним законодавством (США, Німеччина)	Відсутня	Переваги: <ul style="list-style-type: none"> економічна ефективність, зумовлена порівняно невисокими витратами на облаштування сховищ; низькі операційні витрати на підтримання резерву в робочому стані; швидке використання резервів, що забезпечується закачуванням необхідного обсягу води, яка виштовхує нафту зі сховища Недоліки: <ul style="list-style-type: none"> можливість створення резервів лише за місцем розташування геологічних утворень та наявності необхідних природних умов; небажаність частого використання резервів, оскільки вода, яка закачується в резервуар, може розчиняти сіль, порушуючи цілісність його контуру
Наземні сховища	15-18 110-130	Необхідно здійснювати підігрів і розмішування	Висока	Вимоги до сховищ встановлені директивами та технічними стандартами ЄС	Низька	Переваги: <ul style="list-style-type: none"> розміщення сховищ у будь-якому місці; багаторазове використання Недоліки: <ul style="list-style-type: none"> значні витрати на підтримання якісних характеристик резерву; капіталоємність, зумовлена жорсткими екологічними вимогами до безпеки резервуарів²⁷
Трубопроводи	≈ 420* ≈ 510	Обмежені можливості збереження якості	Висока	Вимоги для резервування відсутні	Висока	Недоліки: <ul style="list-style-type: none"> обмеженість можливостей підтримання якості нафти чи нафтопродуктів у трубопроводі; значні витрати на охорону через високу ймовірність несанкціонованого доступу до резервів; значні поточні витрати, пов'язані з необхідністю плати за землю, через яку проходить трубопровід.

* Виходячи із середньої ринкової вартості прокладення трубопроводу діаметром 1 000 мм за 1 км – \$2 млн.

²⁶ Джерело: матеріали Міністерства енергетики США (<http://www.spr.doe.gov>) та Міжнародного енергетичного агентства (www.iea.org).

²⁷ Так, Директива 94/63/ЄС від 20 грудня 1994р. стосовно контролю викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти при її транспортуванні з терміналів до сервісних станцій містить досить жорсткі вимоги до резервуарів для зберігання нафти та нафтопродуктів. Зокрема, такі резервуари повинні мати системи вловлювання ЛОС, відповідні ущільнення, плаваючу кришку тощо

²⁸ Докладно див. статтю А.Дроздова “Підземні сховища нафти в кам'яній солі”, розміщену в цьому журналі.

4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Створення нафтових резервів є усталеною практикою як країн-споживачів (імпортерів) нафти, так і для її виробників (експортерів) – у відповідь на загострення дестабілізуючих чинників: поступове виснаження нафтових ресурсів з одночасним зростанням попиту на нафтопродукти та повільними темпами зміни енергетичного балансу; зростання одностороннього та корпоративного монополізму на нафтовому ринку зі спробами використання енергетичних важелів для політичного тиску на окремі країни через їх енергозалежність; політичну нестабільність у регіонах видобутку та маршрутів транспортування нафти, а також появу нових загроз, у т.ч. з боку міжнародного тероризму.

За цих умов, створення національних стратегічних резервів та узгоджена політика країн-імпортерів нафти виконують роль механізмів стабілізації світового і внутрішніх ринків, а також забезпечення енергетичної безпеки окремих країн чи їх об'єднань, гарантуючи істотний рівень енергетичної, а отже – економічної незалежності.

Перебуваючи у критичній залежності від поставок нафти з Росії, а в намаганні позбутися її – потрапляючи в поле дії чинників нестабільності світового ринку, Україна відчуває гостру необхідність у створенні стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів. Для цього Україна має необхідні передумови: вдале географічне розташування, наявність сприятливих геологічних умов для побудови підземних сховищ, потужну нафтопереробну промисловість, нафтотранспортну систему та інші об'єкти супутньої інфраструктури. Загальна встановлена потужність нафтопереробного комплексу України теоретично дозволяє повністю (у кількісному вимірі) не лише задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити наповнення стратегічних резервів, але й експортувати паливо у значних обсягах.

Проте, нинішній стан інфраструктурних елементів, необхідних для створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів, є, в цілому, незадовільним і вимагає великих обсягів робіт та значних капіталовкладень. Об'єкти нафтопродуктопровідної системи України знаходяться в майже непридатному для експлуатації стані. На їх відновлення знадобиться не менше п'яти років і понад \$1 млрд. В Україні існує дефіцит резервуарних потужностей в розмірі 2,5-3,0 тис. м³, на створення яких потрібно \$600-800 млн.

Для створення 90-денного стратегічного резерву, з урахуванням збільшення ємності внутрішнього ринку споживання нафтопродуктів, орієнтовно знадобиться близько 5 085 тис. т (майже 37,3 млн. барелів) нафти і 3 390,0 тис. т нафтопродуктів сумарною вартістю близько \$4,2-4,4 млрд.

Враховуючи наявність в Україні потужної нафтопереробної промисловості та сприятливих

геологічних умов для облаштування підземних сховищ у природних утвореннях, оптимальною структурою стратегічних резервів можна вважати співвідношення 60% нафти та 40% нафтопродуктів. Структуру резервів нафтопродуктів слід встановити, відповідно до норм їх споживання: бензини – 13%; дизельне та авіаційне паливо – 20%; мазут – 7%.

Водночас, як створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів, так і їх ефективне використання залежать від наявності політичної волі, довгострокової та обґрунтованої державної енергетичної політики. В Україні мають бути розроблені законодавчі засади, Стратегія та Комплексна програма реконструкції і модернізації нафтопереробної галузі, інші нормативно-правові та регуляторні документи, які повинні враховувати можливі виклики та відповіді на них, мати всебічне техніко-економічне обґрунтування, бути узгодженими за змістом завдань, термінами та ресурсами.

Виходячи з наведеного, можна сформулювати наступні пропозиції першочергових заходів зі створення резервів в Україні.

Засади, напрями та конкретні заходи зі створення в Україні стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів з поступовим досягненням 90-денного рівня запасів мають визначатися:

- довгостроковою (на 12 років) Стратегією створення в Україні стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів (далі – Стратегія);
- середньостроковою (на шість років) Комплексною програмою створення в Україні стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів (далі – Комплексна програма), яка повинна містити підпрограму реконструкції та будівництва в Україні інфраструктури зі збереження і транспортування нафти та нафтопродуктів;
- відповідними середньостроковими галузевими програмами.

Ці документи повинні щороку коригуватися з урахуванням впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, досягнутих/не досягнутих результатів, ресурсних і часових обмежень та супроводжуватися розробкою і прийняттям відповідних нормативно-правових актів і стандартів.

До початку практичних заходів зі створення стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів доцільно вжити наступних першочергових заходів.

1. Розробити і затвердити Стратегію (на 12 років) реконструкції і модернізації нафтопереробної галузі та впровадження в Україні екологічних норм *Euro*¹. При реконструкції і модернізації НПЗ передбачити розвиток систем зберігання та відвантаження нафти та нафтопродуктів для забезпечення потреб стратегічних резервів.

до 1 липня 2008р.
Кабінет Міністрів

¹ Докладно див.: Нафтопереробна промисловість України: стан, проблеми і шляхи розвитку. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2006, №3, с.32-34.

2. Розробити Комплексну програму (на шість років) реконструкції і модернізації нафтопереробної галузі та впровадження в Україні екологічних норм *Euro*. У рамках Комплексної програми розробити:

- (а) Програму реконструкції і будівництва в Україні інфраструктури зі збереження і транспортування нафти та нафтопродуктів (охоплює системи зберігання, постачання, прийому та відвантаження нафти та нафтопродуктів стратегічних резервів, сховища для зберігання нафти та нафтопродуктів, мережу продуктопроводів з відповідним насосним обладнанням, системами з прийому та відвантаження нафтопродуктів на всіх видах транспорту). У рамках цієї програми необхідно: провести експертизу технічного стану продуктопроводів, резервуарів для зберігання нафти та нафтопродуктів, об'єктів супутньої інфраструктури – що належать усім міністерствам, відомствам і державним підприємствам України; визначити та передати (викупити/обміняти), в разі доцільності, ДП “Укртранснафтопродукт”; визначити доцільність купівлі (обміну) елементів такої інфраструктури у приватних підприємств в Україні.

до 1 січня 2009р.

Кабінет Міністрів, Міністерство палива та енергетики, Міністерство оборони, Державний комітет з державного матеріального резерву, Міністерство транспорту та зв'язку України, НАК “Нафтогаз України”;

- (б) Програму створення нафтових підземних сховищ у щільних породах.

до 1 липня 2008р.

Міністерство палива та енергетики, Державна геологічна служба, НАК “Нафтогаз України”, НАН України;

- (в) план розміщення інфраструктури стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів на території України.

до 1 січня 2009р.

Кабінет Міністрів, Міністерство палива та енергетики, Державний комітет з державного матеріального резерву, Міністерство транспорту та зв'язку України, НАК “Нафтогаз України”;

- (г) детальний баланс (за кожним типом палива) споживання нафти та нафтопродуктів за 2007р. (власний видобуток нафти; власне виробництво нафтопродуктів; експорт/імпорт нафтопродуктів; накопичені запаси палива тощо) для кількісної оцінки 90-денних потреб країни.

до 1 січня 2009р.

Міністерство палива та енергетики, Державний комітет з державного матеріального резерву, Міністерство транспорту та зв'язку України, НАК “Нафтогаз України”;

3. У рамках розробки Комплексної програми оцінити витрати на: (а) закупівлю нафти та нафтопродуктів

для створення повномасштабних стратегічних резервів; (б) будівництво та ремонт ємностей (і супутньої інфраструктури) для зберігання нафти та нафтопродуктів зі стратегічних резервів.

до 1 вересня 2008р.

Міністерство палива та енергетики, Державний комітет з державного матеріального резерву, Міністерство транспорту та зв'язку України, НАК “Нафтогаз України”.

4. Розробити аналоги стандартів ЄС на виготовлення сховищ для нафти та нафтопродуктів і супутньої інфраструктури (системи пожежогасіння, система завантаження/розвантаження тощо)².

до 1 січня 2008р.

Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики

5. Визначити доцільність зменшення запасів палива, що зберігаються Державним комітетом України з державного матеріального резерву, до рівня потреб лише Міністерства оборони України (мобілізаційний резерв). У разі доцільності – передати надлишки палива та відповідну інфраструктуру до структури, що займаються створенням стратегічних резервів.

до 1 січня 2008р.

Міністерство палива та енергетики, Міністерство оборони, Державний комітет з державного матеріального резерву, Міністерство транспорту та зв'язку України, НАК “Нафтогаз України”

6. Запровадити щомісячну публікацію наявних запасів палива.

з 1 січня 2009р.

Державний комітет статистики України, за рішенням Кабінету Міністрів України

7. Провести аналіз нормативно-правової бази України щодо створення запасів палива, а також суміжних питань.

до 1 січня 2008р.

Міністерство юстиції, Міністерство палива та енергетики України, НАК “Нафтогаз України”

8. Розробити нормативно-правову базу (насамперед, проект Закону України “Про стратегічні резерви нафти та нафтопродуктів”), загальні принципи та засади механізму формування, розміщення, зберігання, використання (критерії), поповнення, оновлення стратегічних резервів.

до 1 січня 2008р.

Кабінет Міністрів, Міністерство палива та енергетики, Державний комітет з державного матеріального резерву, Міністерство транспорту та зв'язку України, НАК “Нафтогаз України”

На підготовчому етапі розробки Комплексної програми створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів і реконструкції та будівництва інфраструктури зі збереження і транспортування нафти та нафтопродуктів необхідне наступне.

² В Україні можливе часткове використання існуючих сховищ нафти та нафтопродуктів, які відповідають чинним стандартам. Однак, при будівництві нових сховищ необхідно враховувати нормативні акти і стандарти ЄС (наприклад, Директиву Європейського парламенту та Ради ЄС 94/63/ЄС від 20 грудня 1994р. стосовно контролю викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти та при її транспортуванні з терміналів до сервісних станцій).

1. Провести парламентські, комітетські (профільний комітет Верховної Ради України) і громадські слухання та серію фахових конференцій із залученням усіх зацікавлених міністерств, державних відомств і компаній, усіх суб'єктів нафтового ринку, насамперед, нафтових і нафтопереробних (окремих газопереробних) компаній, НАН України, профільних інститутів і незалежних фахівців; під час цих заходів обговорити внесення змін до чинної нормативно-правової бази, розробку нових законодавчих актів, визначення загальних принципів і засад та конкретних механізмів формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення, оновлення стратегічних резервів та їх фінансування.

*протягом 2007р.
Верховна Рада, Кабінет Міністрів,
Міністерство палива та енергетики України,
НАК "Нафтогаз України", НАН України*

2. З урахуванням отримуваних пропозицій на засіданнях Кабінету Міністрів України із залученням профільних міністерств, відомств і зацікавлених державних підприємств розглянути питання про:

- будівництво та консолідацію активів зі збереження нафтопродуктів (нафти);
- перетворення частини запасів палива Державного комітету України з державного матеріального резерву (крім мобілізаційного резерву для Міністерства оборони України) та стабілізаційного запасу ВАТ "Укртранснафта" на стратегічні резерви нафти та нафтопродуктів, створювані відповідно до директив ЄС;
- розробку процедури реагування на надзвичайні ситуації (використання стратегічних резервів в умовах надзвичайних ситуацій).

Прийняті за результатами розгляду рішення врахувати у проекті Державного бюджету України на 2008р. та наступні роки, а також під час розробки Стратегії, Комплексної програми створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів і реконструкції та будівництва інфраструктури зі збереження та транспортування нафти та нафтопродуктів, а також відповідних галузевих програм.

*протягом 2007р.
Кабінет Міністрів України*

3. Переробити та доповнити Розділ 6.1.7. "Створення стратегічного запасу нафти та нафтопродуктів" Енергетичної стратегії України на період до 2030р., з використанням найкращої практики країн ЄС зі створення стратегічного резерву. Визначити: необхідні зміни до чинної нормативно-правової бази, розробку необхідних нових законодавчих і нормативних актів, стандартів, загальні принципи і засади та конкретні механізми формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення, оновлення стратегічного резерву та його фінансування.

*до 1 вересня 2008р.
Кабінет Міністрів України,
із залученням інших зацікавлених
органів виконавчої ланки, а також НАН України*

Розробка і впровадження Стратегії та Комплексної програми передбачають наступне.

1. Створити постійно діючу (до 2020р.) Робочу групу з розробки і впровадження Стратегії та Комплексної програми, залучивши до її складу представників усіх зацікавлених міністерств, відомств і державних підприємств України, всіх суб'єктів нафтового ринку, насамперед – нафтових (видобувних, експортно-імпортних) та нафтопереробних (окремих газопереробних) компаній, НАН України, профільних інститутів, а також незалежних фахівців; склад Робочої групи затвердити Розпорядженням Кабінету Міністрів України.

*до 1 жовтня 2007р.
Кабінет Міністрів України*

2. Провести другий тур фахових конференцій з обговорення шляхів (і ресурсних потреб) реалізації Стратегії, Комплексної програми та галузевих програм.

*січень-березень 2008р.
Верховна Рада,
Кабінет Міністрів України*

3. У рамках Стратегії розробити план першочергових заходів реалізації Комплексної програми з метою забезпечення їх фінансування в рамках Державного бюджету України на 2009р.

*до 1 липня 2008р.
Кабінет Міністрів України*

4. З урахуванням змін до Енергетичної стратегії України на період до 2030р., результатів парламентських і громадських слухань, фахових конференцій, пропозицій нафтових і нафтопереробних компаній та наукових організацій, результатів технічних експертиз Робочій групі розробити, а Кабінету Міністрів України затвердити Стратегію, передбачивши комплекс узгоджених за часом і ресурсами заходів:

- розробку та імплементацію відповідних законодавчих актів, насамперед – проекту Закону України "Про стратегічні резерви нафти та нафтопродуктів";
- розробку та реалізацію плану розміщення сховищ (баз) для стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів;
- розробку і впровадження нових національних стандартів на будівництво наземних сховищ для нафти та нафтопродуктів тощо.

*до 1 вересня 2008р.
Кабінет Міністрів України*

5. Відповідним міністерствам і відомствам України узгодити Стратегію і Комплексну програму з галузевими програмами, за необхідності, внести до них коригування.

*до 1 листопада 2008р.
Кабінет Міністрів України*

КОНЦЕПЦІЯ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО СТРАТЕГІЧНІ РЕЗЕРВИ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ”

Для створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів в Україні обов'язково є розробка і прийняття Закону України “Про стратегічні резерви нафти та нафтопродуктів”, який би врегулював відносини в цій сфері.

Закон має визначати правові, економічні та організаційні засади створення, зберігання та використання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів в Україні, а також головні засади управління цими резервами.

РОЗДІЛ 1. Загальні положення

(1) Наводяться основні терміни, що використовуються в Законі.

(2) Визначається мета Закону та сфера його застосування.

РОЗДІЛ 2. Створення, зберігання та використання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів

(1) Визначається обсяг стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів. Мінімальний обсяг повинен забезпечувати внутрішнє споживання нафтопродуктів протягом не менш ніж 90 днів (обсяг визначається рівнем споживання попереднього року).

(2) Визначаються категорії нафтопродуктів, які підлягають резервуванню та їх частка у складі резервів.

Встановлюються обмеження щодо віднесення певних категорій нафти та нафтопродуктів до стратегічних резервів. До резервів не можуть бути віднесені: обсяги, що належать Збройним силам України; власна, не видобута нафта; запаси для заправки морських суден; нафта та нафтопродукти, що знаходяться у процесі транзиту; запаси в нафтопроводах, залізничних цистернах та на автозаправних станціях; запаси малих споживачів тощо.

(3) Визначаються джерела формування резервів.

(4) Встановлюються вимоги до ліцензування діяльності зі зберігання резервів нафти та нафтопродуктів у сховищах.

(5) Наводиться посилання на відповідність сховищ (резервуарного парку) для зберігання резервів нафти та нафтопродуктів технічним стандартам згідно з європейським законодавством.

(6) Встановлюються критерії використання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів і порядок їх відкриття.

(7) Встановлюються вимоги до періодичності оновлення резервів і підтримання їх належної якості.

(8) Встановлюються процедури визначення місця розташування сховищ (баз) для зберігання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів.

РОЗДІЛ 3. Інституційне забезпечення створення, зберігання та використання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів

(1) Визначається орган, що здійснює управління у сфері створення, зберігання та використання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів в Україні:

Варіант А: Центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України з питань паливно-енергетичного комплексу.

Варіант Б: Центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Міністром палива та енергетики України.

Варіант В: Агентство у складі Міністерства палива та енергетики.

Варіант Г: Державне підприємство, засновником якого є Міністерство палива та енергетики України.

(2) Встановлюються засади функціонування, підпорядкованості і підзвітності, права та обов'язки визначеного органу.

(3) Встановлюються засади і процедури контролю над діяльністю визначеного органу.

РОЗДІЛ 4. Фінансування створення, зберігання, використання стратегічних резервів та управління ними

(1) Визначається модель фінансування створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів:

Варіант А: повністю за рахунок Державного бюджету.

Варіант Б: частково за рахунок Державного бюджету та відрхувань компаній, що здійснюють діяльність на нафтовому ринку.

Варіант В: повністю за рахунок компаній, що здійснюють діяльність на нафтовому ринку.

(2) Встановлення механізму діяльності нафтових компаній (Створення асоціації або концерну нафтових компаній, правові основи їх діяльності тощо).

(3) Встановлюються джерела фінансування управління стратегічними резервами нафти та нафтопродуктів, розмір відрхувань (платежів) і порядок їх використання.

РОЗДІЛ 5. Страхування стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів. Звітність. Відповідальність

(1) Встановлюються вимоги до обов'язкового страхування стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів.

(2) Встановлюються вимоги до звітно-статистичної документації про використання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів.

(3) Визначаються засади оприлюднення інформації, встановлюється відповідальність за ненадання або надання недостовірної інформації про зберігання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів (санкції).

(4) Встановлюється відповідальність за порушення вимог до зберігання стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів (санкції).

(5) Визначається суб'єкт, який має право на застосування санкцій.

РОЗДІЛ 6. Прикінцеві положення

(1) Встановлюються терміни та порядок набуття чинності Законом.

(2) Визначаються терміни створення резервів нафти та нафтопродуктів:

2009р. – 7,5 днів споживання;

2010р. – 15,0 днів споживання;

2011р. – 22,5 днів споживання;

2012р. – 30,0 днів споживання;

2013р. – 37,5 днів споживання;

2014р. – 45,5 днів споживання;

2015р. – 52,5 днів споживання;

2016р. – 60,0 днів споживання;

2017р. – 67,5 днів споживання.

2018р. – 75,0 днів споживання;

2019р. – 82,5 днів споживання;

2020р. – 90 днів споживання.

(3) Встановлюється необхідність внесення змін до таких законів України:

- “Про нафту і газ”;
- “Про державний матеріальний резерв”;
- “Про оподаткування прибутку підприємств” – щодо не віднесення до складу валового доходу підприємства коштів, призначених на управління стратегічними резервами нафти та нафтопродуктів;
- “Про страхування” – щодо обов'язкового страхування стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів;
- Кодекс про адміністративні правопорушення – щодо встановлення відповідальності та санкцій за порушення законодавства у сфері створення стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів.

ПІДЗЕМНІ СХОВИЩА НАФТИ В КАМ'ЯНІЙ СОЛІ

Анатолій ДРОЗДОВ,
науковий співробітник ДП “Науканафтогаз”

У світі склалася певна практика зберігання великих обсягів газо- та рідиноподібних речовин, до яких належить і нафта. Як правило, для цього будують наземні або підземні сховища. Більш ефективним і безпечним є зберігання нафти в підземних сховищах, які облаштовують у щільних чи пластичних породах або у покладах кам'яної солі. Так, стратегічні нафтові запаси Японії зберігаються, зокрема, в Національному центрі зберігання нафти Кусікіно – комплексі печер, вирубаних у корінній породі, які знаходяться під землею на глибині 42 м¹.

Проте, найбільш економічно вигідним та ефективним вважається зберігання нафти в підземних сховищах, облаштованих у соляних печерах. У комплексі таких печер, розташованих у Техасі та Луїзіані, зберігається Стратегічний нафтовий резерв США².

Вибір типу сховища визначається можливостями кожної країни, яка створює стратегічні нафтові резерви. Україна, у випадку створення таких резервів, може скористатися підземними сховищами, що можуть бути споруджені у покладах кам'яної солі – оскільки вона має для цього як сприятливі геологічні умови, так і відповідний досвід будівництва таких сховищ.

ПЕРЕВАГИ ПІДЗЕМНИХ СХОВИЩ

Наземні сховища, як правило, розташовані на великих територіях, потребують додаткового обладнання для регулювання температурного режиму та належать до категорії підприємств з підвищеною екологічною, вибухонебезпечною і техногенною небезпечністю. Аварії з руйнуванням наземних резервуарів завдають значної економічної та екологічної шкоди, іноді навіть людських втрат. За умов групового розташування резервуарів вірогідність ризику тяжких наслідків зростає.

Натомість підземні сховища потребують значно менших земельних відводів і менших витрат на заходи зі зниження ймовірності забруднення довкілля через витікання нафти. Немає необхідності у складному обладнанні для підтримання температурного режиму, оскільки температура в підземних умовах фактично є постійною. Підземні сховища більшою мірою, ніж наземні, захищені від стихійних лих і можливих терористичних актів.

Підземні сховища споруджуються:

- у покладах кам'яної солі – методом розмиву через бурові свердловини;

- у непроникних породах – гірничопрохідним методом (так звані шахтні сховища);
- у пластичних породах – методом глибинних вибухів.

Вибір типу підземного сховища визначається геологічною будовою району будівництва та техніко-економічними показниками сховища.

Підземні сховища, споруджені в покладах кам'яної солі методом розмиву – це найбільш поширений тип підземних сховищ. Їх використовують для зберігання не лише нафти, але й нафтопродуктів (моторних палив, світлих нафтопродуктів тощо). Такі сховища споруджені та функціонують у Білорусі, Великій Британії, Вірменії, Данії, Канаді, Німеччині, Польщі, Росії, США, Франції, інших країнах світу, а також – в Україні.

МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНИ З БУДІВНИЦТВА ПІДЗЕМНИХ СХОВИЩ

Україна має сприятливі геологічні умови для будівництва підземних сховищ у кам'яній солі, поклади якої широко розповсюджені на території країни.

¹ Див., наприклад: NIPPONIA 12 декабря 2002г. – <http://www.web-japan.org>

² Докладно див. Розділ 1 Аналітичної доповіді, вміщеної в цьому журналі.

Можливості України зі створення підземних сховищ нафти в кам'яній солі

Так, у східній частині України, на території Чернігівської, Сумської, Харківської, Полтавської і Донецької областей, розташований один з найбільших у світі Дніпровсько-Донецький солений басейн. У західній – Передкарпатський (Львівська та Івано-Франківська області) та Закарпатський солений басейни. На Півдні – Передбурдзьська солонна площа (Одеська область). У межах цих басейнів є ділянки, на яких кам'яна сіль відповідає вимогам будівництва підземних сховищ.

В Україні побудовані три підземні сховища нафтопродуктів у кам'яній солі сумарною ємністю близько 1 млн. м³; два з них, ємністю приблизно по 500 тис. м³ кожне, – в Полтавській області (поблизу Лубен і Миргорода), одне (70 тис. м³) – в Закарпатті (поблизу Солотвино). Ці об'єкти, після відповідного переобладнання, можуть використовуватися для зберігання сирої нафти.

Крім того, існують можливості облаштування сховищ у місцях видобування солі. Так, у Донецькій області, поблизу Слов'янська, знаходиться Райгородський солепромисел, на якому кам'яна сіль видобувається методом розмиву прісною водою. У процесі його експлуатації утворилися камери сумарною ємністю близько 3 млн. м³. Переобладнання солепромислу на підземне сховище нафти дозволить зекономити значні кошти, необхідні для буріння свердловин і розмиву порожнин, та скоротити термін введення їх в

експлуатацію. Наявність у цьому районі комбінату з виварювання солі забезпечить утилізацію будівельних розсолів, які утворюються під час розмиву у випадку нарощування ємності підземного сховища.

Головним джерелом постачання нафти на цей об'єкт може бути нафтопровід Кременчук – Лисичанськ, що проходить поруч з солепромислом.

Підземне сховище зможе обслуговувати Лисичанський, Кременчуцький, Херсонський та Одеський нафтопереробні заводи.

Для приймання і зберігання нафти, що надходить танкерами Чорним морем, може бути побудоване підземне сховище в Одеській області в районі Кілії. Його можна поєднати трубопроводом з нафтопроводом Одеса – Броди або з Одеським НПЗ та отримати єдину транспортно-розподільчу систему з підземними сховищами у вузлових точках для названих вище нафтопереробних заводів.

Підземне сховище для Надвірнянського та Дрогобицького НПЗ можна побудувати на межі Івано-Франківської і Львівської областей між містами Долина та Болахів, де проходить нафтопровід "Дружба".

У Закарпатті перспективи будівництва підземних сховищ нафти пов'язані з наявністю нафтопроводів, що транспортують нафту територією України зі сходу на захід.

СТИСЛО ПРО ТЕХНОЛОГІЮ

Підземні сховища мають наземний комплекс, який забезпечує закачування нафти в підземний резервуар та видачу її на поверхню, і підземний комплекс, що складається з підземних камер та інших свердловин різного призначення.

Підземні сховища, як правило, складаються з багатьох підземних резервуарів, кількість та ємність яких залежать від потужності та розповсюдженості кам'яної солі на ділянці, яка обрана під будівництво. Ємність одного резервуару може становити від кількох десятків тисяч м³ до кількох сотень тисяч м³.

Усі існуючі у світі підземні сховища в соляних товщах залягають, як правило, на глибинах 300-1 400 м. Теоретичні розрахунки показують, що максимально можлива глибина підземних сховищ (з точки зору забезпечення їх стійкості) не перевищує 3 000 м.

Процес розмиву соляних покладів вимагає великої кількості води. Наприклад, для створення підземного сховища ємністю 15 млн. м³ необхідно 100 млн. м³ води. Залежно від конкретних умов будівництва використовують:

- воду з річок та озер;
- підземні води;
- морську воду;
- промислові стоки.

Воду або промислові стоки через пробурену свердловину закачують в інтервал глибин, в якому передбачено будівництво резервуару. Закачування відбувається через водоподаючу колону, а розсіл, що утворився під час розмиву, витискується із свердловини через розсолотідиомну колону.

Завдяки різному діаметру вони підвішуються у свердловині за схемою "труба в трубі".

Під час будівництва утворюються кілька мільйонів м³ будівельних розсолів з концентрацією солі до 300 г/літр. Отриманий розсіл використовують наступним чином:

- передають на підприємства з виробництва харчової солі;
- передають на підприємства, на яких відбуваються технологічні процеси з використанням розсолів;
- закачують у підземні поглинаючі горизонти (більше підходить при використанні для розмиву промстоків);
- зливають у наземні ставки-випарники.

Управління формоутворенням відбувається за допомогою нерозчинника, роль якого виконує дизельне паливо. Залежно від поставленого завдання, воно захищає від розмиву верх або низ камери.

Для експлуатації через бурову свердловину в камеру спускають підвісні колони різного діаметру, розміщені за схемою "труба в трубі". Закачувана нафта під тиском, який створюють нафтові насоси, витискує розсіл, яким заповнена камера після розмиву.

З камери нафта витискується розсолом під тиском, який створюють розсольні насоси. Для заміщення нафти в підземному резервуарі розсолом і навпаки – необхідно побудувати на поверхні буферний резервуар ємністю, що дорівнює ємності кількох підземних резервуарів.

Над буровою свердловиною на поверхні землі встановлюють свердловинний оголовок, за допомогою якого вона з'єднується з нафтовими та розсольними насосами.

ВАРТІСТЬ БУДІВНИЦТВА

Вартість будівництва 1 м³ підземних сховищ у кам'яній солі коливається в значних межах, досягаючи \$20. На неї впливає багато чинників:

1. Ємність сховища. Існує тенденція зменшення вартості 1 м³ сховища із зростанням його ємності;
2. Спосіб утилізації, або ліквідації будівельних розсолів. Зараз основним способом стає отримання з нього харчової солі. Вартість підприємства з переробки розсолів на сіль коливається, залежно від потужності, починаючи з \$1 млн.
3. Спосіб розмиву кам'яної солі. Найкраще здійснювати розмив прісною водою з малою мінералізацією. Морської води для розмиву знадобиться значно більше – за рахунок того, що її мінералізація є вищою, ніж прісної води. Будівельні розсоли, отримані при розмиві промисловими стоками, краще закачувати у глибокі

поглинаючі горизонти. Для цього необхідно провести геологорозвідувальні роботи для пошуку відповідних горизонтів і пробурити поглинаючі свердловини.

4. Ємність буферного резервуару для розсолів, який залежить від технології експлуатації підземного сховища.
5. Довжина зовнішніх комунікацій: нафтопроводу, водопроводу, розсолотідиому, під'їзних шляхів (залізничних та автомобільних).

Узагальнюючи, можна стверджувати, що у випадку створення Україною стратегічних нафтових резервів, доцільним є всебічне вивчення можливостей його зберігання в соляних печерах. Зокрема – проведення комплексу геологорозвідувальних і пошукових робіт, проектних розрахунків та економічного обґрунтування. Доцільним було б також використання (після відповідного переобладнання) названих вище підземних сховищ нафтопродуктів у кам'яній солі в Полтавській і Закарпатській областях. ■

ЗАВДАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАПАСІВ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ¹

Леонід УНІГОВСЬКИЙ,
генеральний директор,
ТОВ "Нафтогазбудінформатика"

Віктор КОТЛЯРЕВСЬКИЙ,
головний інженер,
ТОВ "Нафтогазбудінформатика"

Ганна ГЛУЩЕНКО,
провідний спеціаліст,
ТОВ "Нафтогазбудінформатика"

Як відомо, на сьогодні Україна може задовольнити свої потреби в нафті за рахунок власного видобутку не більш ніж на 25%. Переважна частина імпортованої Україною нафти надходить фактично з одного джерела – Російської Федерації. Водночас, наявні обґрунтовані прогнози щодо скорочення обсягів постачання російської нафти, пов'язаного з об'єктивними та суб'єктивними (політичними) чинниками². За таких умов вірогідність прояву кризових явищ на внутрішньому нафтовому ринку України є досить високою, а тому – виникає потреба невідкладної розробки та впровадження заходів запобігання кризам.

Досвід розвинутих країн світу свідчить, що потужним важелем впливу на ситуацію із забезпечення нафтопродуктами є наявність стратегічних запасів нафти та нафтопродуктів, які створюються в період стабільних поставок нафти та використовуються у разі настання кризи.

Отже, на нашу думку, перед Україною не стоїть запитання: чи потрібні країні запаси нафти та нафтопродуктів? Проблема в іншому – на яких засадах і яким чином їх створювати.

Вирішення проблеми створення запасів нафти та нафтопродуктів потребує відповіді на низку запитань:

- 1) За чий рахунок створювати запаси – за державні кошти, кошти постачальників або спільно, але – в якому співвідношенні?
- 2) Якою має бути структура запасів – скільки зберігати нафти і скільки нафтопродуктів?
- 3) Які є технічні можливості зберігання нафти та нафтопродуктів і які потрібні капіталовкладення для створення системи зберігання?
- 4) Хто повинен управляти та розпоряджатися запасами?
- 5) Якою має бути звітність про наявність запасів і як має контролюватися достовірність інформації про них?

З міжнародного досвіду створення стратегічних запасів очевидно, що єдиного рецепту фінансування запасів, встановлення оптимального співвідношення між обсягами нафти та нафтопродуктів, визначення організаційної структури, що має контролювати та нести відповідальність за функціонування системи запасів, не існує. Рішення залежать від реальних умов та можливостей країни, яка створює запаси.

Слід зазначити, що вимоги до створення системи запасів і методи обчислення їх обсягу, встановлені Міжнародним енергетичним агентством (МЕА) та Європейським Союзом, є різними, проте їх загальні принципи збігаються³. На основі саме цих принципів, викладених у відповідних директивах ЄС та документах МЕА, протягом останніх 25-30 років у більшості розвинутих країн світу було створено та дотепер успішно функціонують системи запасів нафти та нафтопродуктів.

¹ Повну версію статті подано на сайті: <http://www.ngbi.com.ua>. Над проблемами, окресленими в цій статті, ТОВ "Нафтогазбудінформатика" (НГБІ) працює з квітня 2006р. 11 травня 2006р. відбулася перша організована НГБІ консультаційна нарада його фахівців та експертів Європейської Комісії. Надалі такі зустрічі проводилися постійно, протягом усього періоду роботи групи іноземних експертів в Україні за проектами програми TACIS.

З метою залучення до вирішення проблеми створення стратегічних запасів суб'єктів ринку нафти та нафтопродуктів, листом першого заступника Міністра палива та енергетики України В.Чупруна ініційовано створення робочої групи з представників зацікавлених нафтових компаній: НК ПП "Лукойл Україна", "ТНК-ВР Україна", ВАТ "Концерн "Галнафтогаз", ВАТ "Укртранснафта". На засіданні цієї групи 11 травня 2007р. дискутувалися різні концепції створення запасів. Другу зустріч групи (26 червня 2007р.) було присвячено аспектам вибору організаційно-економічної моделі системи запасів. Найближчим часом НГБІ планує організувати серію круглих столів з обговорення цієї проблеми.

² Див., наприклад: Прокатка через Беларусь российской нефти прекращена по распоряжению "Белнефтехима"? – Інтерфакс-Україна, 8 січня 2007р.

³ Посилання на директиви Ради ЄС див. Розділ 1 Аналітичної доповіді, с.3

Процес створення стратегічних⁴ (у термінології директив ЄС – мінімальних) запасів, за всіх сприятливих умов, потребує часу – не менше 8-10 років. Отже, для того, щоб досягти успіху, вже сьогодні треба робити перші, можливо, спочатку формальні, але необхідні для цього кроки.

КРОК ПЕРШИЙ: визначення базових підходів до створення запасів в Україні

Розробка таких підходів для України на основі аналізу світового досвіду здійснювалася ТОВ “Нафтогазбудінформатика” на виконання доручення Міністерства палива та енергетики України (Мінпаливенерго) за участю фахівців міністерства та ВАТ “Укртранснафта”.

Насамперед, було розглянуто вже наявні в Україні запаси нафтопродуктів. Це, наприклад, резерв особливого періоду, мобілізаційний резерв, резерв для проведення робіт АПК у системі Держкомрезерву. Накопичено перших 185 тис. т нафтопродуктів стабілізаційного запасу для зменшення сезонних коливань (“стрибків”) цін на нафтопродукти. Є також технологічні та виробничі резерви нафтопереробних заводів, запаси в резервуарах морських портів, нафтобаз, нафтопроводах.

Проте, в усіх цих прикладах ідеться про спеціалізовані резерви, сформовані для задоволення певних спеціальних потреб різних відомств і підприємств, що визначено відповідними нормативними актами. Вони ні за призначенням, ні за обсягами не можуть бути віднесені до стратегічних запасів у розумінні згаданих вище директив ЄС та документів МЕА.

Створення запасів відповідно до директив ЄС передбачає накопичення резерву, що суттєво відрізняється від зазначених вище резервів не лише призначенням і рівнем обсягів зберігання, а й умовами фінансування, використання, обліком руху обсягів та обов’язковою статистичною звітністю.

Головна відмінність полягає в тому, що мінімальні запаси нафти та нафтопродуктів створюються обсягом, що задовольняє як мінімум 90-денне споживання, та можуть використовуватися з метою забезпечення потреб внутрішнього нафтового ринку винятково за наявності:

- кризових явищ у постачанні нафти (зменшення його обсягів, порівняно з базовим періодом, не менш ніж на 7-12%);
- прийняття уповноваженим органом управління запасами рішення про використання цих запасів з інших вмотивованих причин;

- узгодженої позиції країн-членів ЄС стосовно використання запасів.

Отже, запаси, що створюються на базі директив ЄС, стосуються енергетичної безпеки країни загалом – тому, у принципі, не йдеться про описані вище спеціалізовані резерви.

На нашу думку, сьогодні в Україні є нагальна потреба саме в запасах, наявність яких сприятиме підвищенню енергетичної незалежності держави, тобто, сформованих з метою і на засадах європейських стандартів. Таке рішення логічно виправдано і з точки зору законодавчого забезпечення процесу створення запасів – оскільки Україна має зобов’язання з адаптації національного законодавства до законодавства ЄС.

Усе вказане вище дає підстави для висновку, що Україні потрібно створювати систему мінімальних запасів відповідно до директив ЄС – саме *створювати*, використовуючи наявні технічні та технологічні можливості країни та зважаючи на те, що подібної системи в Україні немає.

Підсумки опрацювання міжнародного досвіду щодо створення запасів⁵ і результати згаданої вище наради з експертами Групи сприяння розвитку стратегії безпеки України у сфері нафтозабезпечення переконливо свідчать, що серед фахівців немає одностайної думки стосовно обсягів, структури і принципів створення національної системи запасів нафти та нафтопродуктів. Водночас, створення системи запасів розглядається як одна із складових проблеми забезпечення енергетичної безпеки держави – і в цьому контексті розбіжностей стосовно принципової доцільності створення мінімальних запасів, як нам здається, немає⁶.

На підставі узагальнення результатів дослідження законодавчих та організаційних основ створення систем запасів у різних європейських країнах⁷ і виходячи з того, що на концептуальному рівні формування системи мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів має бути складовою концепції енергетичної безпеки, було розроблено “Методологічні засади створення системи мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні (відповідно до директив ЄС №68/414 та №98/93)”. Обговорення та схвалення⁸ основних положень цих засад іноземними експертами, а також фахівцями Мінпаливенерго та ВАТ “Укртранснафта” відбулося 21 вересня 2006р. на семінарі в Києві.

У зазначеному документі запропоновано чотири можливі моделі формування системи мінімальних запасів в Україні, визначені шляхом аналізу організаційно-економічних типів функціонування таких запасів у країнах ЄС, притаманних їм недоліків

⁴ Як правило, стратегічними називають запаси, які є власністю держави.

⁵ Звіт про початок роботи та пропозиції щодо організації в Україні системи реагування на надзвичайні ситуації у нафтопостачанні. – Група сприяння розвитку стратегії безпеки України у сфері нафтозабезпечення Європейської Комісії, грудень 2005р.

⁶ Наприклад: Сапегин С., Рябцев Г. Стратегический энергетический резерв Украины. – Терминал, 2007, №18, с.6-10; Прейгер Д., Корнилов И. Нефтяные резервы в мировой энергетической практике: опыт для Украины. – Нефть и газ, 2004, №6, с.80-96; Сіромаха О. Як мають утворюватися нафтові резерви: досвід Німеччини. – Дзеркало тижня, 4 червня 2005р.

⁷ On the Security Stockpiles of Imported Petroleum and Petroleum Products, Law IL of 1993, Hungary; Закон о запасах жидкого топлива от 17 февраля 2005 года, Эстония.

⁸ “Методологічні засади створення мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні (відповідно до директив ЄС №68/414 та №98/93)” прийнято до подальшого опрацювання також Експертно-аналітичною групою з питань функціонування ринку нафти та нафтопродуктів та розвитку нафтопереробної промисловості (протокол №3 від 12 грудня 2006р., п.1).

і переваг (таблиця “*Типи функціонування запасів нафти та нафтопродуктів*”).

Результати аналізу свідчать, що, з точки зору забезпечення контрольованості зберігання та використання створюваних запасів (що важливо в умовах України), перевага, безумовно, на боці моделі державних запасів, але така модель створення запасів є надто витратною для суспільства, не забезпечує активної участі суб’єктів ринкових відносин у функціонуванні системи запасів, і тому, на погляд більшості фахівців, що брали участь в обговоренні моделей, для України є небажаною.

Зберегти централізований контроль над формуванням та управлінням запасами, але запобігти значним витратам на їх утримання дає змогу модель зберігання запасів спеціальним відповідальним органом – агентством, що об’єднує діючі на ринку компанії, на які покладено зобов’язання з формування та утримання запасів. Прийнятність такої моделі для України не

викликає заперечень, з тим лише застереженням, що специфіка українського законодавства не дає змоги передбачити обов’язковість членства зобов’язаних компаній в агентстві.

Проте, умови створення та управління агентством запасами на засадах добровільного членства компанії у ньому можуть і мають бути регламентовані положеннями спеціального законодавчого акта, прийняття якого є необхідним для створення системи запасів.

Зазначені засади та рекомендації щодо способів і моделей формування системи мінімальних запасів покладено в основу **проекту Концепції створення та підтримання мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні (відповідно до директив ЄС №68/414 та №98/93)**. Презентація та обговорення проекту з метою його подальшого схвалення відбулися 28 листопада 2006р. на нараді у Міністра палива та енергетики України.

Типи функціонування запасів нафти та нафтопродуктів

	ВАРІАНТ 1: Державні запаси, створення та функціонування яких фінансується та регулюється державою (Словаччина, Фінляндія, Чехія)	ВАРІАНТ 2: Запаси зберігаються спеціально створеним агентством (Австрія, Нідерланди, Німеччина, Угорщина, Швеція)	ВАРІАНТ 3: Зобов’язання зі створення і зберігання запасів нафти за послідовною та чітко законодавчо визначеною схемою повністю покладені на відібрані підприємства-оператори, що діють на нафтовому ринку (Бельгія, Велика Британія, Італія)	ВАРІАНТ 4: Посадження в єдину систему державних запасів і запасів, які зберігаються комерційними компаніями (Ірландія)
Визначальні ознаки	Державний орган здійснює управління всіма процесами функціонування запасів, включаючи будівництво резервуарів, закупку і продаж нафти та нафтопродуктів, а також експлуатацію та обслуговування запасів	Агентство створюється як відповідальний державний орган або як спеціальний орган, що об’єднує нафтові компанії, які діють на ринку та зобов’язані утримувати обов’язкові запаси. Членство в агентстві може бути обов’язковим або добровільним	Мінімальні запаси нафти та нафтопродуктів створюються шляхом накладення зобов’язань на нафтові компанії, що діють на ринку (“зобов’язані компанії”) – тобто, на виробників та імпортерів покладається обов’язок зберігати необхідні запаси на власних потужностях і за власний кош	Одночасно існує агентство та зобов’язані підприємства
Переваги	<ul style="list-style-type: none"> запаси перебувають під безпосереднім контролем держави; запаси відділені та зберігаються окремо від операційних запасів; розташування, кількість і якість запасів можна перевірити в будь-який момент часу шляхом проведення інспекцій; контроль за використанням запасів та ціноутворенням здійснюється безпосередньо державою; державна, сама виконуючи зобов’язання з підтримання мінімального обсягу запасів, не залежить від будь-яких третіх осіб 	<ul style="list-style-type: none"> розташування, кількість і якість запасів перебуває під централізованим контролем; фінансування може здійснюватися суб’єктами нафтового ринку; використання запасів перебуває під централізованим контролем; питомі витрати на зберігання є нижчими, порівняно з витратами на зберігання малих за обсягами децентралізованих запасів; запаси можна включити в загальний облік та об’єднати з резервуарними операційними потужностями нафтового ринку; можна врахувати операційні запаси; у разі виникнення надзвичайних ситуацій можна застосувати різні формули ціноутворення, за домовленістю учасників Агентства 	<ul style="list-style-type: none"> усі операційні запаси можуть бути враховані як частина обов’язкових запасів, що є економічно вигідним; мінімальні запаси фінансуються зобов’язаними компаніями, а не державою; зобов’язання стосовно запасів можуть бути колективно покриті зобов’язаними підприємствами; запаси є частиною загальних ринкових запасів; запаси коригуються згідно з ринковим споживанням; продукція автоматично оновлюється; дефіцит встановленого мінімуму запасів на одному підприємстві може бути покритий за рахунок резервування мінімальних запасів іншою компанією, що зберігає нафту; у кризовій ситуації оператори нафтової галузі можуть ефективно забезпечити використання та розподіл запасів. 	<ul style="list-style-type: none"> операційні запаси зобов’язаних компаній зберігаються до мінімального обсягу запасів, що підвищує економічність такої комбінованої системи. агентство може гнучко розподіляти інші зобов’язання щодо резервних запасів нафти та нафтопродуктів і, крім того, керувати системою контролю над всіма запасами
Недоліки	<ul style="list-style-type: none"> запаси не є частиною нафтового ринку, тому вважаються замороженими матеріальними засобами, що є надзвичайно вартісним способом зберігання нафтових резервів; капітальні видатки та вартість експлуатаційних витрат сплачуються з Державного бюджету; відсутність гнучкості за централізованого державного фінансування, з точки зору прийняття рішень стосовно: <ul style="list-style-type: none"> (а) оновлення структури запасів, відповідно до вимог та потреб споживання (за обсягом і структурою продукції); (б) необхідності здійснювати періодичну заміну запасів у зв’язку зі старінням або зміною технічних характеристик продукції 	<ul style="list-style-type: none"> необхідність створення окремої організації; потреба в застосуванні комплексного підходу до питань фінансування та адміністрування системи запасів; необхідність посиленого контролю та наглядових перевірок у разі зберігання запасів Агентством, що об’єднує компанії. 	<ul style="list-style-type: none"> важко здійснювати нагляд і контроль, оскільки запаси реєструються на рівні компанії, а не на рівні об’єктів зберігання; використання запасів є непрямим, з точки зору держави, оскільки здійснюється через операторів ринку; складний процес контролювання цін, оскільки комерційні оператори завжди діятимуть за ринковими цінами, в т.ч. і в разі виникнення кризових ситуацій; важко визначити вартість зобов’язань з утримання запасів, оскільки вони є об’єднаними з операційними запасами підприємств; оператори можуть збанкрутувати – і, таким чином, відповідний обсяг мінімального запасу буде втрачений. 	<ul style="list-style-type: none"> функціонування системи запасів нафти та нафтопродуктів, до якої залучені приватні запаси, потребує чіткої і надійної системи звітності щодо зберігання та переміщення запасів нафти в межах нафтової галузі

КРОК ДРУГИЙ: встановлення послідовності робіт

Другим кроком, необхідним для практичного втілення схвалених базових підходів до створення мінімальних запасів в Україні, є визначення пріоритетності та послідовності обумовлених базовими підходами робіт (заходів).

Таку послідовність (програму дій) було встановлено з урахуванням вимог до правил і процедур зі створення системи мінімальних запасів, визначених директивами ЄС, а також пропозицій закордонних експертів. Перелік пропонованих заходів і терміни їх здійснення представлено у схемі *“Сіткова модель створення системи мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні”*.

На сьогодні окремі заходи програми робіт уже реалізовано. Відповідно до запропонованої програми, Мінпаливенерго протоколом №01/31-311П від 8 грудня 2006р. прийнято за основу проект Концепції створення в Україні системи мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів⁹. Фахівцями НГБІ розроблено проект Постанови про утворення Агентства з управління мінімальними запасами нафти та нафтопродуктів (документ передано на розгляд до Кабінету Міністрів України¹⁰). На стадію практичної реалізації вийшло також виконання ще одного пункту наведеної вище програми дій зі створення запасів – розробка відповідного закону¹¹.

КРОК ТРЕТІЙ: аналіз окремих аспектів створення системи мінімальних запасів

Виконано попередній аналіз різних варіантів реалізації **фінансового механізму** створення системи мінімальних запасів. Результати аналізу цих варіантів свідчать, що:

1) вартість створення в Україні запасів обсягом, передбаченим директивами ЄС, протягом періоду 2008-2017рр. за рахунок коштів Державного бюджету, залежно від темпів внутрішнього споживання нафтопродуктів, буде становити:

- на основі розрахунку за прогнозами Енергетичної стратегії України на період до 2030р. – приблизно 23 млрд. грн., тобто, в середньому 2-2,5 млрд. грн. на рік (за умови скорочення обсягів на величину власного видобутку нафти (25%) – ця вартість зменшується до 20 млрд. грн., тобто, в середньому – до 2,1 млрд. грн. на рік);
- на основі розрахунку за середньорічними темпами росту споживання нафтопродуктів (0,5-1%) – приблизно 15,5 млрд. грн., або в середньому 1,4-1,65 млрд. грн. на рік (за умови скорочення обсягів – 14 млрд. грн., або в середньому 1,4 млрд. грн. на рік);

2) створення запасів протягом того ж періоду (2008-2017рр.) за рахунок запровадження спеціального збору з реалізації нафтопродуктів (у % від вартості одиниці маси) потребує встановлення певних розмірів цього збору, динаміку їх зміни, розраховану на базі поточних цін, наведено на діаграмі *“Динаміка розмірів збору на нафтопродукти на період створення мінімальних запасів нафти та нафтопродукти в Україні”* (с.48).

Важливим аспектом виконання програми створення системи мінімальних запасів є заснування та підпорядкування спеціального органу управління запасами – **Агентства**. Чинним законодавством України передбачено кілька можливих варіантів його підпорядкування.

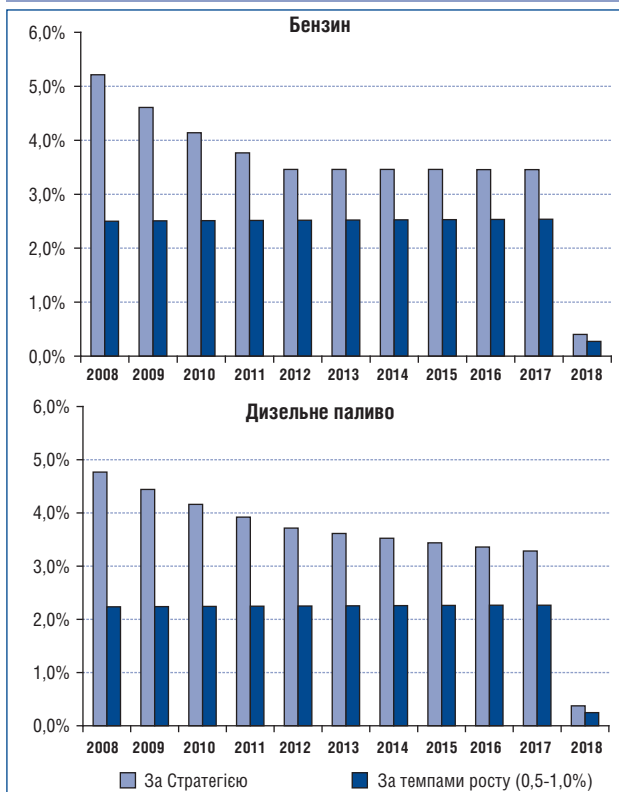

⁹ Презентаційну версію проекту подано на сайті ТОВ "Нафтогазбудінформатика" – <http://www.ngbi.com.ua>

¹⁰ Лист Мінпаливенерго України №31/15/1-238 від 28 березня 2007р.

¹¹ Найближчим часом варіанти проекту Закону України "Про мінімальні запаси нафти та нафтопродуктів" буде представлено на сайтах Мінпаливенерго та ТОВ "Нафтогазбудінформатика".

Динаміка розмірів збору на нафтопродукти на період створення мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні*, \$/бар.

* Розрахунки за: Енергетична стратегія України до 2030р. – <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

(1) Підпорядкування Агентства Державному комітету з державного матеріального резерву

Згідно з положеннями законодавчих і нормативних актів, що регулюють діяльність Державного комітету України з державного матеріального резерву¹² (Держкомрезерву), призначення “звичайних” матеріальних резервів відрізняється від призначення стратегічних (мінімальних) запасів нафти та нафтопродуктів, оскільки останнє передбачає впровадження і трактування поняття “криза постачання”.

Підпорядкування Агентства Держкомрезерву потребувало б зміни його повноважень і структури.

По-перше, Верховна Рада України мала б внести до закону про Держкомрезерв серйозні зміни для встановлення прозорих правил, які застосовувалися б до стратегічних (мінімальних) запасів нафти та нафтопродуктів. *По-друге*, структура Держкомрезерву мала б бути трансформована з тим, щоб надати йому нові повноваження, пов’язані з діяльністю Агентства та водночас – залишити за ним попередні обов’язки стосовно всіх інших резервів. Це не лише потребує багато часу, але й створює серйозні труднощі в управлінні такою змішаною структурою.

По-третє, Держкомрезерв звітуватиме з проблем Агентства перед Департаментом матеріальних резервів Міністерства економіки. Але підпорядкування Агентства на базі Держкомрезерву лише Міністерству економіки є нелогічним, оскільки це міністерство не володіє необхідним експертним досвідом для роботи в нафтовій галузі. У країнах-членах ЄС подібне

Агентство підпорядковується Міністерству економіки лише в тому разі, коли це міністерство відповідає водночас і за проблеми енергетики.

Отже, можна стверджувати, що Агентство має підпорядковуватися міністерству, яке відповідає за енергетику.

(2) Підпорядкування Агентства Кабінету Міністрів України

Оскільки майже в усіх країнах ЄС управління сектором енергетики поєднано з управлінням економікою загалом та/або з управлінням промисловістю і торгівлею в межах одного міністерства, то таке міністерство має змогу всебічно аналізувати ризики криз постачання та може активно залучатися до здійснення заходів у разі настання таких криз. З цієї причини може вважатися прийнятним підпорядкування Агентства Кабінету Міністрів України.

Проте, в цьому разі Агентство і звітувати має безпосередньо Кабінету Міністрів України, але Кабінет Міністрів не володіє специфічними технічними навичками у сфері нафти та нафтопродуктів. Повсякденне управління Агентством має координуватися організацією, яка володіє експертним досвідом, особливо на початкових етапах планування та розробки законопроектів. Крім того, з результатів обговорення проблеми можна зробити висновок, що за безпосереднього підпорядкування Агентства Кабінету Міністрів України окремі повноваження, пов’язані зі специфікою управління нафтовими запасами, незалежно від того, якому міністерству вони належать, мають бути передані Агентству. Природно, що будь-яке міністерство буде проти таких змін.

(3) Підпорядкування міністерству, що відповідає за енергетику

Створення окремого органу при міністерстві, що відповідає за енергетику, є найкращим рішенням (із зазначених вище причин). Водночас – це добре відома форма організації Агентства, реалізована в країнах-членах ЄС. В Україні таким міністерством є Мінпаливенерго.

На наш погляд, організація Агентства є принциповим моментом для забезпечення успіху створення всієї системи мінімальних запасів. По суті, на початковому етапі Агентство має бути органом проектного управління, який би на державному рівні координував та очолював усю роботу зі створення системи.

Таким чином, можна стверджувати, що найбільш прийнятним і доцільним є комбінований варіант організації спеціального органу з управління запасами – як державного Агентства, членами якого є підприємства - учасники нафтового ринку, нафтові компанії, трейдери та нафтопереробні заводи. Таку форму організації Агентства слід реалізувати шляхом утворення окремого органу управління запасами при Мінпаливенерго, яке реально керує нафтовою галуззю.

На завершення зауважимо, що сприяти якнайшвидшому втіленню розробленої програми робіт могло б прийняття Державної цільової програми створення мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні.

Відповідні розробки в цьому напрямі також здійснюються фахівцями ТОВ “Нафтогазбудінформатика”. Першу редакцію проекту такої програми подано на розгляд до Мінпаливенерго.

Отже, справу зі створення системи мінімальних запасів в Україні розпочато, наступні кроки – за громадськістю та офіційними органами влади. ■

¹² Закон України “Про державний матеріальний резерв” (1997); Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Державний комітет України з державного матеріального резерву” №810 від 8 червня 2006р.